

S. DE WOLFF

**GESCHIEDENIS
DER JODEN
IN NEDERLAND**

LAATSTE BEDRIJF

N.V. DE ARBEIDERSPERS - AMSTERDAM

**GESCHIEDENIS
DER JODEN
IN NEDERLAND
LAATSTE BEDRIJF**

S. DE WOLFF

GESCHIEDENIS
DER JODEN
IN NEDERLAND

LAATSTE BEDRIJF

AMSTERDAM

N.V. DE ARBEIDERSPERS

1946

AAN
MIRJAM DE LEEUW-GERZON

ס ת ח ת ל מ ר ס ר י :
ל ר א ז ב ח ז ב ח ת ר ד ה ,
ת ה ל י מ ק ט ז : ט ז - י ז

„Gij hebt mijn boeien geslaakt,
U wil ik een dankoffer brengen.”

INHOUD

Een woord vooraf	7
I Wat is Jodendom?	9
II Iets over de geschiedenis der Joden in Nederland	13
III Iets over de demographie en economische toestand der Joden in de negentiende en twintigste eeuw	25
IV Het voorspel van de liquidatie van het Nederlandse Jodendom	39
V Het jaar 1940—1941	53
VI Het jaar 1941—1942	76
VII Het jaar 1942—1943	88
VIII Het einde	102
IX Perspectieven	116

EEN WOORD VOORAF

Dit boekje schreef ik begin 1945 in Jeruzalem, zodra ik in staat was, fysisch en psychisch, de pen ter hand te nemen.

Het heeft tekortkomingen, niemand is hiervan meer overtuigd dan de schrijver zelf. Het zal waarschijnlijk op menig punt onvolledig zijn, misschien zelfs hier en daar onjuist. Het is niet bedoeld als een „grootscheeps” historisch werk, noten en verwijzingen ontbreken ten enen male. Als ik hiertoe de tijd vinden kan, hoop ik nog eens een bijdrage daarvoor te kunnen leveren, een studie, welke aan de strengste eisen van historisch onderzoek zal voldoen.

Dit boekje heeft slechts één pretentie. Het kan den lezer een indruk geven van het tragisch lot van het Nederlandse Jodendom in de jaren 1940—1943 en poogt dit noodlot te verklaren als een stuk moderne en toch tevens eeuwenoude geschiedenis. Zijn titel is tevens een geloofsbelijdenis: „Geschiedenis der Joden in Nederland, *Laatste Bedrijf*”, de beschouwingen van een Zionistisch socialist. Enkel in die zin is het niet „objectief” geschreven.

Moge het den lezer enig begrip bijbrengen van het voor vele Nederlanders zo onbegrijpelijke Joodse probleem.

Amsterdam, 12 Februari 1946 („het vijfjarig jubileum” van de eerste pogroms in het Amsterdamse Ghetto).

S. DE WOLFF.

WAT IS JODENDOM?

Hoe wonderlijk het ook schijnt, men kan de geschiedenis van de ondergang van Nederland's Jodendom niet begripen, zonder zich goed te hebben duidelijk gemaakt, wat Jodendom is.

Ogenschijnlijk is het beantwoorden van deze vraag overbodig. Iedereen weet immers toch, wat Jodendom is. Hierop moet geantwoord worden, dat wellicht weinige vragen bij hun beantwoording zo omstreden zijn als de vraag naar het wezen van het Jodendom. Bekend is het geestige gezegde van den Joodsen dichter Heinrich Heine, toen men hem de religie als het wezen van het Jodendom noemde: „Judentum ist keine Religion, sondern ein Unglück.” Maar zou één medicus ter wereld genoegen nemen met de definitie van ziekte, door deze als „Unglück” te definiëren? Zeer zeker is ook het Jodendom in de Golah „ein Unglück”, maar evenals in de definitie van ziekte tussen ziekte en gezondheid een verband moet worden gelegd, — ziekte is de poging van het lichaam om gezond te worden — zo dient de bepaling, wat Jodendom is, het verleden, het heden en de toekomst te omvatten.

Uit den treure is in de laatste jaren ons verzekerd, dat Jodendom ras is. Evenmin als één volk ter wereld een ras is, is het Jodendom een ras. En evengoed als in ieder volk een bepaald ras het overheersende is, is dit ook het geval met het Jodendom. Er is geen groep van mensen, waarvoor dit niet geldend is, maar het wezen van een volk wordt niet door het rasbegrip verklaard, al zijn hierbij ook rasfactoren voorondersteld.

Wij gebruikten zo-even het woord „volk” en onmiddellijk komen van alle kanten de bezwaren naar voren, als men het Jodendom als volk definieert. Onze vraag, wat Jodendom is, is derhalve nu teruggebracht tot de vraag: wat is een volk?

Het Jodendom kan geen volk zijn, zo beweert men. Immers het heeft niet één taal. Gesteld, dat dit juist ware, is daarom het Jodendom geen volk? Dan zou men ook nooit van een Zwitsers volk kunnen spreken, dat, behalve geen rasgemeenschap, met zijn drie of vier talen ook geen eenheid van taal bezit.

Er zijn er, die een volk definiëren van de staatsgemeenschap uit. Maar dan geven zij onderbewust geen sociologische, maar een zuiver politieke definitie. Moest de definitie van volk de staatsgemeenschap in zich sluiten, dan zou het Nederlandse volk opgehouden hebben een volk te zijn, indien het Hitler behaagd had, Nederland bij Duitsland in te lijven. En had het Poolse volk ooit zijn volksbewustzijn verloren, toen het meer dan honderd jaar lang geen staat meer bezat?

Men definieert dikwijls het territorium — het afzonderlijk gebied, waarop men woont — als de *bepalende* factor van het volksbegrip. Indien dit de doorslaggevende factor ware, dan zou iedere Duitser, die jaren lang niet meer in Duitsland woonde, opgehouden hebben Duitser te zijn. En wij weten allen, ongelukkig genoeg, dat dit niet het geval was!

Hetgeen wij tot nu toe uiteenzetten, heeft schijnbaar enkel een negatief resultaat gehad. Het ras bepaalt niet het volksbegrip, noch doet het territorium, noch de staatsgemeenschap, noch de taal dit. En ook de religie niet. Immers, anders zouden alle ongelovige Joden buiten het Jodendom vallen, zo niet de meerderheid, dan toch wel een zeer, zeer grote minderheid.

Dit negatieve werk, deze „negatie” is voor het vormen van iedere definitie noodzakelijk, zoals een der beroemdste zonen van het Jodendom, Spinoza, dit heeft uitgedrukt. De enige definitie, die het begrip „volk” behoorlijk „bepalen” kan, is de sociologische. „*Een volk is een lotsgemeenschap*”, dit is de definitie, voor het eerst gegeven, en sindsdien overal aanvaard, door den Joodsen Oostenrijksen socialist, Otto Bauer. Deze lotsgemeenschap werkt, bewust of verdrongen, na in het allergrootste deel van de, tot zulk een „Schicksalsgemeinschaft” behorende individuen. En evenmin als iemand „seinem Schicksal entrinnen” kan, evenmin kan een individu, psychologisch gesproken, zijn volk, d.w.z. zijn „Schicksalsgemeinschaft entrinnen”.

Wel kan men pogen, zich daartegen te verweren — en het was het Joodse noodlot, dat zovelen dit hebben getracht — dat deze „Schicksalsgemeinschaft” ons bewust wordt.

Het merkwaardige in Nederland was, dat een tijdlang vele niet-Joodse Nederlanders zich hun Nederlanderschap niet bewust waren. Zij meenden internationaal te zijn; ze waren slechts cosmopoliet, en zelfs dat niet. Want de gebeurtenissen der laatste jaren hebben hun het behoren tot de Nederlandse lotsgemeenschap hard-psychisch en hardhandig doen gevoelen.

Dit brengt ons vanzelf tot het verschil tussen *volk* en *natie*. Om tot een natie te behoren, moet men zich de lotsgemeenschap *bewust* hebben gemaakt.

Het verschil tussen volk en natie is analoog aan het verschil, dat de beroemde Joodse socioloog en econoom Karl Marx maakte tussen de „Klasse an sich” en de „Klasse für sich”. Iedere proletariër, of hij het wil of niet, behoort tot de arbeidende klasse; hij maakt deel uit van die klasse „an sich”. Hij, die klassebewustzijn heeft verkregen, behoort tot de klasse „für sich”. Een volk is derhalve een „Schicksalsgemeinschaft an sich”, de natie een „Schicksalsgemeinschaft für sich”. Zij dus, die hun volksbewustzijn verdringen, behoren niet tot een natie, hoezeer zij ook deel van een volk uitmaken. Het natiebegrip veronderstelt derhalve bewustzijn; het deel uitmaken van een volk wordt niet door verdringing teniet gedaan. Wat betekent dat in zijn consequenties? Het natiebegrip verlangt tevens keuze; het volksgenoot-zijn is van keuze onafhankelijk, is „Schicksal”. De sociologische definitie van het volk als „Schicksalsgemeinschaft” is vanzelfsprekend tevens een historische. De „Schicksalsgemeinschaft” sluit verleden, heden en toekomst in zich.

Vervolgens betekent dit, dat men, in tegenstelling met het juridische volksbegrip, tot twee volken behoren kan, en de Nederlandse Jood behoorde tot twee volken sinds het einde der achttiende eeuw. Want sindsdien maakte hij ook deel uit van de Nederlandse lotsgemeenschap, zonder daarbij op te houden deel uit te maken van de Joodse.

Voordien heeft men, zoals uit ons historisch overzicht zal blijken, in Nederland de Joden steeds beschouwd als tot een ander volk te behoren en sprak men van de

„Joodse natie”, een uitdrukking, door den „Schoolmeester” in een zijner gedichtjes nog overgenomen, waarin hij smalend de Joden „de natie” noemde. Dit behoren der Joden tot twee volken, is nog in 1940 met zovele woorden geconstateerd door den hoogleraar Telders in zijn felle bestrijding van het anti-semitisme. Hij verzette er zich tegen, dat men de Joden als doodgewone Nederlanders zou beschouwen en betoogde — kort voor de bezetting — dat men de Joden geen dienst bewijst en het anti-semitisme niet bestrijdt door de werkelijkheid te verdoezelen. „De Joden”, aldus de hoogleraar, „zouden, volgens sommige bestrijders van het anti-semitisme, Nederlanders zijn, zonder dat een onderscheid mag en kan worden gemaakt. Ik wens dit ten sterkste te bestrijden!” En deze, zo juiste, opvatting werd bewust of onderbewust door de beste Nederlanders gedeeld. De Joden waren, volgens hen een deel, maar een zeer bijzonder deel van het Nederlandse volk.

Zelfs reeds vóór de emancipatie hadden zij enigszins deel aan de Nederlandse cultuur, of om het uit te drukken in de woorden van den bekenden Joodse schrijver S. Seeligman: „Ze waren niet geheel afgesloten van de hen omringende, niet-Joodse cultuur.” Deze, hoewel nog zwakke, verbondenheid met de Nederlandse lotsgemeenschap vormde, om Seeligman's woorden te gebruiken, binnen het Jodendom een nieuwe soort, en wel: „species hollandica judaica”. En deze „species” trad hoe langer hoe duidelijker naar voren, naarmate de emancipatie meer op hen inwerkte. Wel scheen bij bepaalde groepen binnen het Nederlandse Jodendom de Nederlandse invloed de Joodse lotsverbondenheid nagenoeg geheel te elimineren, bij de grote massa echter was dit niet mogelijk, aangezien haar speciaal milieu, zoals wij bij de beschrijving van de demographische en sociologische verhoudingen zullen zien, haar Joodse eigenschappen in stand hield en zelfs versterkte. Zeer sterk was in bepaalde kringen de assimilatie aan de Nederlandse omgeving, maar ook, hoe wonderlijk het ook klinkt omtrent een kleine minderheid, er bestond hier en daar een zekere Nederlandse assimilatie aan het Joodse milieu. Zo was het Nederlandse Jodendom geen afgesloten en toch een gesloten groep. En dit is het gebleven tot op de dag van zijn vernietiging.

II

IETS OVER DE GESCHIEDENIS DER JODEN IN NEDERLAND

In de Nederlandse geschiedenisboekjes, welke vroeger de kinderen op de Lagere School in handen werden gegeven, begon de Nederlandse geschiedenis met twee jaartallen: 100 voor Chr.: „De Batavieren kwamen in ons land”, 50 voor Chr.: „De komst van Julius Caesar”.

Merkwaardigerwijze begint de geschiedenis van Nederland tegelijk met de geschiedenis der Joden in Nederland. Want met Julius Caesar kwamen ook de Joden daar. Zij vestigden zich, voor kortere of langere tijd, in die gedeelten, die begrensd werden door beneden-Rijn, Maas en Noordzee. Wij zien dus, dat er reeds Joden in dit gedeelte van Nederland waren, voordat nog een „Teutoonse” voet-zool die bodem betreden had. Of beter nog uitgedrukt, er waren reeds Joden in Nederland, voordat Nederland als Nederland was ontstaan!

Tot aan het einde van de zestiende eeuw is de geschiedenis der Joden in Nederland gelijk aan die in de overige delen van West-Europa: nu eens in bepaalde streken toegelaten, dan weer verdreven, ja zelfs uitgemoord. Men vindt in de Joodse geschriften, welke de pogroms tijdens de epidemie van de „Zwarte Dood” in de jaren 1349 en 1350 beschrijven, de zogenaamde „Memor-boeken”, verschillende steden in Limburg, Noord-Brabant, Utrecht, Gelderland en Overijsel genoemd, zoals Maastricht, Sittard, Den Bosch, Utrecht, Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen. De ondergaande Middeleeuwse maatschappij dreef ook in Nederland zijn Joden uit, voorzover zij hen niet uitmoordde.

En in het groot gesproken, waren er nadien in de Lage Landen aan de Zee nagenoeg geen Joden meer, totdat, met de tachtigjarige oorlog, de inluiding van de nieuwe

maatschappijvorm, het doek opgaat voor het tweede bedrijf.

Tweehonderd jaren, van c. 1593 tot 2 September 1796 — de dag van de emancipatie der Joden in Nederland — zullen de Joden daar een tijd van voor andere landen ongekende rust doormaken. En allereerst dient verklaard te worden, waarom Nederland het eerste en enige land was, dat toen voor zo geruime tijd de Joden het „welkom, vreemdeling!” toeriep.

Een bekende theorie is het, ook in Zionistische kringen bijna overal aanvaard, dat het anti-semitisme, de Jodenhaat, voortspuit uit de minderheidspositie der Joden.

Deze theorie is niet onjuist, zij is echter slechts de halve waarheid. Zij zegt, dat een vreemdeling altijd door zijn anderssoortigheid gevoelens van afkeer en haat opwekt. Het vreemde, aldus deze opvatting, veroorzaakt vijandigheid. Wat vergeet deze beschouwingswijze? Zij houdt geen rekening met het psychologische feit, dat alle gevoelens *ambivalent* zijn; dat er geen haatgevoelens zonder liefde, geen liefdegevoelens zonder haat bestaan. En nu hangt het van de verhoudingen af, of de haatgevoelens, of de daaraan tegenovergestelde gewaarwordingen zullen prevaleren. Het is derhalve niet geheel juist, dat het vreemde steeds afstoot; talrijke bewijzen zijn er, dat het aantrekt.

In een opgaande maatschappij is men den vreemdeling niet vijandig gezind. Integendeel, het vreemde wordt ten zeërste gezocht, als het in de, zich ontwikkelende, verhoudingen kan worden ingeschakeld. In een ondergaande maatschappij is het vreemde het aanstootgevende bij uitnemendheid en wordt daarom het eerst uitgestoten.

Derhalve is een minderheidspositie een voorwaarde voor het antisemitisme en met de opheffing daarvan verdwijnt het. Maar voor het, in volle felheid, uitbarsten van de Jodenhaat is het optreden van sociale calamiteiten noodzakelijk. En de ondergang van een maatschappijvorm gaat steeds gepaard met de verschrikkelijkste catastrophen. Of, om de geleerde uitdrukkingen hiervoor te gebruiken: de opgaande maatschappij is optimistisch en *xenophiel*, in de ondergaande maatschappij overheerst, hoe verdrongen ook, het pessimisme en staat bij alle sociale gevoelens de *xenophobie* op de voorgrond.

Deze verklaring graaft dieper dan de gewoonlijk gegevene.

Men zegt, dat de Joden in Nederland zo gastvrij werden ontvangen, omdat zij zulke grote rijkdommen naar Nederland hadden gebracht en zeer groot aandeel hebben gehad in het doen ontstaan van de Hollandse wereldhandel. Deze, schijnbaar historisch-economische verklaring heeft slechts één fout, namelijk, dat zij niet historisch is. Het is onjuist, dat in het begin van de zeventiende eeuw bij hunne vestiging te Amsterdam, zij — en men bedoelt dan de Portugese Joden — grote kapitalen naar Holland hebben meegevoerd. Dr. J. G. van Dillen, die dit thema nauwkeurig heeft onderzocht, komt tot de conclusie, dat de rijkdom der eerste Hollandse Maranen zeer overdreven is voorgesteld. Het waren immers uit hun land gevluchte of verbannen mensen, wier bezittingen grotendeels verbeurd waren verklaard.

De hun gebleven gelden hebben zij dan ook in de aanvang slechts voor een klein gedeelte in ondernemingen als de Oost-Indische Compagnie kunnen beleggen, daar zij deze beperkte financiën voor hun handel op Portugal, Spanje, de Levant en Brazilië broodnodig hadden. Wel zag men echter in Holland zeer goed in, dat de vestiging dezer ervaren kooplieden voor de uitbreiding der Nederlandse handelsrelaties op den duur veel zou kunnen beloven.

Zo werd het vreemde ook hier, zoals wij boven uiteenzetten, ten eerste gezocht, omdat het in de, zich ontwikkelende verhoudingen kon worden ingeschakeld.

Maar slechts in zoverre als het vreemde in de eigen verhoudingen kon worden ingeschakeld. Want ook hier kon het vreemde nooit het eigene verdringen. De beroepen, welke de Joden in Nederland, zowel Portugese als Hoogduitse, in de zeventiende en achttiende eeuw hebben uitgeoefend, zijn voor het zoeven uiteengezette het beste bewijs. Ook hier gold, wat in alle landen van het Galoeth voor de Joden heeft gegolden: zij dringen slechts in die beroepen door, welke door het gastvolk niet voor zich worden opgeëist. De Joden kunnen dus nieuwe beroepen scheppen, zich op de bedrijfstakken werpen, welke in het land der inwoning nog onbekend zijn, in de bestaande — en dat zijn vooral de bedrijven der oerproductie — dringen zij niet door. Worden echter die nieuwe bedrijfstakken voor het gastvolk begerenswaard, dan worden de Joden daaruit verdrongen, hoe vast zij ook daarin genesteld schijnen.

Toen de Portugese Joden in Nederland in Maarssen, dichtbij Utrecht, een zijde-industrie wensten te vestigen, wist de Utrechtse Vroedschap, de stad van het vermaarde velours, onmiddellijk in de Staten van de Provincie Utrecht de Joodse zijde-industrie stop te doen zetten en — eigenaardig verband tussen economie en ideologie — de Joodse religie bleef in Maarssen verboden!

De Portugese Joden brachten in Nederland voor het eerst de „zijderederij” (bereiding der ruwe zijde met twijnmolens). In de aanvang der zeventiende eeuw kwamen grote hoeveelheden ruwe zijde op de Amsterdamse stapelmarkt en aan enige Portugese Joden werden te Amsterdam van stadswege kosteloos gebouwen ter beschikking gesteld, onder voorwaarde, dat ze het vak ook anderen zouden leren. Toen kwam er grote belangstelling voor dit nieuwe bedrijf..... en enige tijd later telt de zijderederij nog slechts sporadisch Joden als beoefenaars. Evenzo was het gesteld met de suikerraffinaderij, welk bedrijf het eerst door Joodse Antwerpse emigranten in Holland is uitgeoefend. Aangezien ruwe suiker een product was uit landen, waarop de Portugese Joden in het bijzonder handel dreven, is het begrijpelijk dat zij getracht hebben, de suikerraffinaderij hier uit te oefenen. Zij kregen hiertoe verlof, doch op aandringen van de Christen-raffinadeurs met de „geraffineerde” bepaling, dat zij slechts hun product in het groot mochten verhandelen, dus niet aan winkeliers mochten verkopen. Aan deze bepaling was het te wijten, dat reeds vijftien jaren na de genoemde vergunning geen Joodse ondernemers in het bedrijf meer voorkwamen.

Meer succes hadden de Joden in de tabaksnijverheid, welke jaren lang slechts door Joden werd uitgeoefend. De grondstof was Braziliaanse tabak, welke door de Portugese Joden, hetzij rechtstreeks uit het land van oorsprong, hetzij via Portugal, te Amsterdam werd aangevoerd. Reeds spoedig gingen de Joden zich op de bewerking van de tabak en op den kleinhandel in dit artikel toeleggen. De tabaksindustrie werd meestal in vrij grote werkplaatsen uitgeoefend. Men kan gerust aannemen, dat in een bedrijf van enige omvang tientallen personen werkten. Hier heerste reeds arbeidsverdeling in het groot, de zogenaamde bedrijfsvorm van de „manufactuur”, de voorloper der kapitalistische grootindustrie.

Behalve Amerikaanse, werd ook inlandse tabak bewerkt. Het zijn Portugees-Joodse Amsterdamse tabakshandelaars geweest, die in de omstreken van Amersfoort en Nijkerk met de aanplant van tabak zijn begonnen.

Reeds in de zeventiende eeuw wordt in Amsterdam een hele reeks namen van Portugese Joodse juweliers genoemd, bij wie als werknemers veelal Hoogduitse Joodse slijpers fungeerden. Later komen ook Aschkenaziem (Hoogduitse Joden) als juweliers voor. Op de veilingen der Oost-Indische Compagnie plachten de Joden het grootste deel der uit Indië aangevoerde diamanten te kopen. Door hun oude handelsrelaties met Portugal werden zij de aangewezen importeurs van Braziliaanse diamanten, toen omstreeks 1728 in Brazilië diamantvelden ontdekt werden. In de tweede helft der achttiende eeuw vonden niet minder dan zeshonderd Joodse gezinnen hun bestaan in de diamantindustrie.

In Antwerpen waren reeds in de zestiende eeuw de Maranen de stichters geweest der eerste grote drukkerijen. Het is dus niet te verwonderen, dat men ook in Amsterdam grote drukkerijen aantreft, welke door Portugese Joden worden beheerd. Drukkerij, uitgeverij en boekhandel waren in die tijd meestal nog niet gescheiden. Het boekverkopersgilde is een der weinige gilden geweest, die Joden als leden hebben aangenomen. De ledenlijst van dat gilde bevatte tamelijk veel Joden. De beroemde Joodse drukker en uitgever uit de tweede helft der zeventiende eeuw, Joseph Athias, die voor zijn wereldberoemde Hebreeuwse Bijbel — Nederland was het Calvinistische land bij uitnemendheid! — door de Staten-Generaal met een gouden keten en medaille werd begiftigd, was tevens de uitgever van een Engelse Bijbel in een oplage van een miljoen exemplaren!

Behalve de drie bovengenoemde bedrijven, dus: de tabakshandel, diamanthandel en drukkerij, uitgeverij en boekhandel, werd de actiën- en effectenhandel door de Sephardiem (Portugese Joden) op belangrijke wijze uitgeoefend. Sinds het ontstaan van de Oost- en West-Indische Compagnieën is er ter beurze van Amsterdam in de aandelen dezer maatschappijen en andere actiën een levendige handel gedreven. Hunne internationale verbindingen gaven de Portugese Joden in de effectenhandel een bijzondere voorsprong. Reeds na 1650 beheersten zij

de Amsterdamse Beurs. Tot aan 1674 waren de vermogens der „rijke” Portugese Joden nog tamelijk bescheiden, vergeleken met die der niet-Joodse kooplieden en Regenten. Later hebben sommige Portugezen, voornamelijk door de actiënhandel, hun fortuin sterk weten te vermeerderen. Voor het jaar 1742 heeft men een lijst opgesteld omtrent de beroepen van 442 welgestelde Joden uit Amsterdam (het grootste gedeelte van hen zijn „Sephardiem”). Deze lijst waaraan wij de procentuele samenstelling hebben toegevoegd, luidt aldus:

Beroep	Aantal	In procenten
Kooplieden (ongedifferentieerd)	96	22
Beurs- en Geldhandelaars	167	38
Bij de diamantind. betrokkenen	30	7
Bij de drukk. en boekh. betrokk.	10	2
Theehandelaars	10	2
Katoenhandelaars	19	4
Tabakshandelaars	20	5
Diverse winkeliers	23	5
	375	85
Vrije beroepen:		
Medici en chirurgen	17	4
Apothekers	5	1
Procureurs	2	1
Onderwijs	6	1
	30	7
Overigen	37	8
Totaal	442	100

Deze opstelling bewijst, hoe weinig de Joden, zelfs de Portugese, de meest vooraanstaande, in het werkelijke economische leven van Nederland waren doorgedrongen. Niet verder dan de peripherie! En nog sterker zal dit bij de Aschkenaziem blijken.

Is de legende, dat de Portugese Joden naar Nederland

onmetelijke rijkdommen hebben meegebracht, niets meer dan een legende, het andere verhaaltje, dat de Aschkenazische Joden hier allen doodarm zijn aangekomen, is even onjuist. In de tweede helft der zeventiende eeuw genieten reeds vele Hoogduitse en Poolse Joden te Amsterdam een zekere mate van welstand. Velen hunner beschikken trouwens bij hun vestiging in Holland over uitgebreide handelsrelaties. De Portugese Joden dreven overzeehandel, het handelsbedrijf der Aschkenazische Joden was voornamelijk op Oost-Europa gericht. Ook zij konden in de Hollandse maatschappij, voor zover deze op het handelskapitalisme berustte, worden ingeschakeld. Op de veilingen der Oost-Indische Compagnie kochten zij een grote verscheidenheid van waren, die zij in Oost-Europa afzetten. Doch in het bijzonder legden zij zich toe op de onderling verwante bedrijven van de speciehandel en de wisselhandel. Toen de Amsterdamse Wisselbank in 1683 overging tot het belenen van specie (muntmetaal) tegen zeer lage rente, werd het ook den nog weinig kapitaalkrachtigen Aschkenazischen kooplieden mogelijk gemaakt de speciehandel uit te breiden, terwijl de „proletariërs” onder hen in de dorpen goud en zilver opkochten, terzelfder tijd, dat zij met allerlei waren langs de huizen ventten. Zo vermeldt een muntplakkaat van het jaar 1661 het bedrijf van Joden, „die het land aflopen om langs de huizen bepaalde muntsoorten op te kopen.”

Op het platteland en in de kleine steden dreven de Hoogduitse Joden handel met het naburige Duitsland en waren zij veekopers, huiden- en vellenhandelaars.

De meesten hunner in de provincie waren arme zwoegers. Hun hoofdberoep was venten en markthandel. Zij liepen op het platteland van de ene boerderij naar de andere. Waar er een groot aantal niet-Joodse handelaren bestaait, worden er de Joden allerlei belemmeringen in de weg gelegd, of worden zij geheel geweerd. In 1650 kwam er te Deventer een uitgebreide kleinhandel op, gedreven door Hoogduitse Joden. In 1653 treedt reeds de klacht naar voren, dat de Joden met hun „ongewoontlycque manieren” „onbeschaemdelyck” de anderen „ondercruypen, dringende haere waren den luyden op in haere huysen”. Zij concurreerden „onder 't decksel van orange-appelen ende cytronen” met allerlei koopwaar. De Schepenen van de Raad van Deventer besloten daarop, dat

de Joden voortaan slechts „appelen van orangien en cytronen” mochten verkopen, — typisch bewijs, dat de Jood slechts daar werd toegelaten, waar hij ten voordele van de meerderheid kon worden ingeschakeld! — „toe geryf ende ten dienste van een yegelic”. De Raad van Zwolle bepaalde, dat niemand van de Joodse Natie aldaar mocht wonen „en wincelneringe doen”.

Het sterkste bewijs van hetgeen hier zoeven werd uiteengezet, levert ons het gebeurde in 's-Hertogenbosch, nog slechts negentien jaar voor de emancipatie. In dat jaar werd aan Jacob Moses en Josef van Lier uit Maarssen door tussenkomst van het Cramersgild het Poortterrecht geweigerd op grond van concurrentie in de handel, „wijl die van de Joodse natie dezelve langs slingsche wegen tot zich wisten te trekken en alzo de commercie der Ingezetenen onderdrukken”.

Besloten werd, dat „voortaan geen Jooden tot Poirters nog ook ter inwooning alhier zullen worden geadmitteerd”. Wel dacht men op „menselijke wijze” aan de gedupeerde Joden en overwoog: „Ja, dat er niets zekerder was dan dat deze Natie als ballingen over de gantse aard woonde en zich nergens bestendig konde neerzetten”. Maar „zoo de Joden ergens admissibel waren, het dan moest zijn in groote koopsteden, alwaar dezelve door den wisselhandel, waarvan zij de uitvinders waren, de commercie konden bevorderen, maar geenzints in steden als deeze, waarin de commercie meest door winkeliers wierdt geëxerceert”.

Men ziet het, de Joden zijn „admissibel”, voor zover zij „uitvinders” zijn van nieuwe beroepen als de wisselhandel, of de, door de Portugees-Joodse kooplieden aangevoerde, „appelen van orangien en cytronen” „ten geryf ende ten dienste van een yegelic”, langs de straten venten; maar doordringen tot beroepen door de Nederlanders zelve „geëxerceert”, dat kan den Joden niet worden toegestaan, al „zwerven zij ook over de gantsche aard en kunnen zich nergens bestendig neerzetten”!

Als het monopolie der, op het handelskapitalisme berustende, Hollandse economie in de achttiende eeuw een neergaande lijn gaat vertonen en allerlei sociale calamiteiten optreden: crisis, verval en werkloosheid, dan verandert bij een groot gedeelte der Nederlandse bevolking de xenophiele aard in xenophobie.

De Joden was sinds jaren toegestaan geweest, handel te drijven in oude kleren, lompen en voddën, aangezien van deze artikelen een grote export naar Duitsland en Polen plaats vond. Zelfs hiertegen komt in de achttiende eeuw het verzet der niet-Joden. Zo verklaren in 1747 de klerenwinkeliers aan de Nieuwe Markt en de Hoogstraat te Amsterdam, dat zij door de Joden tot verval worden gebracht. In het revolutiejaar 1748 wordt een poging aangewend de Joden uit de diamantindustrie te weren. En in dezelfde beide jaren wijzen „grootkramers en kleinkramers” op het grote nadeel, dat de Joodse venters hun berokkenen.

In het boek „De Geschiedenis der Joden in Nederland”, in 1940, kort voor de inval der Duitsers verschenen, schrijft een niet-Joods auteur, Drs. H. Bovenkerk, over het opkomen van het anti-semitisme in de achttiende eeuw. Hij zet uiteen, dat, wat de zeventiende eeuw in Holland niet gekend had: het bespotten van den Jood als iemand van een andere dan de eigen levensallure, in de achttiende eeuw van alle kanten opkomt. „Er verschijnt een schendliteratuur van uitgesproken antisemitisch karakter”. En de schrijver voegt er dan aan toe, dat die schendliteratuur, wellicht meer nog dan wat ook, bewijst, dat er in de gezindheid van de grote massa tegen de Joden iets veranderd was.

Toch hebben, meer dan alle andere bevolkingsgroepen van Nederland, de Joden onder de ondergang van het handelskapitalisme geleden. Zo vermeldt een statistiek uit het jaar 1799, dat het percentage van de bedeelden voor de totale bevolking van Amsterdam 36 pCt., voor de Portugese Joden 54 pCt. en voor de Aschkenaziem 87 pCt. bedroeg. In tijden van neergang is het Joodse lot — en dit geldt ook voor de Nederlandse Joden in de achttiende eeuw — wel zeer eigenaardig. Hun abnormale beroepsverdeling maakt hen tot de ergste slachtoffers van het economisch verval, terwijl deze maatschappelijke neergang vijandige gevoelens te hunner opzichte ten zeerste aanwakkert.

Zelfs een Van Effen, de beroemde schrijver van de „Hollandsche Spectator”, de verlichte, schrijft van de „Joodsche Natie, „dat zij voor een groot gedeelte bestaat uit openbare rovers, gauwdieven, bedriegelijke kramers en de hardnekkigste, baldadigste en lastigste bedelaars, die een

fatsoenlijk mens op de publieke straat verontrusten kunnen."

En uit het jaar 1778 dateert de volgende uiting: „Het is niet zonder reden, dat het geringere volk voor de Joodse Natie een algehele verachting heeft. De geest van bedrog en diefstaligheid is den meesten van dat volk zoo eigen, dat men zeer weinigen uit hen betrouwen kan". Men begripte goed, dit is niet een uiting van Jodenhaat, dit is de aanvang van een artikel, dat de Jodenhaat wenst te bestrijden!

Dit alles bewijst duidelijk, dat ook het Nederlandse volk, toen de oude maatschappelijke verhoudingen in verval raakten, evenmin immuun waren voor antisemitisme als welk volk dan ook. Natuurlijk is de wijze, waarop de Jodenhaat zich uit en zijn de gevolgen daarvan afhankelijk van de voorgeschiedenis van het gastvolk. En de honderdvijftig jaar lange xenophile instelling ten opzichte van de Joden hadden ook op het Nederlandse volk ingewerkt. Maar des te sterker is het, dat ondanks die inwerking, overal in de Nederlandse achttiende-eeuwse maatschappij antisemitische infectie optreedt!

In 1770 komt in het tijdschrift „De Koopman" een artikel voor van een anoniemen Portugesen Jood, die tegen het antisemitisme stelling neemt. Hij beschrijft aldus het verval der „Portugees-Joodse Natie", dat zij nog slechts bestaat uit „Actionisten, Juweelhandelaars en Slijpers, Leeglopers en arme Bloeden". En de beroepen, die hij opgeeft voor de Hoogduitse Joden zijn: „viskopers, vleeshouwers, kleermakers, schoenlappers, fruithandelaars, venters met vis, groente, fruit, papier, lak, potlood, krammerijen en andere van de geringste waren". Dan vraagt hij voor de Joden, dat het hun mogelijk gemaakt zal worden, ook hun eigen brouwers, metselaars en timmerlieden te zullen hebben. Hij en de redactie menen, dat dit mogelijk zal zijn, indien langzamerhand de Joodse natie met de Christenen „één volk zou gaan uitmaken". De emancipatie werpt haar schaduwen vooruit! En als de Bataafse Republiek wordt gevormd, de vazalstaat van het Frankrijk der Revolutie, dan worden de Joden, zonder erom te hebben gevraagd, geëmancipeerd als personen en houdt de „Joodse natie" op in Nederland „de jure" te bestaan, niet echter „de facto".

De regering der Bataafse Republiek vaardigde de 2de

September 1796 een decreet uit over de „Gelijkstaat der Joodse burgers met alle anderen”. Krachtens dit decreet werden den Israëlieten alle staatkundige rechten toegekend, die ook de andere Nederlanders bezaten, dus naast de politieke rechten het recht, alle ambten en beroepen te bekleden. Echter reeds in de titel van het decreet werd het bestaan van het Joodse volk ontkend. En de Joodse natie werd omgezet in het Kerkgenootschap van Israëlietische Nederlanders. Voor den Jood als individu had de Bataafse Republiek, en daarna evenzo het Koninkrijk der Nederlanden, begrip, hun afzonderlijk volksbestaan werd geloochend. Hoezeer de Bataafse Republiek het oprecht meende met de emancipatie der Joden blijkt hieruit, dat reeds in 1798 de Nationale Vergadering haar eerste Joodse lid kreeg. En tevens werd de eerste „Israëliet” lid van het stedelijk bestuur van Amsterdam. Dus meer dan 40 jaar vóórdat in Engeland een Jood als zodanig lid kon zijn van het Parlement, was dit in Nederland het geval. Toch is de emancipatie, zowel van de kant der Joden als die der niet-Joden, dikwijls aan de oppervlakte gebleven. De revolutie van 1848 was ook voor Nederland nodig — en toch duurde het nog tot 1859 — om een Nederlands Israëliet benoemd te krijgen tot hoogleraar in de rechtsgeleerdheid. Thorbecke had reeds in 1850 in warm prijzende bewoordingen de aandacht van Heren Curatoren der Hogeschool te Leiden op dien Israëliet gevestigd. Veel verzet moest echter worden verbroken. Het Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 1882 schrijft over die benoeming: „dat het niet aan openlijke en bedekte tegenstand had ontbroken tegen benoeming van een Jood aan de eerste Universiteit van Nederland, tot dusverre een ongehoord feit in de Academische Annalen”. Het jaarboek deelt dan verder mede, dat er velen waren, die in ernst beweerden, of met een ernstig gezicht voorwendden, dat een Israëliet het Romeinse recht niet kon of mocht onderwijzen aan de Christelijke Jeugd. In dit verband is het tevens de moeite waard te vermelden, dat er sinds 1815 slechts twee Joodse ministers in Nederland zijn geweest en nimmer een Joods Commissaris van de Koningin of zelfs in het gehele land een Joodse burgemeester. Voorts was er in Nederland geen enkele Joodse Officier van Justitie, of om het sportief in de bewoordingen van een bekend, overleden hoogleraar te

zeggen: „de Joodse sollicitanten waren hierbij hun niet-Joodse confrères steeds een neuslengte voor”.

De emancipatie maakte, dat in de loop der negentiende eeuw het Jiddisch ophield de taal der Joden te zijn. Deze „ontjoodsing” was feitelijk reeds in de achttiende eeuw begonnen. Hoogst merkwaardig is in dit opzicht het in 1728 verschenen „Joods ABC-boek, zeer nut ende bequaem voor de jonge jeugd der selver Natie, vertaald uit den Hebreeuwsen originale” door den Joodsen schoolmeester J. van Maarssen. Dit boekje bevatte o.a. de Nederlandse vertaling van de tien geboden, de dertien geloofspunten, de Joodse eenheidsbelijdenis en enige vertaalde lofzeggingen. Het is waarschijnlijk de eerste poging, om Joodse kinderen van de „Oberschicht” vertalingen uit het Hebreeuws in de landstaal en niet „vertaitst” te leren.

Dat het Jiddisch niet meer de omgangstaal van de grote massa der Joden was, heeft zeer zeker de assimilatie bevorderd, maar de totale assimilatie was onmogelijk, omdat, zoals aanstonds blijken zal, de Joden wel geen afgesloten, maar toch een gesloten groep bleven.

Om dit goed in te zien, is een nadere beschouwing nodig over de demographie en economische toestand der Joden in de negentiende en twintigste eeuw.

III

IETS OVER DE DEMOGRAPHIE EN ECONOMISCHE TOESTAND DER JODEN IN DE NEGENTIENDE EN TWINTIGSTE EEUW

Volgens Mr. H. J. Koenen: „Geschiedenis der Joden in Nederland” (1843) waren er in het jaar 1780 in de gehele Republiek circa 30.000 Joden, waarvan 22.000 enkel in Amsterdam, d.w.z., dat toen 73 pCt. der Joden in de „grootste” stad gevestigd waren.

Wij bezitten pas volledig betrouwbare cijfers omtrent het aantal Joden in Nederland sinds er daar volkstellingen zijn gehouden en moeten dus uitgaan van de gegevens van de eerste volkstelling op 1 Januari 1830. Op die datum waren er in geheel Nederland 46.397 Joden, die 1.78 pCt. uitmaakten van de totale bevolking.

De bevolkingstoename der Joden is in Nederland zeer eigenaardig:

Jaren der volkstellingen	Totaal mannen en vrouwen Ned. en Port. Israëlieten
1830	46.397
1840	52.245
1849	58.626
1859	63.790
1869	68.003
1879	81.693
1889	97.324
1899	103.988
1909	106.402
1920	115.219
1930	111.917

Zoals uit bovenstaande tabel blijkt, groeide de Joodse bevolking in een eeuw van 46.397 tot 111.917, hetgeen

een groei van 141 pCt. beduidt. Echter nam de gehele Nederlandse bevolking in die honderd jaar sterker toe, en wel met 204 pCt.

De Joden maakten uit van de gehele Nederlandse bevolking:

Jaren der volkstellingen	Per 100 van de gehele bevolking
1830	1,78
1840	1,83
1849	1,92
1859	1,93
1869	1,90
1879	2,04
1889	2,15
1899	2,04
1909	1,81
1920	1,68
1930	1,41

Hieruit zien we, dat tot het jaar 1889 de Joodse bevolking — met een enkele onderbreking — meer steeg dan de totale bevolking, maar dat sindsdien de zeer sterke relatieve bevolkingsafname bij de Joden optreedt.

Dat tot 1889 de Joodse bevolking in Nederland relatief meer toenam dan de gehele bevolking, lag aan twee factoren: 1. aan de voortdurende en dikwijls zeer sterke immigratie uit Polen en Rusland; 2. aan het geringere sterftecijfer. Vooral de kindersterfte bij de Nederlandse Joden was veel kleiner dan bij alle overige groepen van de bevolking.

Overleden kinderen in percenten van het aantal levend-geborenen.

Bij kinderen uit huwelijken gesloten in:	Joden	Gehele bevolking
1885 en daarvoor	22.40	28.94
1886—1890	19.54	24.83
1891—1895	15.39	21.95
1896—1900	16.08	19.82
1901—1905	11.15	16.47
1906—1910	8.21	13.46

De sinds 1889 optredende relatieve afname der Joodse bevolking is te wijten aan de zo sterke — veel sterker dan bij de overige groepen der Nederlandse bevolking — daling van het geboortecijfer.

Gemiddeld aantal levendgeborenen per echtpaar.

Huwelijken gesloten in:	Joden	Gehele bevolking
1885 en daarvoor	7.18	7.42
1886—1890	5.55	6.98
1891—1895	4.99	6.61
1896—1900	4.45	6.21
1901—1905	3.86	5.77
1906—1910	3.37	5.20

Al deze gegevens bewijzen, dat de Joden in Nederland een bijzondere groep vormen. En wanneer wij de verdeling der Joden over platteland en stad nemen, in vergelijking met die van het gehele Nederlandse volk, dan treedt deze bijzonderheid nog sterker naar voren.

De Joden waren in Nederland, zoals overal, sinds de Golah („de ballingschap”) een stadsvolk, maar ze worden het in de negentiende en twintigste eeuw in steeds sterkere mate. Met de ontwikkeling van het kapitalisme treedt in ieder land voor de gehele bevolking een „urbanisering” op; de steden bevatten van jaar tot jaar relatief een groter deel der bevolking, maar bij de Joden in zulke mate, dat hier, om de philosophische uitdrukking te gebruiken: „de quantiteit in de qualiteit omslaat”.

De Jood wordt de stadsmens par excellence, het platteland heeft nagenoeg geen Joden meer. Dit is een der duidelijkste verschijnselen der Joodse lotsgemeenschap.

Dit steeds in sterkere mate stadsmens zijn, geeft den Jood in het Galoeth zijn meest op den voorgrond tredende eigenschappen. Wij weten niet, in hoeverre zijn raseigenschappen zijn psychologie hebben bepaald wel weten wij, dat hij de typische stadsmens is.

Wat onderscheidt de stadsmens van den boer? De hogere

emotionaliteit, de meerdere secundaire functie en het meer voorkomen van uitersten; bij een stadsbevolking liggen de uitersten veel sterker uiteen dan bij de boeren. En hoe meer de Joden enkel stadsmensen worden, des te sterker treedt dit alles bij hen duidelijker en pregnanter naar voren.

Verspreiding van:

A. de Joden — B. de gehele bevolking over de groepen van gemeenten in procenten van het totaal.

Jaar	Gemeenten met meer dan 100.000		Gemeenten met 20.000—100.000		Gemeenten met 5.000—20.000		Gemeenten met minder dan 5.000	
	inw.		inw.		inw.		inw.	
	A.	B.	A.	B.	A.	B.	A.	B.
1849	55.83	14.80	13.20	16.17	19.18	32.83	11.79	36.80
1859	55.66	14.53	13.59	16.48	19.77	32.96	10.98	36.03
1869	58.26	14.82	12.93	17.01	18.59	32.59	10.22	35.58
1879	63.28	16.10	11.93	17.53	16.11	32.27	8.68	34.10
1889	69.19	18.86	10.62	18.25	13.28	31.27	6.91	31.62
1899	71.62	22.28	10.59	19.72	12.01	29.88	5.78	28.12
1909	73.67	23.46	11.88	20.27	10.73	29.52	3.72	26.75
1920	76.65	24.17	11.72	21.47	9.42	29.04	2.21	25.32
1930	80.89	27.24	9.92	21.47	7.57	30.06	1.62	21.23

Wij zetten in een vorig hoofdstuk uiteen, dat de Joden in Nederland een gesloten groep vormden, waarvan de individuen tot *twee* volken behoorden. Wat zijn nu de kenmerken van deze groep en welke waren de oorzaken, dat zij gesloten bleef, ondanks de afbrokkeling hier en daar? De Jood valt in Midden- en Noord-Europa meestal op, zo zegt men, door zijn uiterlijk, ofschoon in Nederland er ook zeer vele niet-Joden zijn van het mediterrane en het Armenische (voor-Aziatische) type, de twee hoofd-rasgroepen in het Jodendom. Derhalve kunnen deze kenmerken niet de karakteristieke zijn. Wanneer dan ook Dr. P. J. Waardenburg in een artikel, getiteld „Het Anti-semitisme van biologisch standpunt” in een boek, dat in het jaar 1939

in Nederland verscheen ter bestrijding van het anti-semitisme, zijn onderwerp behandelt, stapt hij bijna onmiddellijk van de biologische kenmerken af en wendt zich tot de psychische, zooals Dr. J. van der Spek terstond en terecht deed, omdat deze laatste over het anti-semitisme als psychologisch verschijnsel een bijdrage gaf. Wenden wij ons dan ook tot de psychologische kenmerken van den Jood, zooals zij door de beide schrijvers worden vermeld. Indien men ze tabellarisch opstelt, maken zij een wonderlijke indruk. En het hangt van de psychologische kenmerken van den lezer af, of hij het hoofd zal schudden over al deze wijsheden, of in lachen uitbarsten. Toch zit er, hoe vreemd het ook schijnen zal, „system in the madness”, en om nu een veel oudere te citeren — niet Horatio, maar Horatius: — „Risum teneatis, Amici” (Vrienden, houdt voorlopig uw lachen in).

De tabellarische opstelling wordt aldus:

nuchter, nuchter realisme

Joods realisme botst met
het zo zelden aangetrof-
fen Joods idealisme

voorstemd geestelijk tot
de abstracte bezigheid van
het financiële beheer,
cerebraal ingesteld

nuchter
scherp oordeel
realist

vergroot sublimeringsver-
mogen, enorme verdrin-
gingskracht

pacifist

geen volk heeft ook zulke
uitgesproken toekomstver-
wachtingen als dit volk;
het Zionisme als beweging
en als ideaal met als fon-
kelend symbool: de ster
van David

zich laten drijven op den
levensstroom, zich laten
meeslepen door zijn vitali-
teit, vaak mateloos ver.
Licht ontvlambaar, onbe-
rekenbaar

overgevoelig; dit staat aan
een nuchtere erkenning
van de feiten in de weg

financier van oorlogen

onappetijtelijk verwaarloosd, veronachtzaamd in hun uiterlijke verschijning; slordig, ongesoigneerd

spaarzaam

krijgslustig

hun onrust moge aan critiek, verontwaardiging of aan teleurstelling worden toegeschreven; het is karakterologisch tot verhoogde activiteit en een *introvers* type te herleiden

in democratische landen, waar ze het goed hebben, zijn ze conservatief

typische Joodse geestelijke wapens zijn spot en satyre. meer analyserend dan synthetiserend

onhandig, gebrek aan tact

gratie van gang en bewegingen, ene gratie, die zich ook uit in hun wijze van lachen

pralerige, dikdoenerige, opgedirkte, met edelgesteente behangene Jodin; in pelsjas schuulgaande, zwaarberingde Jood

met bezit geuren, dit etaleren

opvallend vaak bang voor hun hachje

extravers type, meer op zijn omgeving dan op eigen innerlijk ingesteld

in het, ook geestelijk, onrustig bewogen Joodse karakter ligt de voorbeschikking tot agitatorische opruiing

zij' behoren tot Pfahler's type van het vloeiend gehalte; daardoor uiterst geschikt voor modevoorschrijver, journalist, literator, uitgever, politicus, demagoog, toneelspeler, musicus, rechtsgeleerde, arts, zielkundige en sexoloog. De Jood zoekt contact en is sterk in het redeneren en overreden

platvoeten, slepende gang

Men bedenke goed, de beide schrijvers zijn geen anti-semieten, integendeel, zij wenschen het anti-semietisme, naar eigen uitdrukkelijke verklaring, ten sterkste te bestrijden. Zij geven al deze kenmerken op uit eigen ervaring of op gezag van anderen, die zij als betrouwbare bron beschouwen.

De beide heren zijn onderling dikwijls in tegenspraak met elkaar, en — wonderlijker nog — ook dikwijls met zichzelf. Bij Dr. J. van der Spek schemert iets door van deze tegenstrijdigheid; hij spreekt eenmaal in zijn artikel van het onderling tegenstrijdige in het Joodse volk, dat de massa niet te definiëren weet", alsof hij het zelf wel wist! Want zo bot mocht dat „tegenstrijdige" niet tegenover elkaar gesteld worden.

Hoe komt het nu, dat zulke onderling contrasterende uitingen over den Jood mogelijk zijn? De verklaring is betrekkelijk eenvoudig. Wij wezen er reeds op, dat de Jood — ook in Nederland — *de* stadsmens is en wel in steeds sterkere mate. En wij memoreerden met enkele woorden, dat in de stad de uitersten veel verder uiteen liggen dan bij de overige bevolking. Zo wordt het Joodse volk, hoe langer hoe meer, overal op de wereld het volk der uitersten.

Wat betekent dit? Als wij van het Franse volk zeggen, dat het galant en elegant is, wil dat niet zeggen, dat iedere Fransman een galant en elegant wezen zou zijn, maar beduidt het, dat deze eigenschappen bij de Franssen meer voorkomen dan bij de meeste andere volken. Het „uiterste" in het Joodse volkskarakter betekent derhalve niet, dat bij de Joden enkel de uitersten, braven en slechten, verstandigen en onwetenden, enz. enz. voorkomen, maar het sluit in zich, dat de gemiddelden bij andere volken een groter percentage uitmaken dan bij de Joden. De lijn van Gauss — de economen en sociologen noemen haar de lijn van Quetelet —, die aangeeft hoeveel gemiddelden en hoeveel uitersten er in een bepaalde groep voorkomen, zal voor de Joden een enigszins andere vorm vertonen dan bij de anderen.

Het is waar, dat de Joden b.v. percentelijk veel meer conservatieven bezitten dan andere volken, maar ook percentelijk meer revolutionairen. En een gemiddelde niet-Joodse Nederlander kan zich dus met evenveel recht verbazen over dit conservatieve volk, als dat een ander van

verontwaardiging opspringt over dit volk, in wiens „geestelijk, onrustig bewogen karakter de voorbeschikking ligt tot agitatorische opruiing”.

Om het met een getallenvoorbeeld te zeggen — waarbij de getallen slechts aangenomen waarde bezitten —; als bij andere volken 75% gemiddeld, 12½% conservatief en 12½% revolutionnair is, dan kunnen deze getallen bij de Joden zijn: 60%, 20% en 20%. De getallenwaarde der uitersten verschilt bij de Joden genoeg van die der andere groepen om opvallend te zijn. Daarom zijn er bij de Joden — men zie hierboven de tabel der eigenschappen — zowel opvallend veel spaarzaam, tot op het gierige af, als Joden, die met hun bezit geuren en dit etaleren; zij zijn voor den enen beschouwer „krijgslustig”, voor den anderen „opvallend bang voor hun hachje”, omdat in de lijn hunner eigenschappen het aantal gemiddelden — de gemiddelde mens is noch dapper, noch laf — kleiner is dan bij de andere groepen. Daarom vallen zij op als extraverts en als introverts. En hierom noemt de een den Jood een nuchteren realist en beschuldigt de ander hem van „overgevoeligheid, die dikwijls een nuchtere erkenning van de feiten in de weg staat”. Nu eens valt hij op als gracieus, dan weer — typische ambivalentie der gevoelens tegenover den Jood — door zijn lelijke, slepende gang en zijn platvoeten. Om deze reden wordt de Jood een zich onappetijtelijk verwaarlozend wezen genoemd, slordig en ongesolgneerd, zich veronachtzamen in zijn uiterlijke verschijningsvorm en kan een ander met evenveel recht — of onrecht — zich opblazen over de pralerige, opgedirkte, met edelgesteente behangene Jodin en den in zijn pelsjas schuilgaanden, zwaarberingden Jood. Want als andere groepen b.v. 10% slordige en ongesolgneerde en 10% pralerige, opgedirkte personen bevatten, dan heeft de Jood b.v. 15% van al dit schoons. Tevens heeft hij meer genieën, maar ook meer idioten aan het andere uiterste van de lijn, kan van hem te zelfder tijd verklaard worden, dat hij en tactlozer en tactvoller is dan de overige bevolking; dat hij zo weinig idealisme bezit, en dat niemand zijne idealen zo vurig aanhangt als hij; pacifistisch in hoger mate dan welk volk ook, en toch relatief meer „strijdnaturen” bevattend.

Over de dwaasheid, dat de Jood de oorlogen zou financieren, klakkeloos door een wetenschappelijk „bestrijder”

van het anti-semitisme nog in het jaar 1939 overgenomen, kan hier gerust worden gezwegen. Voldoende is het, dat wij dit onderling schijnbaar zo tegenstrijdige materiaal „gelijknamig” hebben gemaakt, onder de zelfde noemer gebracht hebben. Toch wijst de, dikwijls zo hatelijke stijl, waarin deze beide bestrijders van het anti-semitisme hun „objectieve” meningen over den Jood geven, op de verbijsterende indruk, die het anderssoortig-zijn van de Joden zelfs op de besten van het Nederlandse volk maakt.

En dit anders-zijn groeit in steeds sterkere mate met de urbanisering der Joden. Terwijl in het jaar 1930 — men zie de tabel — nog slechts 27,24% van de gehele Nederlandse bevolking in de steden met meer dan 100.000 inwoners woonde, waren daar bijna 81% der Joden gevestigd! In gemeenten met minder dan 5.000 inwoners — het Hollandse dorp — woonden in 1930 nog meer dan 21% der gehele bevolking en nog geen 2% der Joden! In de 100 jaar, van 1830 tot 1930 werden aldus, sociologisch gezien, de Joden in sterkere mate van jaar tot jaar *Joodser* en hun anderssoortig-zijn meer geaccentueerd. Dit was de hoofdreden, dat de Joden een gesloten groep bleven, meer opvallend dan ooit door emotionaliteit, secundaire functie en de hang naar het extreme.

En het gesloten-zijn van deze groep werd nog in belangrijke mate versterkt door hunne zo bijzondere beroepsverdeling.

De beroepen der Joden waren in Nederland bij de aanvang der negentiende eeuw, wat industrie betreft: diamantindustrie, kledingbedrijf en tabaksnijverheid. Tevens waren zij vleeshouwers en bakkers. Het grootste gedeelte der Joden was, zoals wij reeds in het vorige hoofdstuk zagen, bij de handel en het geld- en bankwezen betrokken.

Sindsdien is in Nederland weinig veranderd. Wel schiep de emancipatie de mogelijkheid voor de Joden om voortaan alle beroepen, ambachten en functies te bekleden, waarvan zij vroeger uitgesloten waren. Toch bleef de beroepsstructuur van de Joden een geheel ander beeld vertonen dan die der overige bevolking.

De bedrijfstelling, onderdeel van de volkstelling van 1930 belicht dit zeer duidelijk. Wij geven hieronder de cijfers voor 1930 over de percentelijke verdeling der mannelijke

Joden over de verschillende bedrijfstakken en daarnaast de percentelijke verdeling voor de gehele Nederlandse mannelijke bevolking.

Percentelijke verdeling over de verschillende bedrijfstakken bij de mannelijke Joden en bij de gehele mannelijke bevolking van Nederland.

Bedrijfstakken	Joden	Gehele bevolking
Diamantindustrie	9,6	0,3
Bouwbedrijven	1,4	10,5
Kleding en reiniging	7,1	2,3
Textielnijverheid	0,5	2,4
Metaalindustrie	2,4	9,3
Voedings- en genotmiddelen	9,5	8,1
Overige	5,5	11,2
Handel	48,8	12,2
Verkeerswezen	4,8	10,8
Landbouwbedrijven	0,2	21,9
Visserij en jacht	0,0	0,7
Crediet- en bankwezen	1,7	1,0
Verzekeringswezen	0,6	0,7
Overige bedrijven en vrije beroepen	5,2	4,8
Onderwijs	0,9	1,6
Huiselijke diensten	0,0	0,4
Losse werklieden	1,0	1,3
Godsdienst	0,8	0,5
	100,0	100,0

Van alle mannelijke Joden waren derhalve in Nederland werkzaam in:

Diamantindustrie	9,6 per 100
Kleding en reiniging	2,3 " "
Voedings- en genotmiddelen	9,5 " "
Totaal	26,2 per 100

of 72% van alle Joden, werkzaam in de *gehele industrie*.

Bij de niet-Joden waren deze getallen:

Diamantindustrie	0,3 per 100
Kleding en reiniging	2,3 „ „
Voedings- en genotmiddelen	8,1 „ „

Totaal 10,7 per 100

of 24% van alle personen in de industrie werkzaam.

Daartegenover waren opgenomen bij de Joden in:

Bouwbedrijf	1,4 per 100
Metaalindustrie	2,4 „ „
Verkeerswezen	4,8 „ „
Landbouw	0,2 „ „
Visserij en jacht	0,0 „ „

Totaal 8,8 per 100

Voor het mannelijk deel der gehele Nederlandse bevolking waren deze cijfers:

Bouwbedrijf	10,5 per 100
Metaalindustrie	9,3 „ „
Verkeerswezen	10,8 „ „
Landbouw	21,9 „ „
Visserij en jacht	0,7 „ „

Totaal 53,2 per 100

Terwijl dus van alle mannelijke Joden slechts 8,8 per 100 in de meest belangrijke bedrijfstakken werkzaam waren, was dit getal voor de gehele mannelijke bevolking van Nederland 53,2 per 100.

Zetten wij nu naast elkaar de beroepsverdeling der mannelijke Joden en die van de totale mannelijke Nederlandse bevolking, verdeeld volgens primaire bedrijven (de boven gespecificeerde), secundaire bedrijven, handel-, crediet- en bankwezen, vrije beroepen en overige bedrijfstakken, dan worden de cijfers dus voor:

	Joden	Gehele Ned. bevolking
Primaire bedrijven	8,8 per 100	53,2 per 100
Secundaire bedr. (diamant- ind., kleding en reiniging, voedings- en genotmidde- len, textielnijverheid)	32,7 „ „	22,2 „ „
Handel, cred.- en bankwezen	50,0 „ „	13,2 „ „
Vrije beroepen en overige bedrijfstakingen	3,5 „ „	11,4 „ „
	100,0	100,0

Men kan het bovenstaande ook aldus uitdrukken, dat het Nederlandse Jodendom, dat ongeveer 1,5% van de totale bevolking uitmaakte, nauwelijks 0,1% werkkrachten opleverde voor het totaal der primaire bedrijven.

Zo vindt men ook hier, in een land, dat wellicht van alle landen ter wereld het antisemitisme het minst kende, de waarheid van Ber Borocho's theorie bevestigd, dat de Joden nergens in het Galoeth doordringen tot de oerbedrijven!

In de achttiende eeuw, zo schreven wij, waren de Joden in het economische leven van Nederland niet verder doorgedrongen dan tot de peripherie; in de twintigste eeuw, ondanks politieke emancipatie, nog niets verder. Deze wonderlijke beroepsverdeling, gevolg van het Jood-zijn, versterkt op haar beurt — wordt dus van gevolg tot oorzaak — de geslotenheid van de Joodse groep.

Maar toch had de functie van den Jood in het Nederlandse leven een verandering ondergaan, die niet op het eerste gezicht uit de cijfers blijkt. *Hij wordt hoe langer hoe meer overbodig!* Het is de grote verdienste van wijlen dr. E. Boekman — een der eerste indirecte slachtoffers van de nazi-overval op Nederland — dit, zij het dan ook in een ander verband, en met niet zo vele woorden, te hebben aangetoond.

Bij zijn verklaring, waarom de Joden hoe langer hoe meer naar de grote steden en voornamelijk naar de grootste stad trekken, wijst hij op het volgende:

„De voornaamste beroepen, welke door hen werden uitgeoefend, waren die van kramer, van winkelier, van voorschotgever en vooral in de Oostelijke provinciën die van slager, in het bijzonder van exportslager. De voornaamste trek van deze en soortgelijke beroepen, uitgeoefend op een vrij geïsoleerd en economisch en sociaal nog achterlijk platteland, is, dat zij de verbinding zijn met de stad. In de behoeften der plattelanders, voorzover deze niet bevredigd kunnen worden door de productie van eigen streek, wordt voorzien door deze Joodse handelaars. Zij vormen als het ware de verbinding van het platteland met de stad; zij zijn de brug tussen beide, hetgeen zich ook hierin uit, dat zij veelal de producten verhandelen. Dat juist de Joden op het platteland deze functie vervullen, is het gevolg van reeds vroeger aangeduide oorzaken. Zij zijn dus door de loop der maatschappelijke ontwikkeling als het ware voorposten van een kapitalistische productiewijze, welke in de steden vroeger, zeer veel vroeger reeds een aanvang genomen had dan op het platteland. Zij zijn in hun sociale functie niet kapitalisten, doch hun functie zelf is een kapitalistische.

Met het doordringen nu van het kapitalisme op het platteland en de daarmee gepaard gaande verbetering der verbindingen, verliest deze sociale functie van brug met de steden aan betekenis. Door tweeërlei oorzaken. In de eerste plaats wordt de brug, de tussenschakel, overbodig, doordat de plattelander zich eerder en gemakkelijker naar de stad begeeft dan vroeger; hij koopt nu rechtstreeks wat hem vroeger door den Joodsen handelaar geleverd werd. Door de stichting van zijn eigen verenigingen en coöperaties heeft de boer den Jood ook niet meer nodig voor de afzet van zijn producten; hij zelf doet dit thans of zijn organisatie doet dit voor hem. In de tweede plaats neemt de omvang van het kapitalistisch bedrijf in de kleine plaatsen en op het platteland een zodanige omvang aan, dat ook niet-Joden zich er veel meer op gaan werpen dan vroeger het geval was. Er ontstaat op dit gebied een concurrentie tussen den Joodsen handelaar, winkelier en voorschotgever en den niet-Jood, die dezelfde functies uitoefent. Het bestaan wordt daardoor dus moeilijker, dikwijls zelfs onmogelijk.” Tot zover Boekman.

Nederland ontwaakt in de zestiger jaren van de vorige

eeuw tot een nieuw, maar nu groot-kapitalistisch leven. Sinds de zestiger jaren treedt ook in belangrijke omvang de trek der Joden naar de steden boven de 100.000 inwoners op. Een enkeling schept zich daar een behoorlijk of zeer behoorlijk bestaan, maar voor de overgrote meerderheid wordt de economische positie labiel. Naar de grote steden gekomen, vluchten zij in de handel en deze vlucht, gevolg van economische ontredde-ning, wordt op haar beurt wederom bij de eerste de beste crisis oorzaak van economische en daarmee gepaard gaande geestelijke onevenwichtigheden, om maar niet eens te spreken van het lot van den Joodse straatventer in depressiejaren. De Joden in Nederland hadden volgens de beroepstelling van 1930, terwijl ze 1,5 pCt. van de bevolking uitmaakten, 8 pCt. der venters en 16 pCt. der handelsreizigers en agenten, van de uitdragerijen 28 pCt., banken van lening en pandjeshuizen 55 pCt. Hoe precair het bestaan der grote massa van Joden was, blijkt hieruit — evenals wij gezien hebben voor het jaar 1799; plus que cela change, plus que cela reste le même — dat van 1929—1933, jaren der zwaarste economische depressie, het geheel der ondersteunden toen in Nederland toenam met 30 pCt. (crisis-werklozen vielen er buiten) en bij de Joden met 82 pCt.! In de jaren, onmiddellijk aan de Nazi-inval in Nederland voorafgaande, blijkt den dieper zienden beschouwer de zo geringe sociologische geworteldheid van den Jood in de Nederlandse bodem. Niet omdat hij of de overige Nederlanders zulks wilden, maar de ontwikkeling der kapitalistische maatschappij verminderde zijn economische betekenis hoe langer hoe meer, maakte zijn bestaanszekerheid steeds meer illusoir, deed zijn aantal relatief hoe langer hoe geringer zijn, in één woord: ondergroef zijn positie. Een storm zou hem onmiddellijk ontwortelen, laat staan een wereldorkaan, door Hitler ontketend!

HET VOORSPEL VAN DE LIQUIDATIE VAN HET NEDERLANDSE JODENDOM

De liquidatie van het Nederlandse Jodendom is, hoe weinig ook men het toen heeft beseft, in 1933 begonnen. Langzaam, stap voor stap, maakt het anti-semitisme in Nederland vorderingen. Het Joodse vraagstuk wordt actueel. De Duitse vluchtelingen, die óf Nederland als pleisterplaats, óf als nieuw „vaderland” wilden beschouwen, bijna allen Joden, zijn niet groot in aantal geweest. Volgens een mededeling van minister Colijn in de Tweede Kamer zijn van 1933 tot eind November 1938 13.000 Joden en 4.000 half-Joden toegelaten. In totaal zijn hiervan weer 4.000 vertrokken. Rekent men, dat hierbij duizend half-Joden geweest zijn, dan waren er in Nederland tot November 1938 10.000 vol-Joden bijgekomen. Schat men verder het aantal nieuwe Duitse Joden van einde November 1938 tot 10 Mei 1940 op enige duizenden, dan is het totale cijfer der vol-Joden, dat uit Hitler's Rijk naar Nederland is geëmigreerd, hoogstens op 15.000 te stellen.

Toch was de komst van deze 15.000 Duitse Joden, nog geen 0.2% van de gehele Nederlandse bevolking, het schokje, dat in de oververzadigde vloeistof het anti-semitisme deed uitkristalliseren. De argumenten, dat zij het Nederlandse volk, reeds zo zwaar lijdend door werkloosheid en moordende concurrentie in allerlei bedrijfstakken, nog zwaarder onder de economische druk deden lijden, kunnen gemakkelijk worden weerlegd.

Uit een publicatie, uitgegeven door het „Comité voor Bijzondere Joodse Belangen” blijkt, dat tot Juli 1938 door de Joodse immigranten 300 industriële bedrijven waren opgericht, nieuwe ondernemingen, die voor het Nederlandse volk een werkverruiming voor 10.000 personen betekenden. Door hen werd Amsterdam een nieuw exportrend centrum van dames-confectie-industrie, waarvan de

Tilburgse wolfabrieken ten zeerste hebben geprofiteerd. In de sfeer der secundaire industrieën drongen deze immigranten door, maar enkel doordat zij daar ondernemingen brachten, op een gebied, tot dusverre nagenoeg niet in Nederland geëxploiteerd.

Zij brachten hier werkverruiming, maar wat deed dit ertoe? Het woord van Lessing bleef juist: „Tut nichts, der Jude wird verbrannt!” Dit wil niet zeggen, dat hierdoor de grote massa van het Nederlandse volk antisemitisch werd, maar wel, dat sterk buiten de kringen der nationaal-socialistisch gezinden in Nederland een begin van antisemitisme merkbaar werd, dat zich, zoals zulks altijd geschiedt, voorlopig alleen richtte tegen de buitenlandse Joden. Een duidelijke aanwijzing hiervan is hetgeen het orgaan van de „Nederlandse Unie” in October 1940 schreef, toen het eerste antisemitische decreet van Seyss-Inquart gepubliceerd werd. Het „Driemanschap”, de hoofden van de „Unie”, een organisatie opgericht om het tegenwicht te vormen tegenover de Nederlandse Nationaal-Socialisten, — Mr. L. N. Eindhoven, Mr. J. L. Linthorst Homan en Prof. J. E. de Quaay — gaf toen een merkwaardige verklaring. De drie genoemde heren werden in „Je Maintiendrai” I (1941) — half-officiële uitgave van de Nederlandse regering — betiteld als „drie bekwame Nederlanders van onverdacht vaderlandslievend karakter” en hier dient eraan te worden toegevoegd, dat elk bewust antisemitisme hun ver stond. En toch luidde deze persoonlijke verklaring aldus: „Van overwoekering of van met onze volksaard strijdige beïnvloeding van het leven van het Nederlandse volk door hier levende Joden was en is in het algemeen geen sprake” en zij concludeerden daarom, dat „enige verandering in de door het Nederlandse volk sinds onheugelijke tijden aangenomen houding onnodig en ongewenst” was. Slechts voor die Joden, „die door andere landen uitgewezen” zijn, „moet een regeling getroffen worden.”

Het eerste stadium van antisemitisme was hiermee door het Driemanschap bereikt; nog niet de Jood, maar wel reeds „der Jude” werd aan de brandstapel prijsgegeven. Nu een bewijs van het bovenstaande, geput uit uitingen vóór de bezetting, waaruit men zien zal, hoe zelfs bij velen van de Nederlandse intellectuelen het antisemitisme onderbewust na 1933 doordringt. In het boek, reeds

eerder door ons geciteerd, „Antisemitisme en Jodendom”, verschenen in 1939, een boek, dat bedoeld is om het antisemitisme te bestrijden (!) schrijft één der medewerkers: „Hierbij komt nu nog het vage, meestal boze gerucht. Deze geruchten zijn het gevaarlijkste. Zij vertellen altijd iets ten nadele van de Joden en ze worden grif geloofd.” Zo'n gevaarlijk gerucht is: „de overdreven accentuering der bevoorrechte positie door de Israëlieten in onze volks-gemeenschap ingenomen, waardoor zij zeker niet in overeenstemming met de procentiele samenstelling van ons volk, meer dan dit percentage zou veroorloven, plaatsen innemen in onze rechtscolleges en zeker in de advocatuur, aan onze Hogescholen, onder de specialisten op alle terreinen, in de medische wereld, als voormannen van het bedrijfsleven en in het zakenleven, in volksvertegenwoordiging, enz.

Wanneer echter een Israëliet op volkomen toelaatbare wijze, langs voor iedereen toegankelijke wegen, een hoge positie bereikt en deze op onbesproken, onbaatzuchtige wijze, beantwoordend aan de eisen door die positie gesteld, vervult, is dit niet alleen niet te veroordelen, het mag uitsluitend gewaardeerd worden. Ons gemeenschapsleven dankt juist aan deze bezetting van talloze posten door Joden, op allerlei levensterreinen, zo ongelofelijk veel”.

Men ziet, dat deze schrijver aan het boze gerucht toegeeft, dat de Joden in Nederland „talloze(!) posten... op allerlei levensterreinen innemen”. Maar daaraan dankt het Nederlands gemeenschapsleven zo ongelooflijk veel en dan voegt dezelfde schrijver op dezelfde bladzijde in een noot aan het bovenstaande toe: „In 1930 bedroeg het aantal Joden nog 1.4%, dat wil zeggen op ongeveer elke 70 Nederlanders kwam 1 Jood voor. Bij de samenstelling van allerlei colleges, de vervulling van professoren- en assistentsplaatsen enz., wordt door de Joden echter zeker een aan hun numerieke hoeveelheid onevenredige positie ten nadele van andere groepen ingenomen!”

Het „vage, meestal boze, gerucht” moet in de noot door den lezer met huid en haar worden geslikt. Nu nemen in allerlei college's, bij de vervulling van professoren- en assistentsplaatsen de Joden wél een, aan hun numerieke hoeveelheid onevenredige, positie *ten nadele* van andere groepen in. Den schrijver van bedoelde uitingen is het

misschien niet eens bewust, dat hij hier onuitgesproken de numerus clausus verlangt! En als men, hetgeen boven aan de pagina door hem gezegd werd, als „oprecht gemeend” aanvaardt, n.l. dat er niets tegen is, dat de Joden talloze posities kunnen innemen, als zij die maar verkrijgen langs volkomen toelaatbare weg en hun ambt vervullen op onbesproken, onbaatzuchtige wijze, dat dit dan uitsluitend moet worden gewaardeerd... Ja, dan blijft alleen de conclusie over, dat hier door hem een onuitgesproken insinuatie wordt geuit, dat de Joden *niet* langs volkomen toelaatbare weg en *niet* op onbesproken en onbaatzuchtige wijze hun ambten hebben verkregen en vervuld! Want slechts zó staan hoofdtekst en noot niet met elkaar in flagrante tegenstelling. En men ziet, dat zelfs voor den psycholoog Dr. Johan van der Spek — want dit is de door ons bedoelde schrijver — de, door zijn Joodsen collega Freud, — „aan wien óók de wetenschappelijke wereld op allerlei levensterreinen zo ongelooflijk veel dankt” — gevonden wet blijft gelden, dat op iedere onwaarachtige uiting nagenoeg steeds de verspreking onmiddellijk volgt.

Dr. Johan van der Spek schreef één bladzijde voor hij tot de, door ons geciteerde, uitingen kwam: „Het is niet het minst de verspreiding van deze oncontroleerbare geruchten ten nadele van de Joden, welke de ziel bereid maakt een antisemitische gezindheid in haar toe te laten”. Gelukkig is het door Dr. Van der Spek verspreide „boze gerucht” niet oncontroleerbaar! De Joden namen *niet* in Nederland op alle terreinen van het gemeenschapsleven, aan de Hogescholen, als voormannen in de bedrijven, bij de samenstelling van allerlei colleges een plaats in in strijd met de procentuele samenstelling van het Nederlandse volk.

Eerst het bedrijfs- en zakenleven. In hetzelfde boek, waarin Dr. Van der Spek zijn artikel schrijft, vindt men: „In de leiding van de grote banken ontbreken de Joden bijna geheel: in de directies van De Nederlandse Bank, de Nederlandse Handelsmaatschappij, de Rotterdamse Bank, de Incassobank, de Twentse Bank, de Friese Bank en de Gelderse Credietvereniging hebben in het geheel geen Joden zitting; in die van de Amsterdamse Bank zijn van de 5 directeuren twee Joden, in die van de Bank-Associatie bekleedt slechts één Jood een functie in de directie. Wat de particuliere banken betreft, zijn alleen Lissa en Kann

(een kleine zaak), Mendes Gans & Co., Mendelsohn, Lippmann Rosenthal Joods en er is één Jood in de directie van Pierson & Co., doch Joden ontbreken weer geheel bij vele soortgelijke (Mees & Zoonen, Gilissen, Heldring & Pierson enz.). In de directie der grote verzekerings- en hypotheekinstellingen zijn Joden zeer zeldzaam. Deze maatschappijen employeren zelden Joodse makelaars of experts. Uiterst zeldzaam zijn de hier bedoelde instellingen, die Joodse advocaten bezigen voor de behartiging van hun juridische aangelegenheden. Van het Bestuur der Vereniging voor de Effectenhandel maakte geen Jood deel uit. Zelfs onder het gehele personeel van De Nederlandse Bank is geen enkele Jood!"

En dan gaat Dr. J. P. Kruyt aldus verder over het aantal der Joden in „allerlei colleges": „In het rechts-, consulaat-, financiewezen, bestuur en administratie zijn hun percentages geringer dan hun krachtens hun aantal zou toekomen.... Er zijn sinds 1815 twee Joodse ministers geweest, nooit een Joodse Commissaris van de Koningin. In het gehele land is geen Joodse burgemeester te vinden. Onder de stellig niet minder dan 4.000 wethouders zal men geen dozijn Joden gehad hebben. Onder de circa 20.000 gemeenteraadsleden op zijn hoogst 100 Joden."

En tenslotte, om nu iets mede te delen over de andere „levensterreinen", daarover vertelt Dr. J. P. Kruyt ons enkele regels verder: „Met uitzondering van één provinciaal dagblad heeft geen enkel Nederlands dagblad een Joodsen hoofdredacteur. Van de voornaamste weekbladen hebben slechts de Groene Amsterdammer en de Haagse Post enkele Joden in de redactie. Hoge Raad, gerechtshoven en arrondissementsrechtbanken hebben met elkander ten hoogste 6 Joodse rechters, onder de talrijke kantonrechters bevinden zich vier van Joodsen huize, er is geen enkele Joodse Officier van Justitie."

Wij hebben in een vorige hoofdstuk enige cijfers gegeven over de beroepsverdeling bij de Joden en bij het gehele Nederlandse volk. In de door ons geciteerde tabel zagen wij, dat van iedere duizend mannelijke Joden 9 bij het onderwijs werkzaam waren. Hieronder valt het lager, het middelbaar en het hoger onderwijs. Bij de gehele mannelijke bevolking telt men bijna het dubbele, n.l. 16. Maar duidelijker nog, om te doen inzien, hoezeer de Joden bij de „vervulling van professoren- en assistentsplaatsen een

onevenredige positie ten nadele van andere groepen innemen" spreken de volgende cijfers. De Joden vormden 1.4% der bevolking: bij het hoger onderwijs haalden zij nog niet 0.8% van de gehele groep; bij het Middelbaar onderwijs precies het cijfer 1.4%, overeenkomend met het aantal, dat hun volgens de statistiek zou toekomen; en bij het lager onderwijs 0.6%. Zeer zeker had het „boze gerucht" van de noot gelijk; bij de vervulling van „professoren- en assistentsplaatsen enz." werd door de Joden zeker een, aan hun numerieke hoeveelheid onevenredige, positie ingenomen! Onevenredig.... niet te hoog, maar te laag!

Hoe komt het nu, dat de door ons geciteerde psycholoog, en met hem vele anderen, dergelijke onjuiste geruchten „welke de ziel bereid maken voor anti-semitische gezindheid", zo grif aanvaardden? Dat zelfs alle linkse partijen, van „Vrijheidsbond" tot de communisten toe, er huiverig voor werden de Joden op hunne lijsten op de voorgrond te doen treden?

Men zal zeggen, dat dit de tijdgeest was. Dat is echter slechts een andere vorm, waarin de vraag gesteld wordt. Want waarom is de geest des tijds in de éne periode zo geheel anders dan in een andere? Wat geeft aan de geest des tijds zijn bepaalde inhoud en kleur? Wanneer men zegt, dat dit opkomen van het antisemitisme enkel aan de Duitse propaganda te wijten was, dan overschat men de uitwerking daarvan ten zeerste. Er wordt in Palestina een Joodse „Witz" verteld, waarvan de clou is, dat een Talmudleerling bewijst, dat de koffie enkel zoet wordt door het roeren. De gedachtefout hierbij is dezelfde als die van hen, die beweren, dat enkel door propaganda het antisemitisme ontstaan kan. De propaganda is het roeren, maar de zoetstof moet in de koffie aanwezig zijn!

In de bezettingsjaren hebben b.v. in Nederland de nazi's geroerd en zich geroerd met hun nationaal-socialistische propaganda. Als het enkel aan de propaganda lag, dan hadden zij daar toen toch wel grootse resultaten moeten verkrijgen. Men ziet hieruit: de voedingsbodem is primair. Wij zetten in het eerste hoofdstuk uiteen, dat voor het antisemitisme — zal het in volle felheid uitbarsten — het optreden van sociale calamiteiten noodzakelijk is. Waren er nu in West-Europa vanaf 1933 zulke calamiteiten? Kunnen wij daar spreken van de ondergang van een maat-

schappijvorm, die steeds met de verschrikkelijkste katastrophen gepaard gaat?

Men kan hierbij wijzen — dit geschiedde dan ook — op de lange depressieperiode, die sinds 1920 de wereld zo scherp geteisterd heeft. Dit geeft echter geen verklaring, waarom in het *hart van Europa* het antisemitisme in een felheid opstond, welke ieder nog enkele tientallen jaren geleden voor onmogelijk had gehouden, terwijl het zich daarbij baseerde op ene ideologie, welke men in onze „verlichte” tijd als obscuur bijgeloof der Middeleeuwen onmiddellijk had moeten verwerpen.

Deze vragen vinden terstond hun antwoord, wanneer wij de tragische toestand van Europa sinds het begin van de twintigste eeuw hebben begrepen. Al het gebeurde sedert 1914 is niet de oorzaak van Europa's ondergang, maar omgekeerd is het de „Untergang des Abendlandes”, die alle ellende over de wereld heeft uitgestort.

De productiekrachten, waarover de mensheid beschikt, hadden zulk een omvang aangenomen, dat zij niet meer pasten binnen de politieke versnippering, waaronder dit werelddeel leed. In het groot gezien was niet alleen de Balkan, maar geheel Europa „verbalkaniseerd”. De geweldige ontwikkeling der techniek eiste, dat men niet meer in afzonderlijke rijken, maar in werelddelen dacht. Slechts de „Verenigde Staten van Europa” hadden het politieke raam kunnen vormen, waarbinnen de productieve mogelijkheden tot volle ontplooiing hadden kunnen komen. Om tot deze omvorming te geraken, waren echter revolutionaire krachten nodig. Het was juist de tragiek van Europa, dat deze ontbraken. Wyl zij niet aanwezig waren, verplaatste het zwaartepunt van de wereld zich van Noordzee en Atlantische Oceaan naar de Stille Zuidzee. Noordzee en Atlantische Oceaan worden binnenzeeën, zooals in de zestiende eeuw de Middellandse Zee, de „Jam Gadol” (Oceaan) van de Bijbel, tot een zee van lagere rang werd gedegradeerd en het centrum van de toenmalige economie zich van de landen rondom de oude wereldzee naar Nederland en Engeland verschoof.

Deze wijze van beantwoording der hier opgeworpen vragen doet onmiddellijk een nieuwe vraag oprijzen. Waarom waren er niet de nodige revolutionaire krachten? Zij hadden moeten komen uit het hart van Europa, uit dat deel, dat economisch het sterkst en het verst ontwikkeld

was, uit het rijk, waarvoor een groot deel der West- en Noord-Europese landen slechts voorhavens waren, uit Duitsland!

Duitsland bezat echter geen revolutionnaire krachten. Het heeft nooit een sterk revolutionair burgerdom bezeten, zoals, om ze in historische volgorde op te noemen: Nederland, Engeland, Amerika en Frankrijk. Sinds de zestiende eeuw als het ware afgesneden van de nieuwe ontwikkeling, zich meer dan tot bloedens toe verwondend in de 30-jarige oorlog, kon het zich slechts, toen de nieuwe kapitalistische maatschappij ook daar wortel schoot, tot nieuw leven verheffen onder leiding van het Pruisische jonkerdom. Het Duitse volk werd door de moderne ontwikkeling „tüchtig”, maar bleef in al zijn geledingen, groot-bourgeoisie, kleinburgerij en arbeidersklasse, „der Untertan”, bewust of onderbewust, in eerbied opziend naar de half-feodale machten. Om Heinrich Heine's schitterende uitdrukking hier te citeren: zij waren „als hätten sie verschluckt den Stock mit dem sie einst geprügelt”. Zij hadden allen de stok ingeslikt, waarmee zij door de Pruisische koningen tot de beste soldaten van Europa waren omgeranseld. „Ja, ganz verschwand die Fuchtel nie, sie tragen sie jetzt im Innern”. Die stok was een deel van hen zelf geworden. Duitsland heeft in de achttiende en het begin der negentiende eeuw op het gebied der muziek, der philosophie en der litteratuur zijn grote burgerlijke cultuur gehad, maar het bleef alles „auf der Nebelhöhe der Idee”. En nooit hebben de Duitsers burgerlijke idealen in werkelijkheid kunnen realiseren. Zij waren anders dan de volkeren van West-Europa, of zoals Heine het uitdrukte: „Die anderen Völker haben sich auf platter Erde entwickelt”, op de bodem der nuchtere werkelijkheid in de strijd tegen hun feodale en half-feodale onderdrukkers. Omdat deze werkelijke burgerlijke ontwikkeling ontbroken heeft, bezat ook de Duitse arbeidersklasse, die de omvorming der afzonderlijke rijken van Europa tot de „Verenigde Staten van Europa” had moeten brengen, niet de kracht voor deze revolutionnaire taak. De enige grote revolutionnaire kracht, optredend in de jaren rondom 1914, was van niet-Duitse oorsprong, het was de Poolse Jodin Rosa Luxemburg, wie het echter nooit is kunnen gelukken, — haar tragisch lot en dat der Duitse arbeidersklasse — de arbeidende massa's van „Untertäne” tot

de avant-garde der Europese revolutie om te vormen. In de depressiejaren na de eerste wereldoorlog kwam Europa's verval duidelijk tot uiting. West- en Midden-Europa konden niet meer tot hun vroegere bloei geraken, tenzij de „Verenigde Staten” van dit werelddeel tot stand zouden komen. De hegemonie in de wereld had Europa verloren, maar zelfs enkel voor zijn normale economische ontwikkeling was de versnippering de belemmering geworden, onder welke Duitsland het meeste leed.

In een van zijn schitterende geschriften, getiteld: „Der achtzehnte Brumaire” schrijft Karl Marx, dat iedere burgerlijke klasse, als zij hare revolutie te voltrekken heeft, in haar ideologie naar het verleden grijpt. Hij verklaart op deze wijze de liefde der Engelse revolutionnaire burgerlijke klasse voor de helden van het Oude Testament, het aannemen van allerlei Romeinse namen en gebruiken door de mannen der Franse Revolutie. Zij zochten steunpunten voor hun revolutionnaire élan in het verleden, in de werkelijkheid, die eens geweest was.

De Duitsers, die geen werkelijke burgerlijke revolutie konden voltrekken en daardoor en daarna evenmin een socialistische, zonder welke de „Verenigde Staten van Europa” niet te bereiken waren, zochten de oplossing van dit probleem op half-feodale wijze. De realiteit verlangde de opheffing van de versnippering van Europa. Zij, als moderne roofridders, stelden daarvoor in de plaats de verovering van dit werelddeel, een schijn-revolutionnaire taak. En voor deze schijn-revolutionnaire opgave zochten ook zij élan in het verleden, maar dan in de schijn-werkelijkheid, bij den legendarischen Germaan, die de gehele wereld haar cultuur gebracht had.

Waarom had dit edelras in de laatste eeuwen de wereld niet meer beheerst? Omdat het zich in zijn edele grootheid en goedheid door minderwaardige rassen had laten bedriegen, zich laten verdringen en zijn „bloed” had laten bederven. Nu was de tijd gekomen, de Germaanse oer-ziel was zichzelf weer bewust geworden, een nieuwe Siegfried was opgestaan. Thans zou al het vreemde worden uitgeworpen, Duitsland weder opstijgen uit zijn ellende en onder Duitse „Führung” zou de wereld het geluk van het Walhalla benaderen. Dit was de ideologie van het oerwoud, de mythe, waaraan de dolgeworden Duitse kleinburger zich bedronk, zoals zijn Germaanse voorouders zich

bij bepaalde gelegenheden aan het oeroude bier, in de bakkenelen van hun verslagen vijanden uitgeschonken, te buiten waren gegaan.

De „Junker” en „Schlot-Junker”, — de eigenaars der grote kolen-, ijzer- en staalbedrijven — steunden deze razernij met vuist en geld, omdat het de contra-revolutionnaire oplossing van het Europese probleem scheen te betekenen. En overal in Europa werd dit voorspel van de huidige wereldtragedie door den kleinburger, die naar het verleden terugverlangde, door den groot-bourgeois, wien het machtsvertoon imponeerde, door den half-intellectueel van zuivere bloede, die eindelijk zijn ideologie kreeg, door den lompenproletariër, die op roof uit was, door al deze elementen met instemming gadeslagen, ja, zelfs beaplaudiseerd.

Er waren in de landen buiten Duitsland ook bij bovengenoemde groepen remmen van cultuur, van traditie, van religie, van nationaal gevoel. Maar zolang het Teutonische gevaar buiten hun grenzen bleef, werden deze remmen niet bewust aangezet. En zo kwam het, dat ook Nederland met zijn oud-burgerlijke cultuur, met zijn eeuwenlange traditie van vrijheid — het nationale gevoel in Nederland was voor 1940 slechts zwak ontwikkeld —, niet geheel immuun bleef voor deze Germaanse besmetting. Men vond, dat in het nationaal-socialisme en in het antisemitisme toch wel iets stak. Dit was de tijdgeest van 1933 tot 1940. En zo werden velen hun antithetische instelling ten opzichte der Joden bewust. Het „stervende avondland” was de voedingsbodem voor de bacil der xenophobie in reïncultuur.

Hoe stonden de Joden van Nederland tegenover deze verschijnselen? Wij schreven reeds in het eerste hoofdstuk, dat het Nederlandse Jodendom geen afgesloten, maar een gesloten groep vormde en wij zetten later uiteen, dat allerlei invloeden werkzaam waren, die de geslotenheid van de Joodse groep niet alleen in stand hielden, maar versterkten.

De enigen in Nederland, die zich hiervan niet bewust waren, waren voor het grootste deel de Joden zelf. Als men hun zei, dat er een bepaald Joods vraagstuk bestond, ontkenden zij dit. Natuurlijk, er was wel zo iets in enkele landen, maar voor Nederland bestond het in ieder geval niet. In Nederland was het antisemitisme,

voor zover het er was, kunstmatig gebracht. Ook volgens hen werd de koffie enkel zoet door het roeren.

Het Jodendom was, voor zover het *bewust* nog iets voor hen betekende, een godsdienst en niets anders. De reeds eerder geciteerde Dr. J. P. Kruyt wijst er op, dat in het jaar 1934 in Amsterdam, 9.68 % van de uit Joodse moeders geboren jongens niet besneden werd en schrijft, dat hieruit blijkt, dat ook de besnijdenis-ceremonie bij de Nederlandse Joden afbrokkelde. Dit cijfer van 9.68 % is echter zonder toelichting volkomen misleidend, want het gaat hier, wanneer men de Duitse kinderen en degenen, die voor de besnijdenis overleden zijn, uitschakelt, om 27 gevallen, waarvan 26 jongens, geboren uit een gemengd huwelijk en 1 uit een huwelijk, waarvan de ouders geen kerkelijke huwelijksinzegening hadden gehad. Geen enkel geval van niet-besnijdenis kwam in Amsterdam in 1934 voor bij jongens, gesproten uit een normaal Nederlands-Joods huwelijk. Het handhaven van deze ceremonie wijst echter niet op de verbondenheid met de Joodse godsdienst, zoals trouwens ook Dr. J. P. Kruyt opmerkt. Het is het *onderbewuste* gevoel van tot het Joodse volk te behoren en te willen blijven behoren, dat zich hierbij uit.

Een Joods schrijver, Dr. H. Heertje, geeft, al is het ook in andere woorden, dezelfde verklaring als hij in zijn boek over „de Joodse diamantbewerkers van Amsterdam” uiteenzette, dat hun verhouding tot het Nederlands Israëlietisch Kerkgenootschap niet van religieuze, maar van sociale aard was.

Dr. J. P. Kruyt laat in zijn reeds eerder geciteerd artikel zijn conclusie hieromtrent gecursieveerd drukken: „*het Jood-zijn, niet de godsdienst, is de band, die hen in Nederland bijeenhoudt*, hetzij zij onverschillig, neutraal of zelfs vrijdenker zijn”.

Het indifferent-zijn tegenover de godsdienst is ook bij de Joden overal ter wereld een te algemeen verschijnsel dan dat hierover lang zou behoeven te worden uitgeweid!

Echter ten opzichte van de arbeidersklasse was er nog in Nederland een bijzondere reden, die hen zo sterk van de synagoge had vervreemd. Terwijl de grote massa der Amsterdamse Joden sociaal behoorde tot de klasse van

het proletariaat, was hun kerkgenootschap een zuiver „burgerlijke” instelling, welke nooit iets van hun noden heeft begrepen en tot voor weinige jaren geleden zelfs vijandig tegenover al hun pogingen tot maatschappelijke verheffing stond.

Toen tegen het einde der vorige eeuw de Algemene Nederlandse Diamantbewerders Bond was opgericht, de organisatie, die zo ontzaglijk veel gedaan heeft voor de verheffing van het Joodse proletariaat uit de poel der onwetendheid en der ellende, werd reeds onmiddellijk van de kant van het Rabbinaat getracht om door een „zwarte” vakvereniging de strijd der arbeiders te breken. En jarenlang, in de worsteling tussen sociaal-democratie en liberalisme in de hoofdstad van Nederland, was het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap een der verkiezingsorganen van „Liberale Unie” en „Vrijheidsbond”. Dit kerkgenootschap, tot aan 1940 toe, beheerst en beheerd door de Joodse bourgeoisie, heeft, evenals de Bourbons, nooit iets vergeten en nooit iets geleerd. Had reeds niet de jonge Dr. Dünner in 1862 in een brief, gericht aan den socialist Mozes Hess, over hen geschreven: „...Es gibt in Amsterdam ein Immenses, aber fleissiges jüdisches Proletariat... und die reichen Juden werden viele Opfer bringen wollen, wenn sich ihnen die Aussicht darbietet, dieses ihnen *in den Tod verhasste Proletariat* lichten zu können.” Het was juist dat „immenses, aber fleissiges” proletariaat, dat aan het Amsterdamse Jodendom zijn typisch kenmerk gaf. Nederland's hoofdstad was de enige in West-Europa, die een autochthone Joodse arbeidersklasse bezat en waar dus onder de Joden een sterke klassenstrijd heerste. Deze klassenstrijd, eerst alleen van de kant der bezitters gevoerd, was een belemmering voor het op zich zelf reeds zo zwakke nationale gevoel. De Joodse arbeider kon het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap, waarvan zijn uitbuiters de „notabelen” waren, moeilijk als een lichaam beschouwen, waarin hij zich thuis kon voelen. Hoe sterk moet wel onderbewust het Joodse saamhorigheidsgevoel hebben gewerkt, dat toch betrekkelijk zo weinige uit de Joodse arbeiderskringen het Jodendom geheel de rug hebben toegekeerd!

Overigens bestond er in geheel Nederland, ook bij de Joodse bezittende klasse en middenstand, weinig begrip

voor de speciale positie, waarin de Joden zich bevonden. Zij waren volgens hun bewering, maatschappelijk gesproken, enkel Nederlanders. Zij wilden geen Nederlandse Joden, maar Israelietische Nederlanders zijn. Daarom zagen zij, zelfs voor enkele jaren nog, zo weinig van het zich boven hun hoofd samentrekkende onweer. En zij, die het bespeurden, zagen het meestal slechts als een gevaar voor Nederland.

Ja, er waren zelfs, die eigenlijk tegenover de „andersdenkenden” slechts „anoniem” Joden wensten te zijn. Zo deelde Dr. J. Leydesdorff in zijn boekje over de Nederlandse Joden, verschenen in de serie „De Nederlandse Volkskarakters”, geschreven in 1938, het volgende tekenende geval mede:

„Het is niet eens dertig jaar nog geleden, dat één der meest vooraanstaanden in het Nederlands-Israelietisch Kerkgenootschap mij verzocht voortaan de toenmalige „Joodse Krant” alléén in couvert in z'n brievenbus te doen, omdat het zo raar voor de dienstmeisjes was, als ze de post binnenbrachten”. En zulke heren waren bestuurders der Synagoge!

Wel heeft het Zionisme het „anonieme” Jodendom in kracht doen afnemen, maar zelfs de jaren 1933—1940 konden geen krachtige Zionistische beweging in Nederland doen ontstaan. Want hoe weinig de Joodse bevolking in Nederland begreep, welke gevaren haar bedreigden, volgt wel hieruit, dat nog geen 4 % van hen, die voor de Joodse politieke beweging in aanmerking zouden hebben kunnen komen, Joden boven de twintig jaar, daarvan deel uitmaakten. Immers het aantal leden, dat de Nederlandse Zionisten Bond in 1940 bezat, was nauwelijks 4000! En dan wordt hierbij nog ten onrechte aangenomen, dat de meesten dezer 4000 hun preciaire positie zouden hebben begrepen!

Een typisch bewijs van de verblindings der Joden, ondanks de dreigende internationale verhoudingen en het groeiende antisemitisme, volgde hier nog. Op een vergadering van sociaal-democratische intellectuelen, die gehouden werd in April 1939, sprak één van de knapste Joodse professoren over het emigratieprobleem, waarbij natuurlijk ook het Joodse vraagstuk naar voren kwam. Deze hoogst bekwame jurist en socioloog verkondigde bij de mondelinge uiteenzetting van zijn prae-advies, dat,

hoe ook de internationale verhoudingen zouden worden, de Joden in Nederland veilig zouden zijn. En op een vraag hem in het debat gedaan, hoe hij dat zo zeker wist, gaf hij ten antwoord, dat hoofd en hart hem hiervan de verzekering gaven!

En tot den debater herhaalde hij met klem de woorden van zijn prae-advies: „Wie zo spreken zijn voor mij kleinmoedigen. Als humanist en sociaal-democraat weiger ik te geloven, dat de geschiedenis der toekomst slechts een herhaling zal zijn op dit punt van die der zwartste tijden uit de menselijke geschiedenis.”

De hooggeleerde heeft gelijk gekregen. Een „herhaling der zwartste tijden” is het niet geworden. Zwarter dan die „zwartste tijden” werd het. Hij en de meeste der overige Joden zagen echter van het naderende gevaar niets!

Tenslotte moet hier nog worden vastgesteld, hoeveel Joden ongeveer in Nederland woonden op 10 Mei 1940. Volgens de telling van 1930 waren er in Nederland honderdtienduizend. Echter is dit cijfer te laag, omdat enkel als Joden zijn opgenomen, die verklaarden tot een der beide Israëlietische kerkgenootschappen te behoren. Hiermede vielen uit het overgrote deel der gemengdehuwden en der „vrijdenkers”, zij, die verklaarden tot geen kerkgenootschap te behoren. Men zal de werkelijkheid tamelijk dicht benaderen, wanneer men hun aantal op vijftienduizend stelt. Voorts weten wij, dat het aantal Duitse vol-Joodse immigranten eveneens circa vijftienduizend bedroeg. Wij krijgen derhalve de volgende opstelling:

Telling 1930	110.000
Immigranten	15.000
Gemengd gehuwden en „vrijdenkers”	15.000
Totaal	140.000

Op 10 Mei 1940, bij de inval van het „Herrenvolk” in Nederland, sloeg voor deze 140.000 mensenkinderen „die Schicksalsstunde”!

HET JAAR 1940-1941

De 14de Mei 1940, na vier dagen worsteling, moest het Nederlandse volk de wapens neerleggen. En toen na enkele dagen er nog niets tegen de Joden geschied was, kwam over den gemiddelden Nederlander en den gemiddelden Jood het gevoel, dat het, wat de Jodenvervolgingen betrof, misschien nog wel los zou lopen. Natuurlijk, iedere Jood diende zich iets, of zelfs veel, op de achtergrond te houden — dit niet te doen zou immers slechts uittartend werken — maar de Duitsers zouden waarschijnlijk rekening houden met het Nederlandse volkskarakter. Wellicht had men ook sterk overdreven in de berichten over de behandeling van de Joden in Duitsland en de bezette gebieden. Een, aan Generaal von Falckenhausen, den militair bevelhebber in Nederland en België tot de komst van Seyss-Inquart en Generaal Christiansen, toegeschreven uiting deed in alle kringen de ronde, dat „de Joden en Marxisten” niets geschieden zou, indien zij zich maar aan het Duitse gezag zouden onderwerpen.

De eerste proclamatie van Seyss-Inquart, den Rijks-Commissaris van het bezette Nederlandse gebied, van 25 Mei 1940 had hun, die tot lezen in staat waren, reeds een andere mening kunnen bijbrengen. Immers daarin werd reeds gesproken van het, met het Duitse volk, *bloedverwante* Nederlandse volk. De rassentheorie ontbrak derhalve niet in deze eerste proclamatie. In zijn op 29 Mei in Den Haag gehouden intreerede herhaalde de Rijkscommissaris deze beschouwingswijze door te komen verkondigen: „Wij Duitsers, die door het leven gaan met een blik, geschoold door de *bloedswaarde* van het volk, zijn verheugd in Nederland te zijn”.

De meeste Nederlanders, derhalve ook de meeste Joden, lazen echter over dit alles heen en klemden zich krampachtig vast aan het volgende zinnetje: „De Duitsers willen dit land en zijn bevolking noch imperialistisch onder-

drukken, noch hun de Duitse politieke leer opdringen". En daarmee had de bezettende overheid bereikt, dat er niets tegenover haar geschiedde. Van verzet in Nederland was er geen sprake. Niemand, niet-Joods Nederlander of Jood, dacht eraan, dat het nodig zou kunnen zijn om de bevolkingsregisters te vernietigen, de gegevens der Joodse kerkgenootschappen te doen verdwijnen, alles onklaar te maken, waarmee de Duitsers de Joodse afstamming van Nederlandse staatsburgers zouden kunnen bewijzen. Pas jaren later werden in verschillende steden de bevolkingsregisters vernietigd. Men was algemeen bereid met de Duitsers samen te werken. Zo bepleitte de Oud-Premier Colijn in een brochure „Aan de grens van twee werelden", waarin hij felle critiek uitte op het vroegere regerings-systeem, samenwerking met de Duitsers. Dat Colijn spoedig tot een andere mening gekomen is, doet niets aan het feit af, dat hij in de eerste maanden de berustende houding van het Nederlandse volk heeft bevorderd.

Nog tekenender is het volgende: op 24 Juli 1940 verscheen er een oproep van de „Nederlandse Unie", ondertekend door Mr. L. Linthorst Homan, Commissaris van de Koningin voor de provincie Groningen, Mr. L. Eindhoven, oud-Indisch ambtenaar en Prof. J. E. de Quaat, hoogleraar aan de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg, die de „Nederlandse Unie" hadden opgericht en zich met een „program" tot het Nederlandse volk wendden. In die oproep werd gezegd: „Wij willen ons werk verrichten in contact met de Nederlandse autoriteiten en de *bezettings-autoriteiten*. Nederlanders, geeft aan ons streven uw aller krachten!" En in het programma stond: „Met open ogen voor de werkelijkheid wil de Unie haar arbeid terstond aanvaarden..... in loyale verhouding tot de bezettende overheid".

In arbeiderskringen was het over het algemeen precies zo. De moderne vakbeweging, d.i. de vakbeweging, die nauw met de sociaal-democratie was gelieerd, het Nederlandse Verbond van Vakverenigingen (N.V.V.) was zich enige jaren voor de bezetting het gevaar bewust geweest, dat haar vanuit het nationaal-socialistische Duitsland bedreigde. Zij had dan ook in 1938 maatregelen genomen om zoveel mogelijk haar financiële reserves veilig te stellen tegenover dit steeds meer dreigende gevaar.

Deze maatregelen culmineerden in het oprichten van een

financieel instituut, dat deze reserves zoveel mogelijk trachtte te centraliseren en in Engeland te deponeren. De grootste vakorganisaties namen hieraan deel en de bedragen, die aldus in Engeland werden gedeponneerd, liepen in de millioenen. Deze reserves waren belegd in solide Engelse en Amerikaanse fondsen (obligaties) en in goud. Toen in Mei 1940 de Duitse bezetting een feit was, legden de Duitsers het eerst op het N.V.V. en zijn organisaties beslag. Als uit de boeken blijkt, dat een groot deel van het vermogen der moderne vakbeweging in Engeland gedeponneerd is, worden de bestuurders van het N.V.V. onmiddellijk ontslagen, doch verder niet gemolesteerd, met uitzondering van één der bestuurders, de Jood S. de la Bella, die, ofschoon hij geen penningmeester van het N.V.V. was, voor de „misdad" der beleggingen in het buitenland verantwoordelijk werd gesteld. Hij was, volgens de Duitsers, de „auctor intellectualis", de anderen waren de misleiden. De la Bella werd naar het buitenland gevoerd en stierf binnen twee jaar in een der Duitse concentratiekampen.

De arbeiders van het N.V.V. protesteerden op geen enkele wijze tegen het ontslag aan de bestuurders van het N.V.V. gegeven, noch tegen de deportatie van hun voorman, De la Bella. Ook zij meenden, dat er wellicht met de Duitsers toch nog te schipperen was en dat het misschien niet zo'n vaart zou lopen, al bemerkten zij ook, dat alle Joodse vakverenigingsbestuurders onmiddellijk werden ontslagen.

De niet-Joodse diamantbewerders zagen het rustig aan, dat alle bestuurders, op den énen Arischen na, werden weggejaagd en dat hun oude leider, Henri Polak, gevangen werd genomen.

Het moet tot eer van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij worden gezegd, dat zij onmiddellijk iedere samenwerking met de Duitsers afwees en daarom op 20 Juni 1940 ontbonden werd. De andere politieke partijen lieten dit rustig toe, uitten geen enkel protest, zwegen derhalve als „moffen"! Zo was de psychische gesteldheid van den gemiddelden Nederlander en van den gemiddelden Jood in Nederland in de eerste maanden. En *kon* niet anders zijn.

Voor ondergronds verzet was men in Nederland in de eerste jaren nog niet berekend. Voor het illegale werk is,

behalve de opstandige gezindheid, welke na een half jaar Duitse bezetting wel reeds ontstond, een hechte organisatie nodig. De Joodse, Oostenrijkse sociaal-democraat Otto Bauer had in 1939 een boek uitgegeven over de problemen der „illegale Partei”. Men overdrijft niet, als men zegt, dat degenen onder zijn Nederlandse partijgenoten, die dit boek hebben bestudeerd, aan de vingers van één hand te tellen zijn. Dat waren immers problemen, waar Nederland buiten stond. Maar het heeft dan ook tot begin 1943 geduurd, voordat „Het Parool”, het orgaan der ondergrondse sociaal-democratische beweging, zijn schema voor een hechte, illegale organisatie voor zijn lezers kon uiteenzetten.

En de communistische beweging, die krachtens hare verbondenheid met Moscou en de traditie der Bolsjewiki een maximale geschiktheid voor het ondergrondse werk bezat, begon daarmee eigenlijk niet voor de tweede helft van het jaar 1941, omdat in deze kringen tot 21 Juni van dat jaar beweerd werd, dat de strijd tussen het imperialisme van het Westen en dat der nazi's hun niet aanging.

Zelfs *hun* illegale organisatie was zo sterk „Nederlands”, dat hun illegale strijders bij bosjes werden gearresteerd. En in dezelfde dagen, dat de S.D.A.P. haar hechte organisatie begon te krijgen, in April 1943, werd echter ook een groot deel van haar ondergrondse leiderscorps door verraad gearresteerd.

Is het nu duidelijk, dat er de eerste maanden na Mei 1940 van illegale actie weinig sprake kon zijn? En de klacht, door Wiardi Beckman, den vroegeren hoofdredacteur van het sociaal-democratische dagblad „Het Volk” in het najaar van 1940 geuit, welke luidde: „Wie een krant opslaat, zou soms tot de slotsom komen, dat er eigenlijk niets aan de hand is,” gaf, hoe treurig het ook was, de werkelijkheid maar al te trouw weer.

In de kringen der groot-bourgeoisie in Nederland geloofde men in een zeer spoedige overwinning van het Duitse leger. Na de ineenstorting van Frankrijk zou weldra, zo dacht men in die kringen nagenoeg algemeen, de capitulatie van Engeland komen. En Nederland moest trachten „bonne mine à mauvais jeu” te spelen. Men wilde niet, zooals de oud-premier Colijn het in zijn dagboek uitdrukte, dat dan enkel de stem van de N.S.B. zou worden gehoord. Men wilde zich door „diplomatische” samenwerking met

de Duitsers op hun overwinning voorbereiden en zó voor Nederland nog zoveel mogelijk redden. Door zo op te treden, dacht men de N.S.B. te kunnen verzwakken, op wie zich, als gesublimeerde reactie op de machteloosheid tegenover de Duitsers, de haat van geheel Nederland concentreerde.

De N.S.B. schaaakmat zetten, dat was het ideaal, dat men meende te kunnen verwelijken. Groot diplomatiek talent werd hieraan ten koste gelegd. Daarom deed het „Driemanschap” der „Unie” in het najaar van 1940 het voorstel aan den Rijkscommissaris, in Nederland een Adviserende Raad te benoemen, waarin de „Unie”, de N.S.B. en het „fatsoenlijk” fascistische „Nationale Front” zitting zouden hebben!

Hoe stond de massa van het Nederlandse volk tegenover dit diplomatieke spel? Zij vond dit alles merendeels uitstekend en zij schreef hun, die in werkelijkheid aan de spoedige overwinning van Duitsland geloofden, de staatsmanswijsheid toe, dat zij maar deden alsof. Die grote mannen wisten toch ook wel, zo dacht de massa, dat Duitsland niet overwinnen kon. Duitsland zou spoedig verslagen zijn en het was goed om de nazi's tot zo lang wat te temperen.

Voor de massa's was de „Unie”, waarnaar zij met honderdduizenden stroomden, *de* anti-Duitse organisatie par excellence, die haar taak met „hyper-diplomatie” vervulde. Overwinning door het nazi-dom, dat konden de Nederlandse socialistische arbeiders met hun vurige liefde voor de vrijheid, de kleine luyden in de Calvinistische leer van het onschokbaar Godsvertrouwen opgevoed, de eenvoudige Katholieken, wier priesters in Duitsland een heldenstrijd tegen het nationaal-socialisme voerden, onmogelijk geloovent. Het waren geen economische of politieke overwegingen, die hun deze overtuiging bijbrachten. Het was hun hart, dat hun zeide: dat kan niet! En naarmate zij dit sterker gevoelden, was in alle geledingen van de Nederlandse massa's het vertrouwen sterker, dat de oorlog spoedig met een verpletterende nederlaag voor Duitsland zou eindigen. Daarom was het juist goed, zo meenden zij, dat de ambtenaren op hun post bleven, de commissarissen van de Koningin, de gedeputeerden, de burgemeesters, wethouders en gemeenteraadsleden hun zetels bleven innemen. Al

deze voortreffelijke Nederlanders zouden immers die korte spanne tijds zo goed de Duitse maatregelen kunnen saboteren.

En als in het begin van het jaar 1941 de Engelsen overwinningen in Noord-Afrika behalen, dan is voor den gemiddelden Nederlander — hoogstens nog enige maanden! — de bevrijding nabij. En dit bijna Messiaanse geloof was eveneens voor hen een heerlijke sublimering van hun machteloosheidsgevoel.

De Joodse massa in al haar geledingen had in de eerste maanden, nadat de angst der bange Mei-dagen ietwat geweken was, dit zelfde optimistische gevoel. De Nederlandse Joden zouden er wel doorheen komen, beschut en beschermd door het Nederlandse volk en zijn traditie. Zij dachten evenmin aan illegaal verzet. Immers zij geloofden in het begin niet eens, dat zolets wenselijk zou kunnen zijn. Maar al hadden zij de wenselijkheid ingezien, de mogelijkheid zou hun toch hebben ontbroken. De psychische voorwaarden hiervoor waren toen nog niet aanwezig.

Toen de eerste symptomen van hun ondergang zich vertoonden, beseften de meesten nog niet, dat er een speciaal Joods probleem bestond, dat, wat zich aan hen voltrok, volkomen in de lijn van hun volk lag — en sommigen beseften zelfs nog niet op de tragische top van die noodlotskurve hun „Schicksalsgemeinschaft” in de meest onheilspellende zin!

De eigenschappen van de „species hollandica judaica”, eens hun zozeer tot voordeel, werden nu een belemmering voor hun toch zo noodzakelijk, speciaal Joods verzet. Hoe bizar het ook klinkt, voor hen gold, veel meer dan voor den Oost-Jood, het Oost-Joodse gezegde: „Wie es christelt, so jüdel es”. In de eerste maanden „christelte” het bijna enkel berusting en diplomatie en toen het in Mei 1943, relatief gesproken, massaal illegaal „christeln” ging, was er geen opstandig „jüdeln” meer mogelijk. Het Nederlandse Jodendom was toen reeds bijna geliquideerd.

Trouwens, voor sterke illegale bewegingen is, zoals hierboven reeds kort is uiteengezet, straffe organisatie nodig. En deze bestond niet in het Nederlandse Jodendom en kon daar niet bestaan. Het Nederlands Israëlietische Kerkgenootschap bond de Nederlandse Joden niet, de Zionistische beweging had in de Nederlandse bodem nauwelijks wortel geschoten, massa-organisaties van het

Joodse proletariaat waren er niet. De A.N.D.B. bijvoorbeeld was wel een voor het grootste deel uit Joden bestaande vereniging, maar niet een Joodse, zoals de vakverenigingen van de „Bund” en van de „Poalei Zion” in Polen dit wél waren. En van de leiders van het Nederlands Israëlietisch Kerkgenootschap, die later de voormannen van de Joodse Raad — onzaliger nagedachtenis! — zouden worden, kon onmogelijk enig pogen tot illegaal werk uitgaan, zij, die verwerping van elk massaal, revolutionair verzet, economisch en politiek gesproken, met de moedermelk hadden ingezogen. In hun ideologie zou een Joods massaal optreden tegen de Duitsers gepast hebben als een kanon in een damesboudoir.

Indien men achteraf de feiten overziet, is het onbegrijpelijk, waaruit de Joden in Nederland hun optimisme konden putten. Reeds in de eerste maand na de bezetting van Nederland, in Juni 1940, werden de heren A. Asscher en Prof. Dr. David Cohen, de twee leiders van het „Comité voor Bijzondere Joodse Belangen”, een commissie ten behoeve van de Joodse immigrés sinds 1933, bij de Duitsers ontboden. Hun werd medegedeeld, dat indien de financiën, nodig voor het onderhoud der Duitse Joden, voornamelijk in het kamp Westerbork, niet door de Joden zelfe zouden worden opgebracht, de vluchtelingen onmiddellijk gedeporteerd zouden worden. De Joden zelfe moesten de millioenen, hiervoor benodigd, bijeenbrengen; de Joodse gemeenschap had hiervoor alle maatregelen te nemen. De aanvaarding van deze taak, hoe lofwaardig ook op en in zichzelf — want wie had toen de verantwoordelijkheid van de deportatie op zich durven nemen — is, retrospectief gezien, de eerste stap geweest naar de Joodse Raad.

Op 7 Augustus van hetzelfde jaar werd in Nederland het ritueel slachten verboden. De toelichting van dit verbod door het dagblad van de N.S.B. gegeven, bevatte o.a. de volgende schone passage: „Deze verordening is erop gericht in Nederland onze Nederlandse volksee te reinigen van de Palestijnse smet van dierenmishandeling, die er door een bende Jodengespuis op is geworpen.”

Van de kant der Joden — doende alsof deze toelichting niet bestond — trachtte men door een verbeterd procédé aan de Duitse bezwaren tegemoet te komen, wederom uitgaande van de mening, dat er met de Duitsers nog wel

te onderhandelen viel, ondanks dat zij van een niet-Joods hoger ambtenaar van het Ministerie voor Sociale Zaken, den Secretaris-Generaal Mr. Scholtens, een voorbeeld hadden gezien, hoe men in bepaalde gevallen „prinzipienfest” diende op te treden.

In dezelfde maand had de Duitse overheid van Mr. Scholtens geëist een wijziging in de ziekwet aan te brengen, waardoor ongehuwde moeders zouden worden gelijkgesteld met gehuwde. Met de wijziging op zichzelf was Mr. Scholtens het eens; hij had er reeds jaren lang voor geijverd. Maar hij weigerde op bevel der Duitsers deze wijziging aan te brengen, omdat hij hun het recht daartoe ontzegde.

En wat was het resultaat, dat de Joden met die andere houding bereikten? Zowel de oude als de nieuwe methode werd verboden.

Onmiddellijk daarop, nog in de maand Augustus, ging er van de helden op de slagvelden van Europa, van de afslachters van grijsaards, vrouwen en kinderen, een nieuwe anti-Joodse bepaling uit omtrent het Amsterdamse abattoir. Joden en niet-Joden mochten niet langer samenwerken. Zij werden gescheiden en de eerste numerus clausus deed in Nederland zijn intree. De Joden in Amsterdam mochten nog slechts 15 per 100 van de vleeshandel in handen hebben.

Deze eerste verdrijving der Joden uit bepaalde takken van het economisch leven werd een maand later, medio September, gevolgd door een bepaling, waarbij in Amsterdam alle markten werden opgeheven, een verordening, welke nauwelijks verhuld — de „Deutsche Zeitung in den Niederlanden” sprak het openlijk uit — de bedoeling had, de Joodse markthandelaren, de overgrote meerderheid dezer categorie, hun brood te ontnemen.

Het Germaanse offensief tegen de plutocratie in Nederland behaalde zijn eerste grootse overwinning door het armste deel van de Joodse bevolking te verdrijven van de Nieuwmarkt, het Amstelveld en het Waterlooplein.

In de eerste dagen van October 1940 — een maand tevoren was reeds de komst hiervan uitgelekt — werd officieel de „Arierparagraaf” in Nederland tot wet verheven. De Duitse overheid vroeg aan de besturen van Rijk, provincies en gemeenten en aan de hoofden van Rijks-, provincie- en gemeente-instellingen, zomede ook aan alle semi-overheidsbedrijven, opgaven van alle Joodse ambte-

naren en personen, daarbij betrokken. Zij had dit zelf heel gemakkelijk uit de bevolkingsregisters kunnen opzoeken, maar zij vroeg het bewust van de „Arische” bestuurders en chefs om te toetsen, hoevelen bereid zouden zijn te bukken. Niet zij zelf joeg daarna officieel de Joden uit de bestuursorganen en overheidsinstellingen weg, dit moest door de Nederlandse Ariërs worden gedaan en slechts een enkele weigerde! Dit lot trof niet slechts vol-Joden, maar ook wat de Duitsers B1 en B2 noemden, bastaarden in de eerste en tweede lijn. Het enige, wat de Nederlandse Ariërs als verzachting wisten te verkrijgen was, dat de „B” in een „G” werd omgezet. Het harde woord „bastaard” werd in „gemengd” veranderd.

Een der enkelen, die deze, hem opgedragen taak weigerde, was — en in „de geschiedenis van het Joodse volk in Nederland, laatste bedrijf” moet hij met ere worden vermeld — N. H. de Graaff, de leider van de „Sociale Jeugddienst”. Hij riep, toen hij op 12 September 1940 van de voorgenomen arisering had gehoord, zijn medewerkers bijeen en zette hun uiteen, waarom een Nederlander hieraan niet had te gehoorzamen. Hij verklaarde o.a.: „Ik heb mij genoodzaakt gezien, hoe lief mijn werk mij ook is, mijn ontslag in te dienen, daar mijn geweten als Christen en Nederlander mij verbiedt zulks te doen. Iedere voorkeur van één mens boven een ander uit hoofde van zijn behoren tot een bepaald ras of volk is in strijd met de diepste gronden van mijn geloof... Dat ik ook als Nederlander meen zo te moeten handelen, vindt zijn oorzaak in mijn overtuiging, dat het Evangelie, zeker sedert onze vrijheidsstrijd onder Willem van Oranje, onverbrekkelijk verbonden is met ons volk, zodat deze houding ten opzichte van het Joodse volk ook bij anders georiënteerde Nederlanders gemeengoed is geworden.” Op de dag, toen de ariër-paragraaf officieel werd ingevoerd, werd N. H. de Graaff naar een concentratiekamp gedeporteerd. Op 28 November 1940 werden „alle Joden, die een openbaar ambt bekleden of in openbare dienst werkzaam zijn” als ontslagen beschouwd.

Ook de Universiteiten moesten zich ontdoen van hun Joodse professoren, lectoren, privaat-docenten en beampten. In Nederland's oudste Universiteit, in Leiden, toonde één der professoren, de Rector Magnificus Prof. Cleveringa, wien men had opgedragen o.a. zijn leer-

meester Prof. Meyers, een man van wereldberoemdheid op het gebied van internationaal recht, van de kathedertoe jagen, op die dag zijn bovenmenselijke moed. Terwijl hij wist, dat hij onmiddellijk zou worden gearresteerd — hij had zijn valies meegebracht naar de aula! — zeide hij in een bijzondere bijeenkomst hiervoor belegd, dat deze daad onwettig was en in strijd met de artikelen van het oorlogsreglement, waaraan de bezetter zich diende te houden en voegde nog deze woorden daaraan toe: „Ik zeide U, dat ik mijn gevoelens niet zou laten spreken; ik zal er mij aan houden, al dreigen die gevoelens ook als kokende lava te barsten door alle spleten, welke zich bij momenten in mijn hoofd en in mijn hart openen.” En toen Prof. Cleveringa was uitgesproken, stonden de bijna 800 studenten, die tot in de uiterste hoeken de zaal vulden op en zongen hem de oude hymne toe, waaronder deze Universiteit in 1574 gesticht was, het „Wilhelmus” dat toen voor zovele eeuwen en ook nu uitklonk in de religieus-revolutionnaire woorden:

„Dat ik doch vroom mag blijven
Uw dienaar 't allen stond,
De tyrannie verdrijven,
Die mij het hert doorwondt.”

Diezelfde middag werd Professor Cleveringa gearresteerd en naar het concentratiekamp Buchenwalde gevoerd. Helaas, het optreden van De Graaff en Cleveringa had zeldzaamheidswaarde. Zeker, de Protestantse kerkgenootschappen lieten een protest horen, hetwelk op de laatste Zondag van de maand October van alle kansels werd voorgelezen. Zij protesteerden tegen het onrecht, den Joden in het algemeen en hun lidmaten van Joodse bloede in het bijzonder aangedaan. Zij deden dit, uitgaande van voorschriften, aan het Nieuwe Testament ontleend; maar ook, omdat zij deze daad als woordbreuk van Seyss-Inquart beschouwden. En zij eindigden hun protest aldus: „Wij doen hierbij een beroep op de belofte door Uwe Excellentie in een plechtig uur geschonken, dat zij ons volkskarakter wil eerbiedigen en aan ons land geen ideologie wenst op te dringen, die ons vreemd is.” Toen alle Joden een maand later waren ontslagen, verwaardigde de Rijkscommissaris zich den Protestantse

kerkgemeenschappen mede te delen, „dat besluiten der overheid als het onderhavige slechts na zorgvuldige voorbereiding worden genomen en er geen sprake van kan zijn, dat men in verzoeken, als hier vermeld werd, zou kunnen treden.”

Seyss-Inquart kon gerust de Protestantse kerken op deze hondse wijze behandelen; zijn maatregel had geen storm in Nederland ontketend.

Want de Hoge Raad der Nederlanden en de gehele rechterlijke macht verdroegen het zonder enig woord van protest, dat de Voorzitter van het hoogste rechtscollege, Mr. L. E. Visser, werd ontslagen; leden der gemeenteraden bleven rustig zitten, terwijl hun Joodse collega's werden uitgedreven.

Het onderwijspersoneel van middelbare en lagere scholen zag het zonder enige daad van verzet aan, dat zijn corps geariseerd werd. Och ja, de leerlingen brachten dencheidenden Joodsen onderwijzer bloemen, maar in zulke ogenblikken had de leuze moeten zijn: „Zeg het *niet* met bloemen!” Daden hadden moeten komen; zij bleven uit, omdat ook Nederland, zoals ieder land, slechts een klein percentage helden bezat.

En omdat alles, betrekkelijk gesproken, rustig verliep, kon de bezetter tot zijn volgende anti-Joodse maatregel overgaan, zonder daarbij noemenswaard te worden gestoord.

De verjaging der Joden uit de overheidslichamen- en bedrijven had bovendien een merkwaardige bevestiging aan het licht gebracht van het sociologische feit, — in een vorig hoofdstuk door ons gememoreerd — dat de Joden nergens in de Gola diep doordringen in de doorslaggevende sectoren van het economisch leven. In Amsterdam, waar zij 10 % van de bevolking uitmaakten en leefden onder een philo-semitisch gemeentebestuur, bleek het aantal vol-Joden slechts 2.8 % te bedragen van allen, werkzaam in Gemeentedienst, van den professor af tot den traditionellen putjesschepper toe!

Drie dagen, nadat het protest der Protestantse kerkgemeenschappen gepubliceerd was, verscheen de verordening van de verplichte, speciale registratie als „Joods” van alle Joodse ondernemingen, die in het handelsregister waren ingeschreven, dat wil dus zeggen, alle Joodse ondernemingen, die van enige betekenis waren.

Van het preludeum der onteigening der Joden klonk de eerste toon. En om te doen uitkomen, dat hij zich niets aantrok van de verwijten van woordbreuk, liet Seyss-Inquart op de 28ste December — op de dag nauwkeurig juist zeven maanden, nadat hij plechtig in de Ridderzaal te 's-Gravenhage de woorden geuit had, dat de bezettende overheid den Nederlanders niet de Duitse politieke leer wenste op te dringen — de verordening publiceren: aan de Nürnberger wetten ontleend, dat het aan niet-Joden van Duitsen of stamverwanten bloede (dat waren de Nederlanders volgens Duitse opvatting toch ook en binnen een jaar gold de bepaling dan ook voor hen) verboden was, huiselijke arbeid te verrichten in gezinnen, waar een Jood aan het hoofd stond of langer dan vier weken onafgebroken verblijf hield. Om duidelijk te doen zien, hoever reeds na een half jaar de Duitsers in Nederland met hun anti-Joodse bepalingen gegaan waren, wordt hieronder een samenvatting gegeven van de besluiten in het halfjaar Juni-December 1940:

Juni	Eis van de Duitsers aan het „Comité voor Bijzondere Joodse Belangen”, dat de Joden zelve de fondsen hebben bijeen te brengen voor de uitgeweken Duitse Joden, inzonderheid voor hen, die door de vorige regering in Westerbork waren bijeengebracht.
7 Augustus	Verbod van ritueel slachten. Numerus clausus voor het abattoir.
14 September	Opheffing van alle markten in Amsterdam.
October	Vol-Joden, Joden B1 en B2 (G1 en G2), ook niet-Joden, die met Joden gehuwd zijn, mogen niet meer in overheidsdienst worden aangenomen of worden bevorderd.
27 October	Registratie van alle Joodse ondernemingen.
28 November	Alle vol-Joden, Joden G1 en G2 uit overheidsdienst ontslagen.

28 December Verbod voor niet-Joden van Duitsen of
stamverwanten bloede huiselijke arbeid
te verrichten in Joodse gezinnen.

Sapienti sat! Helaas, slechts weinigen waren wijs en begrepen, wat er verder volgen zou.

Het jaar 1941 zette de eerste weken in met een verbod voor Joden, bioscopen te betreden. Als in de bioscopen het oorlogs- en politieke nieuws op het scherm verscheen, gaf dit altijd aanleiding tot allerlei contra-demonstraties. Vooral als de beeltenis van hen heer Mussert, den leider van de N.S.B., op het doek zichtbaar werd, regende het allerlei vleende opmerkingen te zijnen opzichte. De Nazi's konden zich — of wilden zich -- krachtens hun opvattingen niet voorstellen, dat dit voortkwam uit het Hollandse volk zelve. De ideologie van een volk is immers een kwestie van het ras en de Nederlandse natie, deel van de Germaanse stam, bloedverwant met de Duitsers, moest in zijn diepste wezen nationaal-socialistisch voelen en zij zou dit ook, als de verderfelijke Joodse invloed maar was weggenomen. En daarom zei het decreet in zijn toelichting, „dat de orde-verstoringsen, die zich zo vaak hadden voorgedaan, grotendeels aan de Joden te wijten waren.”

Om die invloed „gründlich” te breken, moesten de Joden geheel uit het maatschappelijke en sociale leven worden uitgeschakeld. Daarom verscheen medio Januari 1941 een verordening, dat alle Joden, ook G1 en G2, speciaal zouden worden geregistreerd. In Februari van dit zelfde jaar werd hun een speciale Jodenkaart, op geel(!) papier gedrukt, waarop het aantal Joodse grootouders vermeld stond, door of namens het gemeentebestuur uitgereikt. Midden Februari kwam de numerus clausus voor Joodse studenten.

De maand Februari 1941 is voor Nederland van geweldige betekenis geweest. Waarschijnlijk vond de S.S., dat het bij de Joden in Amsterdam, welke meer dan de helft van het Nederlandse Jodendom uitmaakten, te rustig bleef. Wat lag meer voor de hand dan onrust te provoceren? De N.S.B. behoefde heus niet gedwongen te worden, dit baantje voor den Duitsen meester op te knappen. Zij had reeds vaak door de oude Jodenbuurt gedemonstreerd, maar geen herrie kunnen ver-

wekken. Nu moest het dan maar met geweld gebeuren. Vlak bij de Amstel, nog in het Joodse Centrum, was een gebouw gelegen, „Huize Bob”, dat vroeger de naam „Casino” had gedragen, jaren geleden een diamantbeurs was geweest en de laatste jaren als feestgebouw fungeerde. Zaterdag- en Zondagavonden, ook nog in de eerste maanden van de oorlog, werden er muziekkuitvoeringen gegeven en een enkele keer werd daar ook gedanst.

Op Zondagavond 9 Februari 1941 drong een groot aantal, met knuppels en ploertendoders gewapende, W.A.-mannen (Weerbaarheids Afdeling van de N.S.B.) het gebouw binnen, ranselde de daar aanwezige jongens en meisjes tot bloedens toe af, sloeg zover het mogelijk was de muziekinstrumenten der Joodse musici stuk en wat niet gebroken kon worden, voerden zij als buit mee. Aftrekkend, schreeuwden zij, de volgende avond nog grondiger met de Joden te zullen afrekenen. Dát konden de Joodse proletariërs niet meer verdragen. En toen de N.S.B. met haar troepen de volgende avond, de 10e Februari het Waterlooplein optrok, vonden zij daar een groep tegenover zich, die tot de strijd bereid was. Om en op het Waterlooplein is er die avond tot diep in de nacht een formele veldslag geleverd, waarna de N.S.B. met bebloede kop moesten aftrekken. Velen van hen waren licht of zwaar gewond en hun aanvoerder, de W.A.-man Koot, sneuvelde. De Amsterdamse volksmond sprak van de „tweede slag” bij Waterloo”.

De volgende avond begon het gevecht opnieuw en thans kwamen de bootwerkers van Kattenburg („de Eilanden”) en de arbeiders uit de Jordaan — nadat hun vrouwen de Joodse kinderen in de Christenbuurten in veiligheid hadden gebracht — hun Joodse klassegelovenden te hulp. Wederom werd het legioen van den heer Mussert bloedig teruggeslagen.

Thans had de S.S. de door haar gewenste onrust. In de nacht van 11 op 12 Februari werd de gehele Jodenbuurt geïsoleerd door het optrekken der bruggen en werden honderden Joodse jonge mannen gearresteerd. Niemand mocht de oude Jodenbuurt in of uit.

Een dodelijke angst greep de Joodse bevolking van Amsterdam aan: wat zou de S.S. doen in dit volkomen ge-

isoleerde Joodse centrum? De reeds eerder, in Juni, door de Duitse overheid ontboden heren Asscher en Cohen werd op de 13e Februari gelast, een Jodenraad in te stellen, waarvan zij de leiding op zich hadden te nemen. Indien zij zulks deden en bereid waren, in een grote vergadering de Joden tot rust te brengen en hen te bewegen „de wapenen” in te leveren, dan zou van verdere maatregelen worden afgezien.

Twee grote vergaderingen hadden plaats in de Beurs van de Diamanthandel en de beide heren Asscher en Cohen kweten zich van de hun gegeven taak. Hoe weinig waarden men aan de woorden van de S.S., dat geen verdere maatregelen zouden worden genomen, kon toekennen, bleek reeds de volgende dag, de 14e Februari, toen bij de begravenis van den W.A.-man Koot verklaard werd, dat de gevallen held gewroken zou worden!

De Joodse Raad werd onder leiding van de heren A. Asscher en Prof. David Cohen geconstitueerd.

Reeds in October 1940 was, op initiatief van de Nederlandse Zionisten Bond, een „Coördinatie-Commissie” ingesteld, een commissie, waarin alle Joodse groepen en instanties waren vertegenwoordigd. Aan het hoofd hiervan stond Mr. L. E. Visser, de vroegere president van de Hoge Raad, die reeds jaren lang als voorzitter van het Keren Hajessod (Het Palestina-Opbouwfonds) in Nederland had gefungeerd. De „Coördinatie-Commissie” achtte het in ontvangst nemen en uitvoeren van opdrachten ten opzichte van de Joden aan de kant van de bezettende overheid in strijd met het internationale recht *en* met de Joodse eer. Zij trachtte — *dát* beschouwde zij slechts als haar taak — het Joodse sociale en culturele leven onder de iedere dag moeilijker en drukkender wordende omstandigheden in stand te houden. Vooral haar voorzitter, Mr. Visser, vertegenwoordigde deze mening het nadrukkelijkst. Hij wenste geen massaal verzet der Joden, noch openlijk noch ondergronds; zo iets lag hem verre. Zijn opvatting was, dat iedere Jood, sterk door het gevoel, dat hij het recht aan zijn zijde had, zich bij geen der Duitse verordeningen moest neerleggen, zover het in zijn vermogen was. Hij heeft derhalve ook nooit de Jodenster gedragen. Hij was geen Macca-beeën-figuur, nooit heeft hij tot ander verzet dan het juridische aangezet. Als men hem met een der groten uit de Joodse geschiedenis zou willen vergelijken, dan moest

het zijn met den staatsman Mordechai, van wien gezegd wordt „dat hij voor Haman noch opstond noch voor hem boog”. Door zijn vroege dood is deze nobele figuur, die „van zijn schouders af opwaarts groter was dan al zijn broeders” het noodlot bespaard gebleven, dat hem anders onvermijdelijk had getroffen. Hij, die „groot was onder de Joden en geliefd bij de meerderheid zijner broeders” die als Nederlander en als Jood „steeds het beste voor zijn volk had gezocht” heeft, gelukkig, de ondergang van Nederland's Jodendom niet meer aanschouwd.

Toen de Joodse Raad op last van de Duitsers was ingesteld, werd het werk van de Coördinatie-Commissie iedere dag meer illusoir, werd zij op elk gebied hoe langer hoe meer uitgeschakeld, om tenslotte in October 1941 te verdwijnen, toen alle afzonderlijke Joodse organisaties werden opgeheven. Sindsdien kwam het gehele Joodse leven in Nederland onder het gezag van de Joodse Raad te staan.

Waarom gaven Asscher en Cohen toe, toen hun gelast werd een Joodse Raad te formeren en zelf de leiding van deze Raad op zich te nemen? Hebben zij deze lastgeving aanvaard uit gebrek aan moed en karakter? Het derde deel van „Je Maintiendrai”, het reeds eerder hier geciteerde, semi-of-ficiële werk van de hand van L. de Jong over de gebeurtenissen in Nederland tijdens de bezetting, schrijft hierover: „Het waren beide degelijke mannen, oprechte vaderlanders. Aan hen werd de tragiek der bezetting bewaarheid, waarbij de vijand zo vaak partij trok, niet van slechtheid, maar van goedwillende zwakheid.”

Terecht wordt hier niet gesproken van lafheid. De zaak is echter gecompliceerder dan in dit, misschien groten-deels juiste, oordeel tot uiting komt. Als het zwakheid is geweest, wat deze heren tot bukken noopte, welke zwakheid was het dan? Het was de zwakheid om in dergelijke kritieke tijden niet te durven inzien, dat er geen enkel ander alternatief was voor het medeplichtig worden aan de Duitse maatregelen dan het verzet. Dit was de typische zwakheid van de meerderheid der Nederlanders in het eerste jaar van de oorlog. Maar bij Asscher en Cohen werkte nog het volgende mede. Hierboven is reeds uiteengezet, dat de notabelen van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap — want uit

dat milieu werd de Joodse Raad grotendeels samengesteld en hare voorzitters waren van dit notabelenschap de typische vertegenwoordigers — door milieu en afkomst, massaal verzet ten zeerste duchtten, en onderbewust — zij wisten het derhalve niet — van te voren en voor altijd hadden verworpen.

Indien Asscher en Cohen hadden geweigerd, dan was de Joodse Raad niet uitgebleven, dat wisten zij. Want er waren kapers op de kust. Wie waren deze zeeschuimers?

In Nederland was er een klein onbetekenend groepje van „Revisionisten”, hele of halve Joodse fascistten, die meenden tijdens de bezetting hun slag te kunnen slaan. De meest actieve onder hen was de heer De Leon, die een Joods lilliput-blaadje, getiteld „Het Joodse Weekblad” redigeerde en voortdurend met geldgebrek had te kampen, zelfs om zijn drukker te betalen. Reeds in de maand Augustus 1940 had hij verbinding met de S.S. gezocht en verkregen en hun duidelijk gemaakt, dat zijn orgaan het enige Joodse weekblad was, waarin een „anti-geallieerde gezindheid” tot uiting kwam. En prompt werden daarop in de maand September *alle* Joodse periodieken verboden, waaronder „De Joodse Wachter”, orgaan van de N.Z.B., met uitzondering van het weekblad des heren De Leon. De Joodse gemeenschap werd gedwongen het „Joodse Weekblad” tot het *officiële* Joodse weekblad te maken, den heer De Leon in de redactie op te nemen en hem een behoorlijk salaris uit te betalen. Als redacteur werd de Duitse protégé op zeer komische wijze „kaltgestellt”. De andere redactieleden kwamen iedere week zonder hem bijeen en in de officiële vergadering werd bijna niet gediscussieerd; men liet hem alleen aan het woord. Zijn artikelen werden — de man schreef, Goddank, een onmogelijk Nederlands — of om „technische redenen” niet geplaatst of door den corrector zó „verbeterd”, dat er van de oorspronkelijke vorm en inhoud nagenoeg niets overbleef.

Deze heer De Leon had zich nu met enige zijner trawanten bij de S.S. als candidaat-leider voor de Joodse Raad aangeboden. In anticipatie op die „benoeming” trachtten zij aanhang onder de Joodse bevolking te winnen. Huisbezoek werd afgelegd en daarbij medegedeeld, dat, indien de leiders van hun groep — dat was zeer waarschijnlijk,

zo vertelden zij — spoedig de hoogste functies in het Nederlandse Jodendom zouden bekleden, hun leden een bevoorrechte positie zouden verkrijgen en niet voor de verdere maatregelen van de bezettende overheid beducht behoeften te zijn. Indien Asscher en Cohen hadden geweigerd, dan was de kans groot geweest, dat de Duitsers zich met deze heren geëncanailleerd hadden. En dit nu vreesde men ten zeerste.

Wat zou er gebeurd zijn, indien de groep De Leon c.s. een Joodse Raad hadden geformeerd en daarvan de leiders waren geworden? De overgrote meerderheid der Joden, die enkel mokkend en weerspannig de consignes van Asscher en Cohen heeft gevolgd, zou in openlijke rebellie tegen leiders à la De Leon zijn opgestaan. De liquidatie van het Nederlandse Jodendom zou sneller en met meer conflicten zijn gekomen en de meeste Joden, vooral in de hoofdstad van ons land, zouden niet in de gaskelders van Polen, maar in hun eigen woonplaats zijn omgebracht. Maar *die* ondergang zou eervoller en wellicht een zwakke weerspiegeling zijn geweest van den heldhaftigen dood van hun broeders in Warschau en andere steden van Polen.

Uit vrees voor het ergere koos men het slechtere. Men werd reeds bij de aanvang — volkomen te goeder trouw — niet alleen naar het lichaam, maar ook naar de ziel een gevangene der Nazi's. Tekenend symbool hiervan is, dat de leiders van de Joodse Raad in de eerste bijeenkomst de Joden moest gelasten hun niet bestaande „wapenen” in te leveren, een tactiek, mede waardoor zij in Nederland nooit tot het verdedigen met de wapenen hebben kunnen komen. Door de historische verhoudingen, waaronder het Nederlandse Jodendom heeft geleefd en waardoor het nimmer werkelijke leiders heeft gehad, kon van hen, helaas, niet worden gezegd, wat de Jiddische dichter Abraham Sutzkewer over de Poolse ghetto's heeft gedicht, toen zij drukletters van Bijbel- en Talmudgeschriften tot kogels omsmolten:

„Die bleiernen Buchstaben schimmern verstohlen,
Vertrauter Gedanken aufleuchtender Gruss.

Da: Zeilen der Bibel, da: Zeilen aus Polen,
Sie strömen hinüber zum glühenden Guss.

Ihr uralten Kraäfte, in Worten verhohlen,
Ertönt und erdröhnt im befreienden Schuss!

Es blinken im Ghetto verborgne Gewehre
Und jüdische Hände umklammern den Griff.
Du setzt dich, mein Volk, unter Foltern zur Wehre,
Dein grübelndes Wort wird zum sausenden Pfiff.
Du stehst für Makkabis unsterbliche Ehre,
Du stehst für dein Leben — so ziele und triff!"

Door de „roemrijke" dood van den W.A.-man Koot had de N.S.B. haar Horst Wessel gekregen. De S.S. wenste de belofte, aan diens graf afgelegd, in te lossen en volgens goed heldens gebruik zouden ter ere van den gestorvene vele hecatomben van jonge Joden worden geofferd. Wel was de belofte gegeven, dat er geen verdere maatregelen zouden worden genomen, indien de Joodse Raad zou worden geformeerd, maar men kon er toch immers voor zorgen, dat er iets gebeurde, waardoor het gegeven woord wel vervallen moest. De N.S.B. werd wederom ingeschakeld ten behoeve der „Umwertung der germanischen Treue".

In 1939 hadden N.S.B.-ers in de buurt van de Van Woustraat in Amsterdam alles kort en klein geslagen in een ijssalon van een Duitsen immigrant, om de verbondenheid met hun naburen over de Oost-grens te demonstreren. De aanvoerders van die troep werden echter, daar Nederland nog niet het juiste begrip voor zulke heldendaden bezat, tot schadeloosstelling en gevangenisstraf veroordeeld. In Februari 1941 begon het zo lang uitgestelde tegen-offensief op deze ijssalon.

In de late avond van de 19de Februari drong een W.A.-groep, vergezeld van S.S.-mannen, de ijssalon binnen, onder voorwendsel, dat in het bovenhuis een geheime politieke vergadering gehouden werd. Door de S.S.-mannen werd met handgranaten geworpen en één dezer handgranaten schijnt het ammoniak-koelapparaat, dat achter in de ijssalon stond, te hebben getroffen. Hier van maakte het Duitse communiqué, „dat door de Joden met een spuit een zuur over de Duitse agenten werd gespoten". „De leider", aldus het Duitse bericht, „een Jood, werd gefusilleerd". De smaad voor de N.S.B.-ers van voor twee jaar was uitgewist en tevens kon door

deze „misdadige aanvallen van de kant der Joden” de Duitse belofte, een week geleden gegeven, onmogelijk gehandhaafd blijven.

Drie dagen later, Zaterdag 22 Februari, en gedurende enige volgende dagen, werden er in de oude Jodenbuurt als represaille voor de gebeurtenissen in de Van Woustraat honderden Joodse jongens op de straat aangegrepen of uit hun huizen gesleurd en naar het Huis van Bewaring en andere gevangenissen overgebracht. Geen jonge Jood in de straten rondom Weesperplein, Jodenbreestraat, Waterlooplein en St. Anthoniebreestraat was zijn leven zeker. Diepe verontwaardiging maakte zich meester van de arbeidersbevolking van Amsterdam. Zij schreeuwden de Duitse beulen toe, of zij wellicht in de steegjes van de oude Jodenbuurt naar „Joodse plutocraten” zochten en het kwam in verschillende delen van Amsterdam tot ernstige botsingen van publiek en Duitse politie.

Op Dinsdag 25 Februari brak in Amsterdam de algemene werkstaking uit. De fabrieken stroomden leeg, winkel- en kantoorpersoneel legden het werk neer, de bankbeambten verlieten de gebouwen, waar zij werkten en alle gemeentediensten stonden stil. Geen tram reed, geen arbeider in de gasfabrieken of electriciteitsbedrijven werkte. De staking had slechts één leuze: stopzetting van de vervolging der Joden! En de volgende dag sloeg deze proteststaking over naar de plaatsen rondom Amsterdam: Zaandam, Haarlem en Hilversum. In al deze plaatsen werd hevig gevochten tussen stakende arbeiders en N.S.B.-ers.

Op Donderdag 27 Februari werd in de gehele provincie Noord-Holland de staat van beleg afgekondigd. In de afkondiging van de staat van beleg stond o.a.: „In alle openbare en particuliere bedrijven moet op Donderdag 27 Februari des morgens de arbeid weder in volle omvang hervat zijn.” En als bewijs, hoe sterk de verzet-beweging ten gunste der Joden om zich heen gegrepen had, kunnen de volgende woorden dezer bekendmaking dienen: „Optochten, vergaderingen, samenscholingen en demonstraties van elke aard, in het bijzonder op de openbare wegen en pleinen, alsook in de bedrijven, zijn verboden.” En de slotwoorden tekenden de ernst der situatie: „In

het bijzonder wordt gestraft, wie tot staken ophitst of daartoe opwekt of de arbeid neerlegt, met tuchthuisstraf tot 15 jaar. Zijn voor de weermacht belangrijke bedrijven, waartoe alle vitale bedrijven behoren, in het geding, dan kan tot de doodstraf worden veroordeeld. Handelingen, in strijd met deze lastgevingen, zijn aan de Duitse krijgswetten onderworpen en worden door de Duitse krijgsgerechten berecht."

Ook zonder de afkondiging van de staat van beleg, zou op die Donderdag de staking zijn beëindigd. Zij was bedoeld als een proteststaking en als zodanig volkomen geslaagd. En het schoonste, wat zij gaf, was, dat zij den Joden in hun schrijnend leed het gevoel gaf van niet geheel alleen te staan. Een macht, sterker dan zij zelve ooit zouden hebben kunnen formuleren, had zich bereid getoond, enkel ter wille van hen, hun leven op het spel te zetten. En de Joodse proletariërs, de meerderheid van het Amsterdamse Jodendom, waren van het heerlijke bewustzijn vervuld, dat hun verbondenheid met het socialisme niet alleen schijn en klank was geweest. Want in Nederland, zo zong het diep in hen, was iets gebeurd, wat de wereld nog nooit gezien had. Duizenden arbeiders waagden alles, om Joden te redden, een wonder, dat de Gola nog nooit had aanschouwd!

En nu de wraak der bezettende overheid wegens de staking. Aan de stad Amsterdam werd een boete opgelegd van 15 miljoen gulden, aan Hilversum 2.5 miljoen gulden en aan Zaandam een half miljoen. Binnen een week moesten deze bedragen door de gemeenten gestort zijn, die het binnen 6 weken als belasting wederom moesten terugvorderen van de bezitters der hogere inkomens. Twee dagen daarna verscheen een verordening, dat regeringscommissarissen konden worden benoemd om de functies van gemeentelijke organen over te nemen. Het eerst — en daarom was deze verordening dan ook verschenen — werden burgemeester en wethouders van Amsterdam ontslagen en door hele of halve N.S.B.-ers vervangen. De socialistische wethouders kregen het bericht van hun ontslag in de gevangenis, waarheen zij in de nacht van de eerste stakingsdag waren overgebracht, tegelijk met alle socialistische leiders van die stad. Een aantal der stakende gemeente-arbeiders werd

gefusilleerd, een groter aantal gevangen genomen en naar een Nederlands concentratiekamp gevoerd.

Seyss-Inquart zelf hield op 12 Maart in het Amsterdamse Concertgebouw een grote redevoering, waarbij hij verklaarde, „dat de staking slechts het werk van die krachten geweest was, waaronder in de eerste plaats de Joden, die ook deze oorlog als vernietigingsoorlog tegen het Duitse volk hebben ontketend”. „De ordelijke bevolking was door hen opgehitst en verleid.” „De Duitse overheid was gedwongen geweest, hardhandig de opstand te onderdrukken” en „wij zullen in de toekomst, wanneer dat nodig is, nog harder zijn.”

Bij de uiteenzetting van het Joodse vraagstuk, wierp hij aldus het Amsterdamse proletariaat de handschoen toe: „De Joden worden door ons *niet* beschouwd als bestanddeel van het Nederlandse volk; zij zijn de vijanden, met wie wij noch tot een wapenstilstand noch tot een vrede kunnen komen. Het enige, waarover wij kunnen praten is de invoering van een dragelijke overgangstoestand”.

En op 13 Maart, de volgende dag, begon de „overgangstoestand” met de verordening, waarbij aan Joden verboden werd nieuwe ondernemingen op te richten en oude ondernemingen stil te leggen, te verkopen of te verhuren zonder vergunning van de bezettende overheid. En in deze verordening werd tevens het instituut van „bewindvoerders” bij Joodse ondernemingen ingesteld. De „dragelijke overgangstoestand” begon met de proclamatie van roof!

De Joden waren de aanzetters geweest tot de staking en de hoofdverspreiders van de leugenachtige ophitsende berichten van de Engelse radio en daarom werd hun op 16 April gelast hun radiotoestellen in te leveren.

Op 1 Mei verscheen de bepaling, dat de Joden geen toegang meer tot de beurzen van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag hadden en dat Joodse artsen, tandartsen en apothekers geen Arische patiënten meer mochten behandelen, terwijl 14 dagen later alle Joodse musici uit de gesubsidieerde orkesten werden ontslagen.

Seyss-Inquart had zijn woord gehouden, zij het dan ook niet wat de „dragelijkheid” van de overgangstoestand betreft, dan toch in ieder geval door noch met de Joden

tot vrede, nòch tot een wapenstilstand te komen.
En om op het einde van het eerste bezettingsjaar — de kunstzinnige Rijkscommissaris hield immers van artistieke citaten — te doen zien, dat ook thans „de toekomst hare schaduwen vooruit wierp”, liet hij zich door Mr. van Genechten, procureur-generaal bij het Haagse gerechtshof, eind April verzoeken, alle in Nederland woonachtige Joden in het Poolse reservaat te doen opnemen. Dat verlangden immers de „echte”, niet door de Joden opgehitste en verleide Nederlanders. In dit teken stonden de laatste dagen van het eerste bezettingsjaar!

VI

HET JAAR 1941-1942

Politiek werd het jaar 1941—1942 gekenmerkt door Hitler's aanval van 22 Juni op Sowjet-Rusland, hetgeen in het Nazi-jargon aldus werd uitgedrukt, dat Duitsland Europa tegen de Kozakkenhorden had te verdedigen.

Terzelfdertijd werd de gelegenheid aangegrepen om aan de epitheta ornantia voor het Jodendom, zoals „pluto-democratisch” en „Marxistisch” het bijvoegelijke naamwoord „bolsjewiekisch” toe te voegen. En om de eenheid van Jodendom en Bolsjewisme te symboliseren, moesten, toen de Rijkscommissaris op Vrijdagavond 27 Juni op het IJscubterrein in Amsterdam zijn kruistocht-rede tegen het Bolsjewisme hield, de daar rondom wonende Joden van 6 uur in de namiddag af hun huizen verlaten. Zij mochten niet eerder terugkeren dan vóór 11 uur 's avonds. Om den kleinen Joodse winkelier in de typische Joodse wijken de bestaansstrijd zo zwaar mogelijk te maken, werd op het einde van de maand Juni 1941 de bepaling gepubliceerd, dat Joodse winkeliers hun winkels des Zondags niet meer geopend mochten hebben. Dit was slechts een sadistisch aanvalletje op half-proletarische Joden; op een ander front zou het echte offensief beginnen.

Want het bezettingsjaar 1941—'42 brengt de bepalingen, die de Joden in Nederland nagenoeg volkomen zullen uitschakelen uit het economische en sociale leven. De „finishing touch” kan dan ook binnen een jaar, reeds een maand na het einde van het tweede bezettingsjaar, worden aangebracht, zodat het „Nationale Dagblad” (officieel orgaan der N.S.B.) op 30 Juni 1942 julchen kan: „Dit is de brug, waarover de Joden uit ons land zullen afmarcheren”.

De maand Juni 1941 brengt de verordening, dat alle landbouwgrond in Joods bezit geregistreerd moet worden, reeds op 10 Augustus gevolgd door registratie-bepalingen voor elk ander bezit aan grond, hypothecken en huizen in

Joodse handen. Behoeft het nog nadere mededeling, dat de bezettende overheid zich hierbij tevens het recht nam, indien zij het wenselijk achtte — en zij beschouwde dit reeds onmiddellijk als wenselijk — beheer en beschikking over deze bezittingen aan zich te trekken?

Deze bepaling had tengevolge, dat Joden, welke tot nu toe in hun eigen huizen hadden gewoond, of in het vervolg zichzelf huur hadden te betalen of aanzegging ontvingen, dat zij hun huis hadden te verlaten. Waar ging nu de verkoopsom van het onroerend goed of de huur naar toe? Daarmtrent was in een bepaling van 10 Augustus voorzien.

Den „Verwalter” van het oude bekende bankierskantoor Lippmann-Rosenthal & Co. was de opdracht gegeven in de Sarphatistraat in Amsterdam een filiaal op te richten. De verordening van 10 Augustus bepaalde, dat elk Joods bezit aan contanten en effecten — volgens een latere verordening ook aan diamanten, goud en zilver — bij Lippmann-Rosenthal & Co., Sarphatistraat, Amsterdam moest worden gedeporteerd. Oorspronkelijk mochten de Joden nog f 1000.— vrij bezitten, doch spoedig werd dit bedrag tot f 250.— teruggebracht.

De bank nam zich het recht, zonder toestemming van den bezitter, de daar gedeponeerde effecten te verkopen, waarbij zij bovendien nog buiten elke proportie gelegen provisies berekende.

De onteigening greep met razende snelheid plaats, geheel in de lijn van de opvatting van de N.S.B.-ers in Nederland, die in hun pers schreven, dat de Joden even arm Nederland zouden verlaten als zij daar gekomen waren! Voorts zorgden de Nazi's ervoor, dat de Joden niet slechts angst moesten hebben voor hun economisch bestaan en hun bezit, de regie der Duitsers was tevens zó, dat hun slachtoffers elk ogenblik letterlijk doodsangst hadden uit te staan.

Zoals zij in Februari in de buurt van de Van Woustraat te Amsterdam een Joodse moordaanslag op Duitse militairen hadden geënceneerd om daarna een razzia op Joodse jongens te beginnen, werd thans wederom hetzelfde spelletje opgevoerd. In een huis in de Schubertstraat te Amsterdam, waarin de „Luftwaffe” gevestigd was, vond tegen het einde van de maand Juni op een nacht een ontploffing plaats, welke waarschijnlijk maak-

werk van de Duitsers zelve geweest is. „Selbstredend” was het een Joodse aanslag en circa 350 jonge Joden werden uit hun huizen gehaald en evenals de slachtoffers, gevangen genomen na de straatgevechten en tijdens de razzia's in Februari, naar Mauthausen gedeporteerd. Een gelijksoortige razzia vond — scherper bewijs, dat het gebeurde van de Schubertstraat maakwerk was, is nauwelijks te leveren — zonder enige aanleiding tezelfdertijd in Enschede en Zutphen plaats! Tegen het einde van het jaar 1941 leefden van de in totaal meer dan 1200 naar Mauthausen gedeporteerden, niemand meer!

Onder de weggevoerden van einde Juni bevonden zich ongeveer 50 „chaloetsiem”, Palestina-pionieren, die in Februari uit Wieringen naar Amsterdam waren gekomen. In 1934 was de „Stichting Joodse Arbeid” opgericht, welke in de Wieringermeerpolder een grote boerderij, huizen en werkplaatsen bezat en waar jonge emigranten opgeleefd werden in land- en tuinbouw, veeteelt, metaal-industrie en meubelmakerij, zowel voor de emigratie naar Palestina als naar andere landen. Reeds vóór de bezetting, maar na Mei 1940 in versterkte mate, was de N.S.B. een felle actie begonnen tegen het „Werkdorp”, waar „de beste grond van Holland, door Nederland's noeste vlijt aan de golven ontwoekerd, aan het Jodengespuis werd prijsgegeven”. In begin 1941 hadden zij succes en de Joden werden uit Wieringen verdreven. Enige tijd later kwam de Duitse politie bij het bestuur der „Stichting” om de adreslijst te vragen der naar Amsterdam gebrachte jonge mensen. Zij verklaarden, dat zij deze lijst nodig hadden omdat overwogen werd, hen wederom naar Wieringen te laten terugkeren. Het bestuur gaf deze lijst..... niemand is naar Wieringen teruggekeerd, de lijst heeft slechts gediend om een aantal van hen in Mauthausen te kunnen laten afslachten.

Wij weten, dat Mr. Van Genechten einde April 1941 de Duitse regering verzocht had, de Joden van Nederland naar „het Poolse reservaat” over te brengen. 26 Juli 1941 werd — de eerste stap daartoe — de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung” ingesteld. Aan de Joodse Raad werd opgedragen te zorgen, dat dagelijks minstens 50 verzoeken om te mogen emigreren bij deze „Zentralstelle” zouden worden ingediend en dat, zodra de beampten

vaardigheid in het invullen van de formulieren hadden gekregen, dit aantal stijgen moest tot 250. Circa 400 beampten werden hiervoor door de Joodse Raad aangesteld. Voor ieder persoon moesten ongeveer 20 formulieren worden ingevuld, waarin alles, tot aan het kleinste bezitsdeel toe, vermeld diende te worden.

In het begin meldde zich een aantal niet-Nederlandse Joden, menende op deze wijze Nederland te kunnen verlaten, vrijwillig bij de Joodse Raad aan, om hun formulieren te laten invullen. Toen echter spoedig bleek, dat van een „Auswanderung”, zoals zij zich hadden voorgesteld, geen sprake was, kwamen nagenoeg geen reflectanten meer opdagen en werd de Joodse Raad gedwongen, om het van haar geëiste quotum te kunnen blijven inleveren, de aanvraag tot emigratie verplichtend te stellen. Hij deed dit echter alleen voor de niet-Nederlandse Joden, zich hiermede op het hellend vlak bevindend van het onderscheid maken tussen Jood en Jood! En dat nog wel in een tijd van de heftigste vervolgingen van Nederlandse en niet-Nederlandse Joden. Bovendien verklaarden zij hiermede implicite, zonder dit wellicht te willen, dat de Duitse overheid gerechtigd was, niet Nederlandse Joden, aan wie de wettige regering het verblijf in Nederland had toegestaan, uit Nederland te verdrijven. Deze geste van de Joodse Raad was derhalve evenmin van Joods als van Nederlands standpunt te verdedigen. En deze verkeerde tactiek zal hen later op tragische wijze dwingen ook van hun kant verder verschil te maken tussen Nederlandse en niet-Nederlandse Joden, tussen „gesperre” en „ungesperre”, en tenslotte tussen „gesperre” Joden onderling.

Hoe dient men deze tactiek te verklaren? Nogmaals zij hier gezegd, dat zij geen gevolg was van karakterfouten als angst en lafheid der leiders van de Joodse Raad. Zij hadden de hun opgelegde taak aanvaard, menende daardoor de ondergang van het Nederlandse Jodendom te kunnen tegenhouden, welke anders door het verzet der Joodse massa in ieder geval sneller en catastrofaler komen zou. Een verdere opstand van het Joodse proletariaat in de hoofdstad, dat nu letterlijk niets meer te verliezen had, scheen hun „de chaos” toe; de zekere ondergang van allen. Dit stond hun niet klaar en helder

voor ogen, doch daarom is het niet minder waar, dat dit hen tot hun houding bracht. Was de onmiddellijke aanleiding tot de oprichting niet het verzet dier groepen op 10 en 11 Februari geweest? Zó zeer wensten zij elk volgend verzet uit te schakelen, dat zij bij de samenstelling van de Joodse Raad geen enkel vertegenwoordiger van het proletariaat, dat de overgrote meerderheid van het Amsterdamse Jodendom vormde, in hun college opnamen. Bij den God onzer vaderen, ook dit deden zij niet bewust! Maar zij deden het en deze uitsluiting berustte onderbewust op de juiste opvatting, dat zulk gezelschap in hun midden de rustige tactiek" in de weg zou staan en een storend element zou zijn geweest. Heeft daarna de geschiedenis niet aangetoond, dat in Polen de Joodse vakverenigingen van de „Bund" en de „Poalei Zion" de ruggegraat van het Joodse, ondergrondse en openlijke verzet zijn geweest? Daarom sproot hun tactiek met onvermijdelijke consequentie voort uit het wezen van de Joodse Raad, wiens enige „strijdwijze" tegenover de Duitsers slechts kon zijn: toegeven, telkens toegeven, om hierdoor tijd te winnen.

Deze tactiek, zo zal men zeggen, behoefde niet reeds bij voorbaat tot mislukking gedoemd te zijn. Niemand kon toch vooraf weten, hoe lang de oorlog duren zou — en ware Nederland reeds in 1942 bevrijd geweest, dan zou de strijdwijze van de Joodse Raad als de meest juiste erkend moeten zijn. En in ieder geval heeft de Joodse Raad de liquidatie van het Nederlandse Jodendom vertraagd. Hierop moet worden geantwoord, dat ongetwijfeld de Joodse Raad menige maatregel enige tijd heeft kunnen tegenhouden, maar enkel hierom, omdat ook velen Duitsen ambtenaren onnodige en „haastige spoed" ongewenst voorkwam. De volkomene verdrijving van de Joden uit Nederland moest geen ogenblik vroeger komen dan noodzakelijk was, omdat de betrokkenen der S.S. met een *mogelijk* uitstel gediend waren. Waarom zouden zij zelve vroeger naar het Oostfront moeten vertrekken dan absoluut noodzakelijk was?

Voorts hadden Hitler en de zijnen zich rotsvast voorgenomen de in „Mein Kampf" verkondigde „Ausrottung" van het Europese Jodendom, wat er ook verder gebeuren mocht, te volvoeren. Dit punt van hun program zou in ieder geval worden uitgevoerd, al zou al het andere ook

falen. Maar in dat geval behoefde het niet eerder te worden volbracht, voor de ondergang van het Derde Rijk in zicht was. Als Nederland plotseling als door een *wonder*, terwijl niemand het vermoedde, bevrijd had kunnen worden..... ja, dan zou de methode van de Joodse Raad om, zij het dan ook slechts een gedeelte te redden, juist geweest zijn. Nu kwam, aangezien het wonder niet optrad, de uiteindelijke ondergang van het Nederlandse Jodendom in 1943, niet eerder dan toen Stalingrad en de totale nederlagen in Afrika den heersers van het Derde Rijk hun „Götterdämmerung” verkondigden.

Parallel met de maatregelen om de Joden uit het economische leven te verwijderen, liepen in de eerste helft van het bezettingsjaar 1941—'42 de maatregelen, om hen uit de sociale gemeenschap te stoten.

De vijfde Juli 1941 werd hun het baden in zee, het gebruikmaken van strand- en zwembaden en openbare zweminrichtingen verboden, terwijl tevens het betreden door Joden van publieke plantsoenen en lokalen strafbaar werd gesteld. Het was den Joden niet meer geoorloofd, volgens dezelfde verordening, kamers in hotels en pensions te huren in alle Nederlandse zee- en strandbadplaatsen. En om behoorlijke speelruimte aan Nazi-willekeur te laten, werd daaraan toegevoegd: „en andere, dergelijke plaatsen”. Als SS-mannen en N.S.B.-ers Joden wensten te treffen, viel plotseling een bepaald stadje of dorp onder de categorie: andere dergelijke plaatsen.

Op 1 September van ditzelfde jaar wordt het Joodse kind van de openbare scholen verjaagd en eveneens van de niet-openbare, waar Arische kinderen onderwijs genoten. Hoe weinig men zelfs in Londen begreep, wat het Joodse kind te wachten stond, blijkt hieruit, dat minister Bolkestein per radio de Joodse leerlingen toeriep zich voor te bereiden op de dag, dat zij weer tezamen met alle andere Nederlanders als gelijken verenigd zouden zijn!

In aansluiting aan de bepalingen van 5 Juli werd midden September de Joden verboden, Arische café's en restaurants te bezoeken, kamers in hotels en pensions te huren, waar dan ook, voorts zouden schouwburgen, cabarets, sportinrichtingen, bibliotheken, leeszaalen en musea niet langer door Joods bezoek worden bezoedeld.

Op 24 October kwam de bepaling, waarbij Joden geen leden meer mochten zijn van verenigingen of stichtingen

zonder economisch doel, een verordening, welke hen o.a. belette, verder deel te nemen aan de arbeid van elke organisatie op het gebied van kunst en van wetenschap. In deze maand worden verder met één pennestreek alle Joodse verenigingen, stichtingen en instellingen ontbonden verklaard; en voor zover er nog op het gebied door deze organisaties vroeger bestreken, door de Joden mocht worden gewerkt, kon dit slechts geschieden onder het gezag van de Joodse Raad. Deze zou in het vervolg het gehele Joodse sociale leven beheersen.

Over enkele dezer Joodse verenigingen dienen thans enige bijzonderheden te worden medegedeeld. En wel het eerst over de politieke organisatie van het Nederlandse Jodendom: de Nederlandse Zionisten Bond (N.Z.B.).

Tot op het laatst heeft de N.Z.B. gedaan wat menselijkerwijze van hem mocht worden verwacht. Hij heeft zich nimmer met de Joodse Raad geïdentificeerd, waar toch, zoals reeds vermeld is, op zijn initiatief de „Coördinatie-Commissie” was opgericht, wier taktiek diametraal tegenover die van de Joodse Raad heeft gestaan.

Zulver politieke vergaderingen heeft de N.Z.B. sinds de bezetting niet meer kunnen houden, maar waar hij optreden kon, ook naar buiten, deed hij dit. Zo heeft hij in December 1940 een grote bijeenkomst belegd ter viering van het 20-jarig bestaan van de Palestijnse Arbeiders Organisatie, de „Histadruth”, een vergadering, die door honderden bezocht werd.

Als van één organisatie gezegd kan worden, dat zij „in schoonheid” is gestorven, dan kan dit voorzeker van de N.Z.B. worden getuigd. De dag voor zijn ontbinding, einde October 1941, door de Nazi's, riep hij nog de Joden van Amsterdam op, om twee grote — kort tevoren overleden — internationale figuren te herdenken, den Amerikaansen Zionistischen leider Brandeis en den Palestijnsen Ussischkin. Deze bijeenkomst werd besloten met het reciteren in het Hebreeuws van Jeremia 31:6-17. En de drie laatste zinnen hadden voor de bijeengekomenen een diepttragische betekenis. „Een stem wordt in Rama gehoord, een klacht en zeer bitter geweest; Rachel weent over hare kinderen. Zij weigert zich te laten troosten over hare zonen, die er niet meer zijn.”

Waren er niet reeds honderden jonge Joden door de Hitlerknechten gedeporteerd! En de daarop volgende

woorden: „Bedwing Uw stem van geweene en Uwe ogen van tranen, want zij zullen terugkeren uit 'svijands land': vertolkten zij niet de innigste bede der aanwezigen? En toen dan de slotwoorden uitgesproken waren: „Er is hoop voor Uw toekomst, Uwe zonen zullen naar hun gebied terugkeren", steeg het „lied der hope", het „Haticwah" als een gebed op. Wellicht is nog nooit in Nederland dit lied zo hartstochtelijk gezongen, zo innig doorvoeld.

De „ontbonden" N.Z.B. werkte verder en zette, zonder naar buiten als N.Z.B. te kunnen optreden, zijn pogingen voort om het Zionistische bewustzijn zijner leden te versterken en, zo het kon, de andere Joden positief Jodendom bij te brengen. Naar buiten deed hij dit als „culturele commissie", welke met haar werk niet eerder ophield dan op de dag voor Rosch Hashanah (Joods Nieuwjaar) 5704, de 29ste September 1943, toen de laatste rest van Nederland's Jodendom naar Westerbork werd gedeporteerd.

De N.Z.B. had reeds in Juni 1940 het initiatief genomen tot het centraliseren van hachsharah-werk (beroepsomscholingswerk) in Nederland door de oprichting van de Joodse Centrale voor Beroepsopleiding (J.C.B.). De zes bestaande hachsharah-instituten werden daarin opgenomen. Het aantal personen in opleiding bedroeg in Juni 1940 765, waarvan 225 tot de „Deventer Vereniging" behoorden en 315 tot de „Stichting Joodse Arbeid" in Wieringen. Toen Wieringen, zoals reeds medegedeeld is, „judenfrei" werd, kwamen de daar opgeleiden in Amsterdam.

Hoe weinig bij de Nederlandse Joodse jeugd de Palestina-gedachte wortel had geschoten, blijkt uit het feit, dat van de 765 personen in opleiding slechts 140 Nederlanders waren. De J.C.B. heeft haar werk ook na hare ontbinding voortgezet tot in de zomer van 1943. Zij leidde op voor Palestina en nam tevens de algemene beroepsomvorming der Joden ter hand. Indien immers — en zo dacht men nog tot zomer 1942 — de Joden zouden mogen emigreren, dan zouden velen een ambacht wensen te kennen, waardoor zij eerder in de vreemde in hun levensonderhoud zouden kunnen voorzien. De J.C.B. gaf derhalve cursussen in: metaal- en timmerarbeid, electriciteitsleer, schilderen, schoenenrepareren, boekbinden,

kleermaken, brood bakken, tuinieren, fotograferen, naaien, verstellen en kinderverpleging. Later werden er nog aan toegevoegd cursussen ter opleiding van horlogeren schrijfmachinerereparateur, kapster en tandarts-assistente. In het begin van de maand Mei 1942 bedroeg het aantal personen, dat deze cursussen bezocht 1220. Hoe nuttig deze arbeid ook in zijn opzet was, de maatregelen der Nazi's hebben dit pogen volkomen vrijdeld. Daarom kan als blijvend resultaat van het werk van de J.C.B. alleen worden aangemerkt, dat, wat zij voor de chaloetsiem heeft verricht, wier verdere geestes- en vakopleiding zij zo liefdevol ter hand heeft genomen en over wie zij tot het laatste ogenblik met de tederste zorg heeft gewaakt.

Dank zij het feit, dat deze chaloetsiem een *betrekkelijk in zichzelf afgesloten groep vormden*, was voor hen grotere mogelijkheid aanwezig om met behulp van de Nederlandse ondergrondse beweging aan de Nazi-beulen te ontkomen dan voor de rest der Nederlandse Joodse jeugd. Daarin ligt dan ook de *objectieve* verklaring van het feit, dat een zestigtal jongens en meisjes onder hen naar Palestina heeft weten te komen. De *subjectieve* verklaring hiervan is te zoeken in het enthousiasme voor Palestina, dat hen bezielde en de geweldige heldenmoed van enkele leidende personen onder hen, die dit aantal ten koste van hun eigen leven hebben gered; doch ook dient onder de factoren, die dit mogelijk hebben gemaakt, het werk van de J.C.B. met ere te worden genoemd.

De bepaling van 13 Maart 1941 over de „bewindvoerders” bij Joodse ondernemingen was overal toegepast, waar zulks de moeite waard was. De maand November 1942 zou de aanvang der plundering van de Joodse „kleine luyden” te aanschouwen geven. Op één dag werden 1400 Joodse ondernemingen op textielgebied gesloten en hun voorraad in beslag genomen. En sindsdien kwamen successievelijk de andere Joodse winkels aan de beurt; slechts enkele Joodse winkeliers mochten met speciale vergunning als „Joodse onderneming” hun bedrijf voortzetten, maar het betreden van die winkels was den Ariërs verboden.

In de eerste maanden van 1942 begint de overbrenging

der Joden uit de provincie naar Amsterdam, waar zij zich te vestigen hebben in één der drie ghetto's: 1°. oude Jodenbuurt en Plantage; 2°. Amsterdam-Oost en Transvaalbuurt en 3°. Amsterdam-Zuid: Rivierenbuurt. De verdrevenen moesten hun meubels en ander huisraad achterlaten; deze bezittingen worden door een speciaal daarvoor ingesteld instituut, de „Hausraterfassungsstelle” naar Duitsland vervoerd. Een Amsterdamse verhuisonder-neming, de firma Puls, werd als transportonderneming hierbij ingeschakeld en de Nederlandse volksmond heeft daarop een nieuw woord voor plunderen „geprägt”: het werkwoord „pulsen”.

En in dezelfde maand Maart kwam een verordening, waarbij iedere Jood — in de aanvang slechts ongehuwden — zich te melden had voor arbeid in speciale werkkampen. Oorspronkelijk werden de Joden door Joodse geneesheren gekeurd, maar toen het aantal afgekeurden den bezetter te groot voorkwam, werd de keuring in het vervolg aan N.S.B.-doktoren opgedragen, waarbij gebrekkigen, zelfs blinden geschikt werden verklaard om in de werkkampen te arbeiden.

De Joodse Raad had weten te verkrijgen, dat personen bij hem werkzaam, van arbeid in de werkkampen werden vrijgesteld. En om deze vrijstelling te kunnen verkrijgen, ontstond er een grote aandrang om een aanstelling bij de Joodse Raad machtig te worden, onder welke titel of welk voorwendsel ook. De leiding van de Joodse Raad trachtte, met de bedoeling om zoveel mogelijk te redden, zijn werk uit te breiden, maar ook allerlei schijnbaantjes werden gecreëerd. Het was maar „al te menselijk”, dat de kring der voor het werkkamp geredden hoofdzakelijk bestond uit personen, voortgekomen uit hetzelfde sociale milieu, waaraan de Joodse Raad was ontsproten. Hun, die in de werkkampen hadden te arbeiden, nagenoeg enkel proletariërs, werd door de Duitsers bij monde van de Joodse Raad de verzekering gegeven, dat zij niet uit Nederland zouden worden gedeporteerd. Nog geen 7 maanden later zullen 15.000 Joden bemerken, wat dergelijke beloften waard waren.

In het najaar van 1941 was in Nederland aan ieder een identiteitskaart uitgereikt, waarop voor de Joden een „J” was afgedrukt. Dit was den Nazi's ten opzichte der Joden

nog niet genoeg. Onmiddellijk moest men kunnen zien, dat men met een Jood te doen had. En daarom verschijnt op de 29ste April 1942 de mededeling, dat in het vervolg door de vol-Joden de „Jodenster” zou moeten worden gedragen.

De „Jodenster”, de moderne reïncarnatie van de Middeleeuwse gele „Judenfleck”, was „geistvoll” uitgevoerd: een Davidsschild, met daarin het woord „Jood” in quasi-Hebreeuwse letters en dit alles afgedrukt op gele stof.

En op de eerste Mei van het jaar 1942 hadden de Joden in Nederland op straffe van de meest strenge maatregelen deze ster op de hoogte van de linkerborst te dragen! Veel meer dan bij de Joden, wekte deze maatregel de verontwaardiging der Arische medeburgers op. Studenten, jongens en meisjes van H.B.S. en Gymnasia droegen die ster uit protest, totdat met sterke vuist deze wijze van demonstreren onderdrukt werd. Verschillende predikanten hadden de eerste Zondag na het verschijnen van deze verordening als inhoud van hun preek genomen het verhaal van Bileam, die door den machtigen koning van Moab ontboden was om te vervloeken, maar slechts zegenen kon en als omlijsting van dit verhaal namen zij de tekst uit de zegen van Bileam (Numeri 24:17): „Een ster zal voortkomen uit Jacob en een scepter uit Israël, die de landpalen der Moabieten zal verslaan”. En een verontwaardigd dichter stuurde overal het volgende gedicht rond, gewijd aan de „Jodenster”:

„Im wunderschönen Monat Mai
Als alle Knospen sprangen,
Da ist hier aus der Barbarei
Ein Sternlein aufgegangen.

Das Wörtchen „Jood” schrieb man hinein
Imitations-hebräisch.
Um wirklich original zu sein
Dazu ist man nicht fähig!

Trag, „Jud’, mit Stolz den gelben Fleck,
Daran wirst du nicht sterben.
Lass’ dir vom braunen Nazidreck
Die Seele nicht verderben!

Trag' ihn mit Stolz auf deiner Brust,
Kein Bücken und kein Bangen.
Die Welt wir wieder eine Lust
Als bald die Nazis hangen!"

En als de Joden de eerste dagen van Mei door de straten van Amsterdam liepen, dan ontblootten talrijke Arische burgers het hoofd, het Schild Davids eerbiedig hulde be-
tuigend, of men riep hun toe, om moed te houden; het zou toch zo lang niet meer duren, het uur der bevrijding zou spoedig slaan!

Helaas sloeg spoedig een ander uur. De offerdieren waren getekend en nauwelijks twee maanden later zouden de eersten ter slachtbank worden geleid.

VII

HET JAAR 1942-1943

Hetgeen nog ontbrak aan de volkomen verdringing der Joden uit het Nederlandse economische en sociale leven, zouden de maanden Mei en Juni 1942 brengen.

Op 26 Mei 1942 verscheen de verzwaarde verordening ten opzichte van het geld, dat de Joden vrij mochten bezitten. Dit bedrag werd teruggebracht tot f 250.—, terwijl tevens bepaald werd, dat alle collecties van kunstvoorwerpen en al het goud, platina, zilver, diamanten en parelen eveneens bij Lippmann-Rosenthal moesten worden ingeleverd. De toegang tot de safes was in het vervolg de Joden verboden.

De 22ste Juni hadden de Joden buiten Amsterdam hun fietsen in te leveren.

De verordeningen van 30 Juni bepaalden, dat Joodse accountants niet langer meer werkzaam mochten zijn voor niet-Joodse cliënten. Voor de Joodse advocaten was reeds geruime tijd vroeger deze verbodsbepaling verschenen. Joodse beoefenaren van para-medische beroepen mochten niet meer niet-Joodse cliëntele behandelen, terwijl omgekeerd Joden niet meer niet-Joodse kapperszaken of de z.g.n. para-medische inrichtingen betreden mochten. Hun werd tevens verboden, gebruik te maken van openbare en particuliere vervoermiddelen of zich op spoorwegemplacements te bevinden. Alleen binnen Amsterdam mocht nog door Joden worden gefietst. Verder mochten zij niet meer bij het telefoonnet zijn aangesloten of zich van openbare telefooncellen bedienen. Zij mochten zich slechts van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds op straat begeven en niet-Joodse winkels slechts betreden tussen 3 en 5 uur des middags. Het was hun niet meer geoorloofd goederen thuis te laten bezorgen. Toen deze „radicale” verordeningen verschenen, juichte het „Nationale Dagblad”, dat „nu eindelijk de brug ge-

bouwd was, waarover de Joden uit ons land zullen afmarcheren”.

„Storm”, het weekblad van de Nederlandse SS., was nog niet tevreden, de volledige deportatie der Joden was noodzakelijk, al het andere was en bleef geknoei! Deze uiting van de heidens-Germaanse „Storm” was niet een „onvrome” wens. Men wist in die kringen toen reeds, dat op 28 Juni de beide voorzitters van de Joodse Raad was medegedeeld, dat voortaan Joodse mannen, vrouwen en kinderen zouden worden gedeporteerd binnen het kader van de „Polizeilische Arbeitseinsatz”. Zij zouden in gezinsverband worden opgeroepen, in het bezit moeten zijn van een kampeeruitrusting en over het doorgangskamp Westerbork in Drente naar het buitenland worden vervoerd.

Waarom komt nu plotseling de deportatie-gedachte naar voren, welke op 14 Juni 1942 door den Commissaris-Generaal Schmidt werd ingeleid met de verklaring, „dat men niet rusten zal, voordat de laatste Jood uit Nederland verdreven is!”?

Drie dagen van te voren, de 11de Juni 1942, bracht de BBC in zijn Nederlands nieuws het bericht, dat „tussen de Britse, Amerikaanse en Russische regering volledige overeenstemming was bereikt betreffende de dringende taak, in de loop van 1942 een Tweede Front in Europa tot stand te brengen”. Churchill heeft later zelf onthuld, dat dit bericht een noodzakelijke kriegslist was, om, terwijl Engeland en Amerika nog minstens twee jaren nodig hadden ter voorbereiding van een West-Europees Tweede Front, Duitsland in de waan te brengen, dat het onmiddellijk voor de deur stond.

En de kriegslist slaagde. Een angststemming maakte zich van de Duitsers meester, omdat zij wisten, toen niet meer en in het Oosten en in het Westen tegelijkertijd met succes de strijd te kunnen volhouden. Een waarschuwing van 5 Augustus 1942 van Generaal Christiansen aan het Nederlandse volk bewijst, hoe het, door de Engelsen gesceneerde, „zenuwoffensief” slaagde. De Generaal liet mededelen: „De vele woorden, die op het ogenblik vooral in de vijandelijke propaganda worden gewijd aan de op-richting van een „Tweede Front” aan de Europese west-kust en vermoedelijk ook wel in Nederland en de hiermee door den vijand uitgesproken hoop, in dat geval op steun

van de bevolking te kunnen rekenen, geven aanleiding om de Nederlandse bevolking op de meest dringende wijze te waarschuwen. Iedereen moet er zich bewust van zijn dat hij met zijn leven speelt, wanneer hij in geval van een vijandelijke landingspoging ook maar de geringste poging zou wagen den vijand te helpen of hem ook slechts indirect te begunstigen. Wanneer ooit een Engelsman of een zijner bondgenoten Nederlands grondgebied betreedt, hetzij aan de kust of in het achterland, dan geldt voor de bevolking slechts één gebod: iedereen blijve thuis en zoek bij luchtgevaar zo mogelijk in schuilkeiders bescherming tegen oorlogshandelingen. Wie de straat opgaat, stelt zich bloot aan het gevaar te worden doodgeschoten. Mocht het op Nederlands grondgebied tot gevechtshandelingen komen, dan zal de bevolking door aanplakbiljetten, de radio of andere passende wijze nog nader nauwkeurige voorschriften krijgen, hoe zij zich zal hebben te gedragen."

Reeds vroeger is er hier op gewezen, dat de Nationaal-Socialisten, wát er ook gebeuren mocht, de uitroeiing van het Europese Jodendom wilden volvoeren en dat zij hiermede des te meer haast zouden maken, naarmate hun eigen ondergang dreigender werd. De officiële aankondiging van het Tweede Front was voor hen de hand, die hun „mene tekel!" schreef. En daarom werd de eerste deportatie van de Joden in Nederland op 15 Juli 1942 bepaald.

Van de kant der Duitsers was er geen bezwaar, dat de personen, werkzaam bij de Joodse Raad „voorlopig" niet werden gedeporteerd. Zij kregen op hun persoonsbewijs een stempel van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung", dat hen „bis auf weiteres" voor de wegvoeuring uit Nederland vrijwaarde. En dat het aantal der aangestelden iedere dag met sprongen naar boven ging, ook dat hinderde de Duitsers niet. Immers, zodra zij het nodig zouden vinden, kon ook voor dezen het net onmiddellijk worden dichtgehaald.

De eerste opgeroepen hadden zich op 15 Juli 1942 des nachts aan het Centraalstation met hun gehele gezin te melden, waar goederenwagens gereed stonden om hen naar Westerbork te transporteren. Ook hierbij had de Joodse Raad wederom een „succes" te boeken: de eerst-gedeporteerden waren bijna allen niet-Nederlanders!

De Nederlandse ondergrondse beweging verspreidde op ruime schaal een manifest, waarin zij tot sabotage van de deportatie opwekte. Hierin schreef zij o.a.: „Per 15 Juli 1942 des nachts om half twee moet de eerste groep zich melden aan het Centraal-Station te Amsterdam en dagelijks zullen daarna 1200 Joden hetzelfde moeten doen. Vanuit Westerbork in Drente, waar de ongelukkigen geschift worden, zullen dan telkens plus-minus vierduizend Joden tegelijk worden gedeporteerd. De treinen staan gereed. Praagse specialisten in het beulswerk zijn overgekomen teneinde het wegvoeren zo snel mogelijk te doen geschieden. In totaal zullen op deze wijze 120.000 Joodse Nederlanders verwijderd worden. Met afgrijzen en verontwaardiging heeft het Nederlandse volk van de anti-Joodse maatregelen kennis genomen. Wel moet ons volk zwaar boeten voor het feit, dat het zich niet heeft verzet tegen de zo onschuldige voorgestelde ondertekening van de Joden-verklaring. Het is onze gezamenlijke schuld, die van de Joodse Raad niet uitgezonderd, dat onze vijanden over een perfecte Joden-administratie beschikken.

Daarom verwachten wij, dat alle burgers de voorbereiding en uitvoering van deze deportatie zullen saboteren. Gedenkt de Februari-staking van 1941, toen een tot het uiterste getergd volk toonde, wat het kan als het wil! Wij verwachten, dat secretarissen-generaal, burgemeesters en hogere ambtenaren hun ambt in de waagschaal zullen werpen en zullen weigeren om nog langer met de Duitse bezetting samen te werken. Wie nu nog aan zijn zetel blijft kleven, zal na de bevrijding een zware taak hebben om zijn houding te rechtvaardigen.

Wij rekenen er op, dat allen die daartoe in de gelegenheid zullen zijn, speciaal ambtenaren, politie, spoorwegpersoneel enz. deze sadistische Nazi-maatregelen zullen saboteren”.

En alle Nederlandse kerkgenootschappen zonden op 11 Juli 1942 een telegram aan den Rijkscommissaris Seyss-Inquart om aan de deportatie, „die strijdt tegen het diepste zedelijke besef van het Nederlandse volk en indruist tegen hetgeen van Godswege als eis van gerechtigheid en barmhartigheid gesteld is”, geen uitvoering te geven. Waarom gaven de arbeiders van Amsterdam, die in de Februaaridagen van 1941 zo heroïsch de arbeid hadden

neergelegd om de Joden te beschermen, thans, nu het om het afweren van veel groter ellende ging, aan de oproep van de Nederlandse ondergrondse beweging geen gehoor? De verschrikkelijke terreur, waaronder ook zij sedert de stakingsdagen gebukt gingen, is hiervoor niet de enige verklaring.

In het voorjaar van 1941 was een verordening afgekondigd, dat alle Nederlanders, die daartoe werden opgeroepen, diensten hadden te verrichten binnen het bezette Nederlandse gebied. Op 26 Maart 1942 werden de vijf woorden „binnen het bezette Nederlandse gebied” uit de verordening van het vorige jaar geschrapt en was dus met één pennestreek „legaal” bepaald, dat de Nederlandse arbeider naar Duitsland kon worden gesleept, waar ook en hoe lang ook. En de commissaris-generaal Schmidt zond midden Juli 1942, nauwkeurig samenvalend met de datum van de eerste Joodse deportatie, de volgende proclamatie uit: „Er moet positief gewerkt worden! Als een Duitser de hamer neerlegt om die te verwisselen met het zwaard, dan moet de Nederlander die voor hem opnemen! Ieder in Nederland zal zijn arbeidsboekje krijgen en wie niet werkt, zal ook niet eten!” Het aantal Nederlandse arbeiders in Juni, Juli en Augustus 1942, aldus naar Duitsland gedeporteerd, bedroeg 40.000. Zij, die in Februari 1941 de stut en steun der Joden waren geweest, zaten thans te zeer in eigen ellende om nog even diep en intens als anderhalf jaar geleden door het Joodse noodlot te worden aangegrepen.

Het telegraphisch protest der kerkgenootschappen tegen de deportatie der Joden had tot resultaat, dat de zoeven genoemde Commissaris-generaal Schmidt op 3 Augustus 1942 het Nederlandse volk mededeling deed van een onderhoud met een der vertegenwoordigers der kerken. In dat gesprek had hij gezegd, dat er aan het principe van de deportatie der Joden niets veranderd kon worden, maar dat de bezettende overheid, wat de kerken betreft, tot een concessie bereid was. De voor 10 Mei 1940 gedoopte Joden zouden niet naar het buitenland worden gedeporteerd, om tegemoet te komen aan het bezwaar, waarop de kerken in hun telegram hadden gewezen, luidende: „Voor de Christenen onder de Joden wordt deze dringende bede bovendien nog ingegeven door de overweging, dat hun door deze maatregel het deelnemen aan het

kerkelijk leven wordt afgesneden." „Overigens", zo ging de Commissaris-generaal voort, „hebben de Nederlanders zich gereserveerd te houden en zich niet te mengen in aangelegenheden, die tussen strijdende partijen worden uitgevochten". En daarom zou dan ook de „moderatie" niet gelden voor de katholiek-gedoopte vol-Joden, omdat de Katholieke Kerk de euvele moed had gehad bij de Zondagsdienst voorlezing te doen van het protest. Hierdoor was de bezetter genoodzaakt „de katholieke vol-Joden als onze ergste tegenstanders te beschouwen en derhalve zo spoedig mogelijk voor hun wegvoering naar het Oosten te zorgen."

In de nacht van 2 op 3 Augustus waren de katholiek-gedoopte Joden, die zich in Nederland bevonden, van hun bedden gelicht en met hunne gezinnen onmiddellijk gedeporteerd. En daarom voegde de Commissaris-generaal op die vergadering aan zijn zoeven geciteerde woorden — onbewust toepasselijk, alsof hij het verhaal van de Kruisiging citeerde — de slotzin toe: „Het is geschied!"

De Joden, thans enkel op zichzelf aangewezen, gaven blijk van een dapperheid, welke, indien de omstandigheden anders waren geweest, tot een groots, massaal verzet zouden kunnen hebben gevoerd. Aan de oproep voor 15 Juli gaf slechts een kleine minderheid gehoor. Toen werd het spelletje van de begindagen van Februari herhaald. In de oude Jodenwijk werden de bruggen opgehaald, de straten afgezet, de gehele buurt geïsoleerd. Honderden Joden werden opgepakt en naar de „Zentral-stelle" gesleept. Thans hadden de Duitsers een onderpand.

Zij lieten door de Joodse Raad mededelen, dat indien de volgende dag de opgeroepen niet verschenen waren, de gevangenen onmiddellijk naar Mauthausen zouden worden gedeporteerd. Bijna niemand der niet-opgekomenen, dapper als zij waren, wetende wat Mauthausen betekende, wenste ook maar in het minst verantwoordelijk te zijn voor zulk een vreselijk levenseinde der gijzelaars! Van de nieuw- en opnieuw-opgeroepen ontbraken er de volgende avond nauwelijks 200. Alle gijzelaars werden vrijgelaten; de Duitsers wisten immers, dat uiteindelijk niemand hunner ontsnappen zou.

Bij de volgende oproep verscheen wederom nagenoeg

niemand en zo ging het door, totdat op 6 Augustus de S.S. een nieuwe, grote razzia door geheel Amsterdam organiseerde. Honderdtallen Joden, mannen, vrouwen en kinderen — het familieverband, waarvan de heer Schmidt in zijn speech van twee dagen tevoren zo hoog had opgegeven, was voor die dag opzij gezet! — werden zo van de straat opgepakt, naar Westerbork doorgezonden en met de snelste gelegenheid naar het Oosten gedeporteerd. Dit was wel een eigenaardige illustratie van de woorden van den Commissaris-generaal: „Wij hebben arbeidskrachten nodig en hebben de Joden daarom in kampen ondergebracht. Wij zijn geen barbaren. Wij willen hun dus toestaan, dat hun gezinnen met hen reizen!” Om het ontvluchten nog moeilijker te maken was vanaf die dag, de 6de Augustus, ook den Joden van Amsterdam verboden om zonder speciale toestemming gebruik te maken van fietsen.

Midden Augustus begint de deportatie ook buiten Amsterdam en wordt de hoofdstad enkele weken met rust gelaten. Werd in Amsterdam in het eerst den Joden een termijn van 8 dagen toegestaan, voor een meer efficiënte wijze van deportatie begon van Rotterdam de victorie. Binnen 24 uur hadden de Joden zich in het vervolg te melden!

En als in het midden van September de deportaties in Amsterdam, tegelijk met het aanbreken van de Joodse feestdagen, worden voortgezet, wordt hieraan een meer feestelijk karakter gegeven. De Hollandse Schouwburg in de Plantage Middenlaan wordt het oord van ontvangst, het grote Joodse „familie”-hotel, voor enkele uren of dagen, vóór de grote reis gaat beginnen.

De Amsterdamse Arische volksmond zei met schrijnende spot, dat daar iedere avond de operette „Polenbloed” werd gegeven. Een nog betere vergelijking dringt zich onmiddellijk op. Daar, in het voorportaal van de hel, waar bij Dant's Inferno het paradijs was, werd het voorspel van de duivelse niet-„Goddelijke Comoedie” opgevoerd en met groot succes een jaar lang geprolongeed. Meer dan honderdduizend bezoekers!

En toch bleven de meesten dezer van God en mensen verlatenen ongebroken van hart en geest. Eén voorbeeld slechts:

Een groep staat voor de Schouwburg, gereed om in de

trams te worden opgeladen. De tocht naar het station zal beginnen. De eerste strepen aan de Oostelijke horizonzont verkondigen, dat het uur van zonsopgang nabij is. Een jonge Jood heft, onmiddellijk door de anderen overgenomen, een lied aan, dat zij zo dikwijls op hunne socialistische bijeenkomsten hadden gezongen. En in het uur, waarvan de wachter, door den propheet Jesaja beschreven, zeide dat het geen nacht meer, maar ook nog geen dag is, klinkt als een gebed hun zang:

„Morgenrood, Uw heilig gloeien
Heeft ons steeds de dag gebracht.
Breek dan door, O lichtvernieuwer
In de duistere volk'rennacht.

Laat Uw glorie hope geven
Hun, die worst'len in de nacht
Geef hun moed in 't voorwaarts treden
Tot hun 't daglicht tegenlacht.”

En zó schreden zij de dood tegemoet!

De Joden gaven nagenoeg geen gehoor aan de oproepen om zich voor de deportatie te melden. En daarom veranderden de Duitsers hun systeem. „Und gehst du nicht willig, so brauch' ich Gewalt!” Iedere avond na 8 uur — immers op die tijd moest iedere Jood in zijn huis aanwezig zijn — begon de Jodenjacht, nu eens volgens bepaalde straten, dan weer alphabetisch. Van 8 uur 's avonds tot 6 uur 's morgens was de jacht geopend. Geen dag ging voorbij, dat er niet ergens een overvalwagen verscheen. Van tijd tot tijd wordt deze jacht in het klein met een klopjacht aangevuld. Zo bracht de dag van Simchath Thorah 5703 (2 October 1942) „Vreugde der Wet”, — geen halve eeuw nog geleden was dat ook in Nederland een dag van Joodse uitgelatenheid geweest — de plotselinge deportatie van de naar de werkkampen verwezenen! En in de nacht van Simchath Thorah werden eveneens hunne gezinnen gedeporteerd. Wodan had de jacht gezegend! 15.000 Joden, mannen, vrouwen en kinderen kwamen tegelijk in Westerbork aan.

Zo had in Nederland het grootste deel van alle Joden elk ogenblik met het deportatie-gevaar te rekenen.

De avonduren werden voor hen de tijden van de meest diabolische kwellingen. Elk belgeluid, elke voetstap op de trap kon immers hun „doodvonnis” betekenen. En bijna iedere nacht uit de slaap opgeschrikt, als de overvalwagens hun buurt in- en uitreden! Ware massaal verzet hunnerzijds mogelijk geweest, was dit niet door de loop der verhoudingen, waarvan de Joodse Raad slechts de uitdrukking was, verhinderd, hun ondergang zou even onvermijdelijk, wellicht katastrofaler, maar voor henzelf een geringere marteling zijn geworden!

Wie waren nu de „gelukkigen”, die in het jaar 1942 deze doodsangsten nog niet behoefden te ondergaan? Het waren zij, die bij de Joodse Raad een onderkomen hadden gevonden; zij, die voor de Wehrmacht werkten en degenen, die het burgerrecht van een dier landen bezaten, die niet door de Duitsers waren bezet. Ook de gemengd-gehuwden en de vóór 9 Mei 1940 Protestants-gedoopten waren voorlopig veilig.

Dan was er nog de zogenaamde Kallmeyer-lijst, waarop zij werden geplaatst, over wier afstamming bij den Rijkscommissaris in Den Haag of bij het „Reichsarchiv” in Berlijn een onderzoek liep. Allerlei bewijsstukken, voor geld en goede woorden bijeengebracht, moesten als grondslag dienen, dat de betrokkenen of zuiver Arisch of in ieder geval slechts voor de helft van Joodse afstamming waren.

Als Goethe in zijn „Faust” ons de ellende van Gretchen, als de denkbaar diepste, voor ogen stellen wil — Gretchen, die in onuitsprekelijke angst het uur afwacht, dat men aan haar het doodvonnis voltrekken zal — dan laat hij haar, de door waanzin verbijsterde, de woorden zingen: „Meine Mutter, die Hur’!” Zó riepen velen, door dezelfde angst waanzinnig geworden, als zij verklaarden onwettige kinderen te zijn, in feite uit: „Meine Mutter, die Hur’...!” Den meesten heeft zelfs deze zelfvernedering niet gebaat.

Tenslotte had men nog de Puttkammer-lijst. Indien men minstens f 30.000.— per persoon in buitenlandse deviezen of in diamant inleverde — dit bedrag mocht niet tot het aangegeven vermogen hebben behoord — zo kreeg men de toezegging, voorlopig niet naar Westerbork te worden gedeporteerd. In de verklaring, die men tezamen met dit geld of de diamanten moest inleveren, werd

medegedeeld, dat dit bezit afkomstig was van Arische relaties in binnen- of buitenland. Dat de Duitsers onderling zelfs nog niet eens de schijn aannamen, deze verklaring als juist te aanvaarden, volgt hieruit, dat bij hen deze lijst officieel genoemd werd: „Liste zur Erfassung des jüdischen Schwarzvermögens”. Een zekere heer Jean Weisman, een Duitse spion, nam voor iedere verklaring f 1000.— extra en men zegt, dat door zijn bemiddeling 2—3000 dergelijke verklaringen afgegeven zijn. Zijn „clientèle” werd, tenzij er wederom nieuwe sommen gestort werden, binnen zeer korte tijd gedeporteerd.

Mr. Frederiks, de hoofdambtenaar van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, had, misschien om zijn geweten te sussen?, van de Duitsers weten gedaan te krijgen, dat door hem en later ook door Professor van Dam, een driekwart N.S.B.-er, cultureel- en wetenschappelijk-waardevolle Nederlandse Joden met hun gezinnen zouden mogen worden aangewezen om in het kamp „De Schaffelaar” bij Barneveld te worden opgenomen. Hun werd de verzekering gegeven, dat zij niet uit Nederland zouden worden gedeporteerd. Hun bezittingen, als kleding, huisraad en boeken mochten door hen daarheen worden gebracht. Dit „natuurreserveaat” van Joodse intellectuelen met „hoge standing” moest wegens het grote aantal, dat daar werd opgeborgen, na enige maanden worden uitgebreid.

Een zeer merkwaardige uitzonderingspositie wisten de voormannen van de Portugese Joden voor een gedeelte van hun gemeente te verkrijgen. Door een specialist op het gebied van de „rassenkunde” was — een latere geschiedschrijver zal kunnen melden, hoe „kostbaar” dit onderzoek geweest is! — op scherp „wetenschappelijke” wijze aangetoond, dat de echte nakomelingen van de Marranen, die op het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw naar Nederland waren uitgeweken, niet als Joden konden worden beschouwd. En toen men bovendien wist te verkrijgen, dat de Portugese regering genegen was, deze nakomelingen van Spaanse en Portugese families in haar land op te nemen, was de bezettende overheid van Nederland bereid, degenen onder hen, die minstens drie Portugees-Joodse grootouders hadden, voorlopig niet te deporteren. Met bittere spot gingen de Hoogduitse Joden, de „Ashkenaziem”

weddenschappen aan, of de „Snoge”, het kerkgebouw van de Portugees--Israëlietische Gemeente te Amsterdam, zou worden beschouwd als „Joods” lokaal en dan zou het door de Portugeese Joden niet meer mogen worden betreden, of dat het een Arisch gebouw zou worden, in welk geval den Joden de toegang tot deze synagoge zou moeten worden ontzegd.

Reeds in het begin van Januari 1943 wordt de kring der „gelukkigen”, hierboven vermeld, kleiner. Verschillenden Joodse lokalen, rusthuizen en huizen voor ouden van dagen, welke tot dusverre beschouwd waren als tot de Joodse Raad behorend, wordt plotseling dit „privilege” ontnomen. En met de eigenaars dezer ondernemingen worden ook de inwonenden en het personeel met hunne gezinnen gedeporteerd.

De 21ste Januari 1943 werd het „Apeldoornsche Bosch”, het zo bekende Joodse verplegingsoord voor zenuwzieken, gesloten en op die zelfde dag werden de verpleegden gedeporteerd.

Het is zeker, dat al deze stumperds, zodra de Nederlandse grens overschreden was, vermoord werden. En het door iederen Nederlander, Jood en niet-Jood, zo geroemde tehuis voor ouden van dagen, „De Joodse Invalide”, onderging daarna hetzelfde lot.

In de maand Februari werden de Joden in Noord-Holland naar Amsterdam overgebracht, zodat de provincie Noord-Holland buiten Amsterdam geen Joden meer had. In de maand April van hetzelfde jaar werd geheel Nederland, behalve de hoofdstad, „judenrein”.

Vóór het derde bezettingsjaar geëindigd was, werden alle Joodse arbeiders en arbeidsters, werkend voor de Wehrmacht, werkplaatsgewijze gedeporteerd. In de aanvang werd nog een aanleiding gezocht, zoals bij de vroegere Joodse firma Kattenburg over het IJ, waarvan men de Joodse werkliden naar Westerbork overbracht onder het voorwendsel, dat deze arbeiders, toen een grote overwinning der geallieerden bekend was geworden, de „Internationale” in de fabriek hadden aangeheven. Later vond men dergelijke voorwendsels niet meer nodig. Men deporteerde „tout court”!

En het bezettingsjaar 1943—'44 zal de totale deportatie van de Joden uit Amsterdam te aanschouwen geven!

Omstreeks 1 Mei 1943 bevonden zich in Amsterdam, zonder de gemengd-gehuwden, nog ongeveer 15.000 Joden, die bijna allen een Joodse Raad-Sperre bezaten. Toch drong het toen tot zelfs de meest verstokte optimisten door, dat deze vrijstelling van de deportatie „bis auf weiteres” nog slechts een korte geldigheidsduur zou bezitten. In versneld tempo doken velen der bij de Joodse Raad werkzamen onder. Zij gingen, om een Nederlandse term te gebruiken, „onder water”. Het onderdak brengen der Joden, die zich wensten te verbergen, was in die dagen een groot-bedrijf geworden. Vele illegale organisaties waren hierbij van onschatbaar nut. Deze groepen zorgden voor betrouwbare adressen en nieuwe persoonsbewijzen, waarop, naar de noodzakelijkheid, geen of één of twee Joodse grootouders vermeld stonden. Dit laatste in het geval de betrokkene een sterk „mediterraneans” type bezat. Het was de ondergrondse beweging niet mogelijk, aan alle aanvragen te voldoen en daarom had de industrie-tak: het onderbrengen van Joden, als privaat-onderneming zich zó sterk ontwikkeld, dat een Jood dikwijls op straat werd aangesproken met de vraag, of hij ook een „onderduik”-adres zocht. Helaas gaven deze „privaat-ondernemingen” weinig zekerheid en veiligheid en was de Jood vaak reeds verraden, voor hij zijn nieuwe woning bereikte. Voor de slechtste elementen van Nederland — en enkele percenten van het Nederlandse volk behoorden daartoe — werd het verraden van Joden tot een bron van inkomsten.

Ook bij het onderduiken was, zoals vanzelfsprekend is, de onbemiddelde Jood sterk in het nadeel. Hoe zou hij, die nooit iets bezeten had, aan „zwart” geld moeten komen, waarvoor iedere Joodse middenstander of kapitalist had kunnen zorgen bij een niet-Joodsen vriend, door de Nederlandse volksmond met de titel „bewarier” begiftigd. In betrekkelijk vele gevallen werd ook de onbemiddelde Jood geholpen, maar voor het onderbrengen van duizenden waren sommen nodig, welke de illegale organisaties onmogelijk konden opbrengen.

Hoe begrijpelijk dit onderduiken ook was, het was tenslotte toch niet anders dan het redden van eigen leven. Het droeg niets van het verheffende in zich, gelegen in het verzet, dat tegelijk met eigen leven ook dat van anderen redden kan.

Slechts één groep onder de Joden was tot deze poging in staat, de „Chaloetsiem”. Collectief wilden zij zich eigen redding veroveren en aan hun roeping getrouw, trachten Erez Israëel, het land der vaders, te bereiken. Zij, die in moeilijke oorlogsjaren hun heilig ideaal getrouw bleven: een vrij en gelukkig Joods volk temidden van vrije en gelukkige volkeren, kwamen in de laatste dagen van het derde bezettingsjaar nog tweemaal „feestelijk” bijeen, om hieruit kracht te putten voor hun moeilijke tocht. Zij wisten Nederland te moeten verlaten, waar de deportatie van de rest van het Jodendom ieder uur meer naderde.

Het Israëlietisch Paasfeest in April 1943 zag hen, met enkele ouderen, rondom de Sederdis vergaderd, tezamen op moderne wijze het oude Paasverhaal reciterend. En voor hen, die zich opmaakten voor de pelgrimstocht naar het land Kanaän kregen de aanvangswoorden van dit overoude, schone verhaal een wonderbaarlijke betekenis: „Dit jaar zijn wij nog hier, het volgende jaar in Erez Israëel; thans zijn wij nog slaven, het volgende jaar kinderen der vrijheid”. Uit de wereldliteratuur, zoals Heine's „Rabbi van Bacherach”, verhalen zij de pogroms in de Middeleeuwen, op het Paasfeest bedreven. Wie weet, of aanstonds midden in deze bijeenkomst de Gestapo niet binnendringt om ook hen gevangelijk weg te slepen? Een der chaloetsiem leest gedeelten voor — helaas, hij heeft de grond der vrijheid niet mogen betreden — uit een door hem geschreven toneelstuk, „Mozes” genaamd, van heerlijke schoonheid, dat aan het verleden de hoogste actualiteit geeft en het heden in de meest tragische harmonie met het „duister” verleden brengt. En na het verhaal van het „Arme Lam”, dat zij nu wellicht voor het eerst doorvoelen, nadat het hun als allegorie der wereldgeschiedenis is uiteengezet en dat hoopvol eindigt met de profetie, dat ook eenmaal de „dood” van de aarde verdwijnen zal, klinkt het Palestijnse lied: „Nooit verbroken wordt de keten”, het gedicht, waarin Joods verleden, heden en toekomst als eenheid wordt bezongen. Zó putten zij Joodse kracht voor hun moeilijke reis uit het Jodendom der vroegere tijden.

En op de eerste Mei 1943, — zij willen immers een vrij, gelukkig Erets Israëel temidden van een vrije gelukkige wereld — putten zij voor hun tocht moed uit de toekomst.

In het geheim komen enige tientallen hunner bijeen — slechts één oudere en een niet-Joodse socialiste zijn ook aanwezig — in een afgelegen huis in Amsterdam en zij weten zich verbonden met al degenen die op die dag de smart der onderdrukking dubbel zwaar voelen, mede wegens de ontheiliging van het arbeidersfeest door het tot een Nazi-feest te stempelen. Zij beseffen, dat zij niet meer op Nederlandse bodem de volgende Meidag bijeen zullen zijn. Gedempt klinkt bij de aanvang van deze bijeenkomst Beethoven's muziek en gedempt klinkt bij de sluiting in het Hebreeuws de „Internationale". Zij gaan — wonderlijke overeenstemming met de woorden van deze arbeidershymne — de moeilijke, laatste strijd tegemoet!

Helaas, dat slechts zo'n klein deel der jonge Joden in Nederland zo strijdhaftig de ondergang van het Nederlandse Jodendom tegemoet trad!

Hoe volkomen zou op de drempel van het vierde bezettingsjaar ook voor Nederland het woord van Jesaja in vervulling blijken te gaan, het woord, dat in die Statenbijbel-vertaling aldus luidt: „Want hoewel Uw volk, O Israël, gelijk is aan het zand der zee, zo zal toch maar een kleine rest daarvan terugkeren; de verdelging is vastelijk besloten"!

VIII

HET EINDE

De diepste tragiek van het Nederlandse Jodendom is wel deze geweest, dat zijn volkomen liquidatie aanvangt in de maand Mei 1943, als in geheel Nederland de opstandige beweging tegen de Duitsers, in stad en dorp, in fabriek en werkplaats, in veenkolonie en op het land losbarst. Zelfs in de kleinste gehuchtjes leggen de arbeiders spontaan het werk neer. De werklieden uit de fabrieken slepen de kantoorbedienden mee, van dezen slaat de stakingsbeweging over op de winkelbedienden en van de winkelbedienden, zelfs in het kleinste dorpje, op landarbeider en boer.

Zij hadden de deportatie van duizenden Joden met moeite verdragen; knersetandend hadden zij het wegvoeren van de arbeiders naar Duitsland en de bezette gebieden moeten aanzien. Zij hadden het moeten dulden, dat de studenten werden weggesleept. Maar nu ieder, die als soldaat in Mei 1940 had gediend — zó vreesde de bezettende macht invasie uit het Westen — zich voor gevankelijk wegvoeren naar Duitsland moest melden, nu was de maat vol! Geheel Nederland was in oproer en geloofde, dat deze opstandige beweging de invasie ten zeerste bespoedigen zou.

Indien er nog een groot aantal Joodse arbeiders in de hoofdstad zou zijn geweest, dan ware voorzeker ook onder hen een verzetsbeweging tot stand gekomen. Nu was weer het psychologische moment aanwezig. Maar zij waren er niet meer. Zij waren toch de eersten, die door de Joodse Raad waren opgeofferd; daarom was er geen spoor van massaal verzet onder de overgebleven Joden in de hoofdstad te vinden. Men klampte zich krampachtig vast aan de „Sperre” van de Joodse Raad, aan zijn Portugees-zijn, aan zijn verwachting, dat men nog geheel of half-Ariër zou kunnen worden. En de élite van het Joodse intellect

waande zich min of meer veilig in zijn „ivoren toren”, in dit geval de toren van „Schaffelaer” bij Barneveld.

De Joodse Raad, die als Joodse Raad slechts een Raad had kunnen en mogen zijn voor de opstand, was een „reddingsorganisatie”, welke telkens een deel der Joodse bevolking opofferde om een telkens kleinere groep te kunnen behouden. Zo waren in de eerste weken van Mei 1943 de leiders van de Joodse Raad wederom bereid, een nieuw deel aan de deportatie prijs te geven, om, zo heette het immers, „erger te voorkomen”.

De S.S. had namelijk verlangd, dat de Joodse Raad zelve 7000 zijner „Gespernten” voor de deportatie zou aanwijzen. Het is zeer goed mogelijk, dat de S.S. er vast op gerekend had, dat dit door de Joodse leiders zou worden geweigerd, om dan onmiddellijk alle Joodse „Sperren” te kunnen opheffen en de deportatie op grotere schaal te kunnen toepassen. Maar door deze weigering zou den Joden de laatste zelfvernedering gespaard zijn gebleven. Door het zwichten van hun leiders werd nu ook bij de overgebleven Joden een „oproer” ontketend. Een oproer, dat zich niet uitte in, zeer zeker wanhopige, doch tevens heldhaftige opstand tegenover den onderdrukker, maar in de meest afzichtelijke tonen tussen de aangewezenen en niet-aangewezenen.

Den prijsgegevenen werd thans, nu het henzelf betrof, het smadelijke van deze tactiek duidelijk en geen uitdrukkingen waren hun te sterk, om zulk een optreden te brandmerken. Alleen stond het hun zelfs toen nog niet helder voor ogen, dat de tactiek van de Joodse Raad nooit anders was geweest.

Aan de verbitterde stemming dier dagen ontsproot een „Witz” welke zo pregnant de juistheid van Heine's definitie van humor weergeeft: „Selbstzerfleischung”. Deze lugubere Witz vermeldt dan, dat de beide leiders van de Joodse Raad bij het hoofd van de S.S. worden ontboden, die hun mededeelt, dat met uitzondering van hen beiden en hunne naaste omgeving, de rest van de Joden, nog in Amsterdam aanwezig, zal worden „vergast”. Als één der beiden hiertegen protesteert en zegt, dat hij dat niet „neemt”, wordt hij tot zwijgen gebracht met de snauw, dat de herhaling van zulke woorden ook hem en zijn familie onder het vonnis zal doen vallen. De andere leider vraagt schuchter, of het hem geoorloofd is,

naar iets te informeren. Als hem daartoe toestemming is verleend, vraagt hij: „Zorgen de Duitsers voor het gas of de Joodse Raad”...?

..... De Duitsers zelf hebben voor het gas gezorgd!

De, door de Joodse Raad aangewezen, zeventuizend moesten zich op 20 Mei aan de Marechaussee-kazerne te Amsterdam melden. Er kwamen nog geen duizend. Daar de omstandigheden, zowel op de slagvelden als in Nederland zelf, tot snelle deportatie drongen, werd thans wederom een meer efficient procedé bij de Joden van Amsterdam angewend. En aangezien de Germanen een kultuur-volk zijn, diende daarbij voor een behoorlijke artistieke omlijsting te worden gezorgd. Want deze deportatie zou worden verfilmd en als rolprent worden afgedraaid ter opbeuring van den Duitsen „Spiessbürger”. Deze zou dan met eigen ogen kunnen zien, dat op dit terrein in ieder geval nog successen werden behaald.

In de nacht van 25 op 26 Mei werd het Joodse centrum van Amsterdam door vier S.S.-bataljons afgezet. De bruggen werden opgehaald en zodoende was deze wijk volkomen geïsoleerd. Tot in elk straatje en steegje drongen de Hitlerknechten door, verbrijzelden, als niet onmiddellijk werd opengemaakt, de deuren der huizen, waarin de Joden, hopeloos en weerloos hun beulen zaten af te wachten. Geen „Sperre”, welke dan ook, gold. Dat zou later, zo zeide men, in Westerbork worden uitgezocht. Wel kon men den angstig vragenden reeds van tevoren mededelen, dat het stempel van de Joodse Raad waardevol was.

En in de ochtenduren worden de ongeveer vierduizend Joodse bewoners van dit stadsdeel — het Joodse centrum sinds meer dan drie eeuwen — om den toekomstigen filmbezoeker deze deportatie ook kunstzinnig te laten genieten, in de Hoofdsynagoge bijeengedreven ter registratie — „Ordnung muss sein!” — vóór zij voor altijd Amsterdam zullen verlaten. Voor de Nazi-pers worden er vreugdevol en met élan opnamen gemaakt, snapshots om van te watertanden. Bij de S.S. van hoog tot laag is de stemming „gehoben”. Hoe luidt het ook weer in dat oude Poerimverhaal: „De Koning en Haman aten en dronken, doch de hoofdstad was in de diepste ellende gedompeld.”

Als hun werk is afgelopen, zullen Teutoonse helden wegtrekken onder het zingen van hun Germaanse krijgsgangen. Doch even van tevoren zal een ander lied opstijgen, weerklaats door de muren van de oude hoofdsynagoge en van het Portugese kerkgebouw aan de overzijde. Een der voorzangers heft het „Hatikwah” aan en de massa, die dit lied, zo geassimileerd zijn zij, niet in het Hebreeuws mee kan zingen, verstaat toch de betekenis der woorden. Had het Nederlandse volk in zijn liederbundels niet dit „Lied der Hope” opgenomen? En zo doorvoelen zij in deze „Schicksalsstunde” de regels, zoals zij door A. B. Klerekoper in het Nederlands waren weergegeven:

„Zolang kan de hoop niet sterven,
Die ons volk houdt opgericht,
Om het land weer te beërven,
Waar Jeroesjolajim ligt.”

Dit was hun zwanenzang. Als de zeventiende-eeuwse dichter Joost van den Vondel in zijn Bijbels treurspel „Noach” het lied dicht van de stervende zwaan, tekent hij ons in de laatste strofe het volgende beeld:

„Stervende zoekt haar flauw gezicht
Nog eens het licht; nog eens het licht!
De bruidschat van de natuur te leen,
Aan elk gegeven, om blij te leven.
Zó vaart zij heen!

De volgende morgen werkt de Joodse Raad verder! Immers een nieuw, nog méér „uitzonderings-stempel” is op komst, de zogenaamde „120.000-Sperre”. De élite van de Joodse Raad bezit haar reeds en men zegt, dat de gelukkigen, die haar verkrijgen, voor iedere deportatie gevrijwaard zullen zijn. Wel bezit deze stempel een exclusief karakter; maar droeg anderhalve eeuw geleden niet iedere gewone Franse soldaat de maarschalkstaf in zijn ransel? En is niet de algemene opvatting, dat zulk een massadeportatie als op 26 Mei niet meer zal voorkomen? Men wil niet ontkennen, dat de gewone Joodse Raad-„Sperre” geplatzt is, maar de kans op de 120.000-stempel is er toch. En zelfs is zij bij handig manoeuvreren bij de Duitsers voor f 10.000.— te koop!

Nog geen vier weken later, op 20 Juni 1943 — enige dagen van tevoren was, zoals vanzelfsprekend is, de officiële verzekering gegeven, dat in de eerstvolgende maanden er geen deportatie zou plaats vinden — werden in de vroege ochtend Amsterdam Oost en Amsterdam Zuid afgezet. Nog die zelfde dag werden 9000 Joden naar het Drentse kamp gedeporteerd.

De enkelingen uit dit transport, die naar Amsterdam mochten terugkeren, gevoelden spoedig, dat het leven voor de overgebleven Joden in de hoofdstad wellicht nog grotere kweiling was dan het verblijf in Westerbork. Enige keren per dag kon men het bezoek van de Duitse of Nederlandse S.S. tegemoet zien en nagenoeg iedere avond controle, of men wel na achten 's avonds in zijn huis was. Telkens werden zij opgeschrikt door nieuwe Duitse gruwelen, zoals het leeghalen van het Nederlands Israelietisch Ziekenhuis op 13 Augustus, waarbij zich dezelfde soort tonelen afspeelden als in het Apeldoornse Bos.

Het werk, dat men tot Mei en Juni 1943 nog in het belang der Joodse gemeenschap had kunnen doen, was nagenoeg niet meer mogelijk, op welk gebied dan ook, zo klein was de kring der Joden geworden. Hoogstens enkele duizenden, waarvan dagelijks nog tientallen trachtten onder te duiken.

In Augustus krijgt de rest der Joden, voor zover zij daar niet reeds woonden, bevel naar Amsterdam Oost te verhuizen, allen bijeen in een klein aantal straten.

Hoe was het Amsterdamse stadsbeeld veranderd! Welk een kweiling was de gang door de eenmaal zo volkrijke Amsterdamse Joodse wijken met hun druk verkeer en welig vertier, dat, zoals een Hollandse dichteres het in de bezettingsjaren heeft uitgedrukt, Oosterse gloed en kleur aan de hoofdstad had gegeven! Thans gehele straten met huizen zonder bewoners, ingetrapte deuren, verbrijzelde ruiten, hier en daar een meubelstuk, door de rovers vergeten, in de overigens volkomen lege kamers, tenzij men de op de kale vloer liggende, verscheurde gebedenboeken en familieportretten inhoud noemen mag. Ook de enkelen, die door deze straten gaan, krijgen een spookachtig aanzien. Men waant zich eeuwen terug, in de tijd, waarvan de klaagliederen van Jeremia spreken, en men zou die enkele voorbijgangers diens woorden willen

toeroepen: „Gaaf het U niet aan, Gij allen, die voorbijgaaf? Aanschouwt het en ziet of er een smart is gelijk de smart mij aangedaan!” Hadden de Nazi's niet verklaard, dat zij, die niet gedeporteerd zouden worden, de gedeporteerden benijden zouden?

Voor een groot deel van het kleine restje Joden in Amsterdam was derhalve de deportatie op 29 September 1943, de dag voor Rosch Hashanah 5704, een verlossing. *Die* kwelling der laatste maanden was tenminste voorbij!

Op diezelfde dag was Barneveld „judenrein” gemaakt en gezamenlijk kon de rest van het Nederlandse Jodendom in Westerbork zijn Rosch Hasjanah, zijn Nieuwjaarsfeest vieren.

Maar zouden zij onder deze verhoudingen elkander met de oude Joodse zegenwens kunnen begroeten: „Moogt Gij tot een goed jaar in het Boek des Levens worden ingeschreven”? Of misschien juist nu meer dan ooit?

Een wonderlijke gemeenschap was daar in Westerbork bijeen. Een aantal „Zurückgestellten”, maar nog een grotere groep voor wie iedere week de deportatie naar Polen komen kon. Slechts „uitgesteld bezwijken was hun hoogste prijs”.

Als des Zaterdag bekend werd, dat de volgende Dinsdag een transport plaats zou vinden, was het alsof de Engel des Doods over het kamp zweefde. Ieder, die niet voorlopig „vrijgesteld” was, werd in deze spanne tijds door hellepijnen verscheurd. En zelfs als men zulk een vrijstelling bezat, wie was zeker, dat de lijst, waartoe zijn groep behoorde, niet „platzen” zou? De wonderlijkste geruchten deden dan de ronde, gingen als uit de meest betrouwbare bron komend, van mond tot mond, nu eens deze groep dan weer die aan doodsangsten prijsgevend. Men wendde alle invloed aan, die men bezat; alle „relaties” bestaande of denkbeeldige, met de „voornamen” van het kamp, werden benut. Geen middel, zelfs chantage of bij vrouwen het zich prostitueren, was sommigen te laag om deze week maar niet tot de veroordeelden te behoren.

En op de vooravond van het transport is om acht uur reeds „Lagersperrstunde”. Maar wie is tot slapen in staat? Men weet, dat om drie uur in de nacht de transportlijst zal worden voorgelezen. Het licht gaat aan en

de barakkenleider roept de namen op van de voor de folterkamers van het Oosten aangewezenen.

Dan openbaart zich het wonder. De beklemmende angst schijnt van de betrokkenen geweken. Moedig, met opgeheven hoofd, gaan allen, ook zij, die nog maar enkele uren geleden bereid waren zelfs eer en geweten te grabbel te smijten, hun noodlot tegemoet. Zo antwoordde eens bij een transport een man, als zijn naam wordt voorgelezen, vol Godsvertrouwen, alsof hij als Abraham de roepende stem van den God van leven en dood hoort: „hineini, hier ben ik”. Schijnbaar onbewogen trekken zij de barakken uit. Hun beulen zullen zich niet in hun angst verkneuteren. Rechtop, ongebroken, gaan zij heen. De in de barakken achtergeblevenen zitten in dodelijke stilte urenlang bijeen, totdat tegen het middaguur het fluiten van de locomotief, die de beestenwagens met „vee” voorttrekken zal, als teken van vertrek zijn drie fluittonen uitstoot. Allen staan plotseling op, in gedachten de laatste groet brengend of gebeden murmelend. Zo fluisterde een oud man zacht voor zich heen, maar toch in de angstige stilte hoorbaar voor hen, die naast hem stonden, de Bijbelwoorden, door den Jood uitgesproken als de doodkist in het graf wordt neergelaten: „Maar Gij, ga heen tot het einde; Gij zult rusten en opstaan volgens uw lot in het einde der dagen.”

En na een uur is Westerbork weer het kamp van iedere dag en gaat elk, die tot werken verplicht is, naar zijn arbeid.

Uit welke groepen bestond nu de collectiviteit der „Zurückgestellten”? Het waren de „Barnevelders”, de „Kriegsteilnehmer”, de personen „fremder Staatsangehörigkeit”, de voor 9 Mei 1940 tot een Protestants Kerkgenootschap toegetreden en zij, die het 120.000-stempel bezaten. Dus allen, die reeds voor hun deportatie naar Westerbork tot de relatief „veiligen” hadden behoord. Buiten dezen waren nog in Westerbork achtergehouden de zogenaamde „Doppeltstaatter”. Zij waren uit Nederlandse ouders in Engeland geboren, later naar Nederland teruggekeerd en volkomen Nederlandse staatsburgers. Toch waren zij, volgens de Engelse wet, in zekere zin te beschouwen als „British subjects”. En hoe wonderlijk het ook klinkt, de Duitsers gingen met deze opvatting accoord.

Tot de „Zurückgestellten” behoorden verder de „alte Kampinsassen”, dat wil zeggen in de eerste plaats zij, die reeds voor Mei 1940 nog door de oude Nederlandse regering naar Westerbork waren verwezen. Om als „alter Kampinsasse” te kunnen gelden, moest men in ieder geval vóór 15 Juli 1942 — de datum der eerste massadeportatie naar Westerbork — als bewoner van het kamp zijn ingeschreven. Zij vervulden daar de functies, welke buiten het kamp door het apparaat van de Joodse Raad waren waargenomen.

Uit deze oude kampbewoners en sommige nieuwaangekomenen werd tevens een Joodse kamppolitie geformeerd, de zogenaamde „O.D.” (Ordnungs-Dienst), 150 man groot. Zij waren in een speciale barak ondergebracht en betrokken des nachts, samen met de Nederlandse marechaussees, de wachttorens. En om de smaad voor de Joden tot een maximum op te voeren, was aan deze O.D., zelve ook Joden, opgedragen om met knuppels bewapend de strafbarak te bewaken, waarin de door de SS gevangen ondergedoken Joden opgesloten waren, alsmede zij, die zich naar de mening van de bezetters aan andere „misdrijven” hadden schuldig gemaakt. De O.D. kweet zich zó goed van zijn taak, dat de commandant er zich op beroemen kon, dat hij met slechts vier SS-mannen in staat was een kamp, soms uit zelfs 15.000 personen bestaande, „ordelijk” te leiden.

De, zowel in aantal als door politieke betekenis, belangrijkste groep der „Zurückgestellten” waren de „Palestijnsers”. Om als zodanig te gelden, moest men de bewijsstukken overleggen, dat men een immigratie-certificaat voor Palestina bezat, documenten, waaruit tevens het officiële „Government number” blijken moest.

Hoe was nu deze groep ontstaan? In 1942 had er uitwisseling plaatsgevonden tussen Duitse vrouwen, die in Palestina gevangen hadden gezeten en Joodse Palestijnsche vrouwen, bij het uitbreken van de oorlog in Nederland. Nu was er onder deze vrouwen éne, die strikt juridisch gesproken, niet als zodanig had kunnen gelden. Zij was namelijk een „ausgebürgerte” Duitse Jodin, in het bezit van een officieel Palestina-certificaat. Implicite hadden de Duitsers hiermede toegegeven, dat zij, als het Joods „Austausch”-materiaal betrof, Joden met een Palestijns certificaat als Palestijnsers beschouwden.

Toen dit in Nederland bekend werd, wendden vele Joden zich tot hun connecties in Palestina met een telegram, waarin zij vroegen, hun het nummer van hun certificaat te seinen en tevens mede te delen, waar dit certificaat gedeponereerd was. Over deze raadselachtige telegrammen werd in Palestina zwaar „gelernt”. En men stelde zich de schijnbaar niet te beantwoorden vraag, wat dit alles moest betekenen.

Het was een organisatie van Nederlandse oorsprong, welke dit raadsel samen met de Jewish Agency oploste.

Reeds op de 5de Mei 1940, dus vijf dagen voor de inval der Nazi's in Nederland, waren in Tel-Aviv enige Palestina-immigranten, uit Nederland afkomstig, bijeengekomen om een organisatie te stichten, welke tot doel had de Nederlandse Joden in hun noodlotsuur bij te staan en de middelen te overwegen, om hen in zo groot mogelijke getale naar Palestina te brengen en daar te doen verwortelen.

Deze vereniging, welke zich later de naam gegeven heeft „Irgoen Olej Holland (Organisatie van Palestina-immigranten uit Nederland) trachtte in 1942 1000 kinderen uit Nederland naar Palestina te brengen. Zij richtte zich hiertoe met een petitionnement, getekend door alle Nederlanders in Palestina woonachtig, in December 1942 tot de Nederlandse regering. Deze verklaarde zich bereid, alle kosten hiervoor te dragen, zelfs het levensonderhoud gedurende de gehele duur van de oorlog en zij charterde een speciaal schip voor het transport dezer kinderen. Het plan strandde op de absolute onwil van de Duitsers om deze Joodse jeugd uit Nederland te laten vertrekken. De Irgoen Olej Holland wendde zich, toen in de maand Maart 1943 het aantal telegrammen geweldig aanzwol, tot de Jewish Agency. Om in ieder geval tijdelijke hulp te verschaffen, gaf toen de Jewish Agency voor 2700 Joodse families bewijzen af, dat ze voor de Palestina-uitwisseling waren „geregistreerd”.

In het begin — dit was de gelukkige intuïtie — heeft deze verklaring de Joden in Westerbork voor deportatie kunnen behoeden. Maar op de duur was dit enkele bewijsstuk niet voldoende. Ook een immigratie-certificaat met nummeropgave werd door de Duitsers verlangd.

De stroom van telegrammen uit Nederland, welke alle

zo begonnen: „telegrafeer voor uitwisseling door Rode Kruis naar Genève certificaatsnummer en waar gedeponeerd”, bleef vloeien. Men begreep toen in Palestina, dat voor de redding het immigratiecertificaat noodzakelijk was en dat men niet volstaan kon met de enkele verklaring, dat men voor de uitwisseling geregistreerd was. Hoe kon men echter aan dit verlangen voldoen? Het Witboek, dat de immigratie tot een minimum had beperkt, bestond nog altijd. De certificaten, die beschikbaar waren, waren voor kinderen bestemd.

Toch heeft de Irgoen Olej Holland in April en Mei 1943, zowel van de Jewish Agency als van de overheid in Palestina weten gedaan te krijgen, dat door haar twee lijsten voor certificaten met namen van Zionistische veteranen („Watikim”) mochten worden ingediend. Op deze wijze konden toen reeds 228 Joden in Holland met hun gezinnen voor Polen gered worden.

21 Mei 1943 kwam in Nederland het Rode Kruis-telegram aan met de namen van de eerste „Watikim”-lijst. Onbeschrijflijk was de indruk, welke dit bericht wekte. Ieder, zelfs de felste anti-Zionist, voelde, dat dit een gewichtig evenement was in de geschiedenis van het Nederlandse Jodendom. Palestina, het oude Vaderland, was bij machte, voordat het zelve nog de rechten van een staat bezat, sommige zijner kinderen te redden, zonder dat zij daarvoor iets moesten verloochenen of zich vernederen; zij behoeften daartoe slechts zichzelf te zijn geweest. Dit was geen bescherming, hun aangeboden door mensen van omstreden Nederlandse waardigheid, als Frederiks of Van Dam: hier werd niet de gedachtenis hunner moeder bezoedeld of het geloof verloochend, waarvoor hun voorouders zo moedig de brandstapels hadden bestegen. Dit was „Joodse” redding, maar ook de enige, die den Jood waardig was, daar, waar verzet was uitgesloten!

Gedurende de maanden Juni en Juli 1943 mochten door de Irgoen Olej Holland geen nieuwe veteranen-lijsten worden ingediend. Zij had een lijst gereed met 275 namen van hoofden van gezinnen, maar eerst in het einde van Augustus mocht deze worden ingeleverd. Had dit eerder kunnen geschieden, dan zouden 92 gezinnen niet naar Polen zijn gedeporteerd!

Na Augustus kon de Irgoen Olej Holland telkens nieuwe

lijsten indienen en tot einde 1944 waren 3000 Joden uit Nederland van Palestina-certificaten voorzien.

Vraagt men zich nu af, waarom de Nazi's in het algemeen het Palestina-certificaat „anerkantten”, zoals zij ook het enigszins British subject zijn van de „Doppeltstaatter” aanvaardden, dan kan alleen het volgende het antwoord zijn. Natuurlijk was dit hun belang. Zij verkregen hierdoor „Austausch”-materiaal, maar het was tevens in overeenstemming met hun „juridische” opvattingen. En hun formalisme was bijna even sterk als hun sadisme. Zodra Nederland en welk ander land ook door hen veroverd was, gold daar hun „nieuw” recht, waarvolgens de Joden opgehouden hadden staatsburgers van dat land te zijn. Voor de landen nog niet door hen bezet, gold nog het „oude” internationale recht en een Jood met een Palestina-certificaat was dus voor hen ook iets van een „British subject”, die door hen niet naar Polen zou worden gedeporteerd, maar naar het „Vorzugslager” Bergen-Belsen, waar de dood niet 100 pCt. zeker en een geringe „Austausch” zelfs mogelijk zou blijken.

In de weken, dat geen transport uit Westerbork naar Polen ging, was het leven in het kamp, waar nagenoeg de gehele rest van het Nederlandse Jodendom vertoefde, nog te verdragen. Vooral, omdat zij nog met het overige Nederland in verbinding stonden. Zij mochten tot aan December 1943 toe, in onbeperkte mate post ontvangen en op geregelde tijden verzenden. Voorts was het hen tot het einde van dat jaar toegestaan, levensmiddelenpakketten in ongelimiteerde hoeveelheid te ontvangen. En op ruime schaal verzorgden de Nederlandse „Ariërs” hun Joodse medeburgers met allerlei levensbenodigdheden, zodat er door deze, van hun vrijheid beroofde, Joden tenminste gedurende geruime tijd geen honger geleden werd.

Maar in December 1943 veranderde dit alles. Slechts op zeer beperkte schaal mocht met de buitenwereld worden gecorrespondeerd en post worden ontvangen, waardoor ook bijna geen dagbladen meer Westerbork bereikten. Het recht levensmiddelenpakketten te ontvangen werd bijna illusoir, de arbeidstijd werd verlengd, zelfs ouden van dagen, tot 70 jaar toe, moesten werk verrichten en het beetje gelegenheid tot ontwikkeling en ontspanning werd nagenoeg geheel weggenomen.

Tot die tijd had men iedere godsdienstuitoefening en wat daarmee maar enigszins samenhang, zoveel mogelijk vrij gelaten. Ook dit zou nu anders worden.

Zo had men zich in December 1943 voorbereid voor het vieren van het Maccabeeënfeest, Chanoekah. Men had luchters van hout vervaardigd, kaarsen bijeengebracht — de Ariërs hadden ook daarvoor in hun pakketten gezorgd — en in een der barakken stond, boven de zelfvervaardigde menorah, de toepasselijke bijbelspreuk: „Het volk, dat in de duisternis wandelt, ziet een groot licht; en voor hen, die wonen in het land der doodsschaduw, zal dat licht schitteren”.

Toen kwam op de vooravond van Chanoekah — „Sadismus muss sein!” — het „Lagerbefehl”, dat geen kaarsen in de barakken mochten worden aangestoken en geen Maccabeeën-feest mocht worden gevierd. Toch werden in een paar barakken in enkele hoekjes de Chanoekah-kaarsjes aangestoken, onder luid protest van sommige, waaronder zelfs orthodoxe Joden, die niet begrepen, dat, als de Chasmoneeën hun karaktereigenschappen hadden bezeten, de Chanoekah-lichten nooit zouden hebben gebrand! En eveneens kwamen acht dagen lang enkele jongeren en ouderen in sommige barakken bijeen, lieten het Chanoekah-lied weerklinken en voordrachten houden, waarbij zich vele anderen om die groepjes verdrongen. Een enkel uur doorvoelden zij dan de betekenis van de strijd der Maccabeeën ook voor hun eigen tijd: „Het volk, dat in duisternis wandelt, zag een groot licht!” Omstreeks dezelfde tijd begonnen de voorbereidingen voor de ontruiming van het kamp, waarin nog ongeveer 8000 Joden geïnterneerd waren. Hiervan zijn nauwelijks de helft voor Polen gevrijwaard gebleven.

De 11de Januari 1944 vertrok het eerste transport naar Bergen-Belsen, een kamp, gelegen bij de Duitse stad Celle, in het district Hannover. De meesten uit dat transport, ongeveer 1000 personen groot, behoorden tot de Palestinagroep; de rest waren de „Doppeltstaatler” en enkele der „120.000 Gesperreten”, de mensen met de zogenaamde „buitenlandse relaties”.

Naar dat „Vorzugslager” kwamen in de volgende maanden de overige personen met Palestina-papieren en de bezitters van de 120.000-„Sperre”.

In het voorjaar van 1944 werden de Joden, die op de

„diamantlijst” stonden, juweliers en enkele arbeiders uit de diamantindustrie, die tot dusverre in Amsterdam hadden mogen blijven, met hunne gezinnen naar Bergen-Belsen gedeporteerd.

De gemengd-gehuwden, die voor het grootste deel in de hoofdstad hadden mogen blijven, konden besluiten zich „vrijwillig” te laten steriliseren. Weigerden zij zulks, dan zouden zij naar Polen worden gedeporteerd. Slechts de vrouwen boven 50 jaar en de mannen boven 70 jaar werden niet voor deze keuze gesteld.

Toen in September 1944 de troepen der Geallieerden de Zuidelijke provincies van Nederland binnendrongen, werd ook Westerbork nagenoeg „judenrein”. De „Barnevelders”, die zowel van de bezettende overheid als van de heren Frederiks en Van Dam de verzekering hadden gekregen, dat zij nooit uit Nederland zouden worden gedeporteerd, werden naar Theresienstadt overgebracht. „Nood” breekt nu eenmaal wetten en beloften! Naar Theresienstadt werden tevens vervoerd de Portugese Joden van „Iberisch ras”.

En dan is ook het laatste bedrijf van de geschiedenis der Joden in Nederland uitgespeeld.

Dit verlaten van het land en hun geschiedenis daarin is op merkwaardige wijze door een gebeurtenis gesymboliseerd, welke de chaloetsiem, wien het gelukt is aan deportatie te ontkomen en Eretz Israel te bereiken, in het verlag hunner lotgevallen hebben geboekstaafd.

Drie en twintig hunner waren door een niet-Joods Nederlander, die zich geheel aan de ondergrondse beweging had gegeven, daarin voornamelijk zich tot taak had gesteld jonge Joden te redden en daarvoor zijn leven heeft opgeofferd, naar de Frans-Spaanse grens gebracht. In een vervallen hut aan de voet der Pyreneeën sprak hij hen, voor hij afscheid van hen nam, toe. Hij zeide: „Nog enkele dagen en uwe bevrijding is er; spoedig zult Gij een vrij land betreden en zal het uw taak zijn, Palestina op te bouwen tot een vaderland voor alle Joden ter wereld. Vergeet echter de arbeid van hen niet, door wie Gij in staat waart, de vrijheid te verkrijgen; hen, die hun leven gaven, opdat Gij uw doel zoudt kunnen bereiken. Vergeet dit alles niet!”

Daar, in dat Pyrenese voorgebergte, stond op dat ogenblik niet alleen Joop Westerweel, die Nederlandse held. In hem was het gehele Nederlandse volk, dat zo gepijnig-

de en gemartelde, gesymboliseerd. Die toespraak was tevens het woord van afscheid van Nederland tot zijn Joodse burgers, een niet gewild, maar door de verhoudingen zelve onvermijdelijk, noodzakelijk geworden afscheid. Drie honderd en vijftig jaar geleden had het, in de dagen van zijn heroïsche worstelstrijd tegen Spanje, de uit dat land voor de dreigende folterdood vluchtende Joden de reddende hand toegestoken. Thans brengt het in de moeilijkste uren van zijn eigen bestaan de voor dezelfde dreiging wederom vluchtende kinderen van dat oude volk tot aan de voet van het hooggebergte aan Spanje's grens, opdat deze vandaar — de kringloop van de geschiedenis was doorlopen — eindelijk de grond van Palestina, het beloofde land van hun verleden en toekomst, zullen kunnen betreden.

Het laatste bedrijf van de geschiedenis der Joden in Nederland was geëindigd.

„Der Vorhang fällt.
Das Stück ist aus!”

(Heine)

IX

PERSPECTIEVEN

Is het wel waar, zo zal men vragen, dat de geschiedenis der Joden in Nederland geëindigd is? Zodra Hitler zal zijn verslagen en Nederland weer Nederland zijn zal, zullen duizenden Joden terugkeren uit de kampen en de landen, waarheen zij zijn gevlucht. Tezamen met de ondergedokenen zal dit nog een zeer groot aantal zijn. Als de ongeveer 7000 Joden uit Nederland uit de kampen van Bergen-Belsen en Theresienstadt zullen terugkeren, als in Nederland nog 8000 ondergedokenen kunnen opduiken en als alle geëmigreerden naar Nederland terugkeren, dan zal, volgens een behoorlijke schatting hun totaal aantal wel 18.000 kunnen bedragen. Als!

Aangenomen, dat deze optimistische verwachtingen vervuld worden, hoe zal het dan fysisch, psychisch en economisch met het merendeel van hen gesteld zijn? Hoevelen van de, uit de kampen terugkerenden zullen hun vroegere gezondheid kunnen herwinnen; hoevelen zullen fysisch in staat zijn, wederom in het maatschappelijk leven een taak te vervullen? En hoe zal het in dit opzicht den ondergedokenen gaan? Indien men gelooft in een spoedig fysisch herstel — waarvoor gunstige voedingsvoorwaarden aanwezig moeten zijn, welke Nederland in de eerste tijden niet bezitten zal —, indien men vol goede moed op de „vis alma naturae” vertrouwt, hoe, dat dient men zich dan toch ook af te vragen, zal de psychische toestand van deze mensen zijn?

Zij, die uit de kampen komen, zullen, in één opzicht, er gunstiger voorstaan dan de ondergedokenen. Deze hadden van te voren reeds maanden, misschien jaren, in voortdurende angst en vrees geleefd van te worden ontdekt; ieder belletje, iedere voetstap verontrustte hen. Maar sinds de invasie van de Geallieerden ook in Nederland had plaatsgevonden, werd in iedere stad, in ieder dorp, ja zelfs in ieder gehuchtje van het nog niet bevrijde ge-

bied jacht gemaakt op elken Nederlander van 16 tot 40 jaar, om hen als dwangarbeiders te kunnen wegvoeren. De slopende angst om, in het laatste ogenblik nog als Jood te worden gevat, groeide voor hen met ieder uur. In zijn boek over de „Rassenmerkmale der Juden”, verschenen in 1913, zegt Dr. Maurice Fishberg, dat hij vele Joden onderzocht heeft, die aan de Russische pogroms ontkomen waren. „Wat deze arme mannen, vrouwen en kinderen in die uren en dagen hebben beleefd, is voldoende om de sterkste natuur tot psychopaath en neuro-paath te maken”. Dan haalt hij de mening aan van Dr. H. Openheim, een zeer bekenden autoriteit uit die dagen op het gebied van psychiatrie, neergelegd in zijn artikel in het tijdschrift voor psychologie en neurologie, jaargang 1908. De door hem geciteerde woorden luiden:

„Maar het slopendst hebben, voor zover wij ons een oordeel kunnen vormen, de pogroms op het zenuwstelsel ingewerkt. En wij hebben de gelegenheid gehad, de sloping van de lichaamsgezondheid, maar vooral van de psyche te constateren. De wreedheden, die aan deze ongelukkigen bedreven zijn..... de voor het zenuwstelsel zo verderfelijke affecten van de angst voor vervolging, beroving en moord..... deze emoties en insulten hebben het zenuwstelsel zo geschokt, dat vele duizenden van vroeger gezonde individuen, tot arbeid volkomen in staat, door neurosen en psychosen worden geteisterd, waarbij vooral het opgroeiende geslacht, de kinderen, in opvallend sterk percentage door deze ziekten wordt getroffen.”

Dit was het oordeel van psychiaters over de gevolgen van de pogroms uit het einde der vorige en het begin van deze eeuw, welke Jodenvervolgingen echter onschuldige plagerijtjes waren, vergeleken bij hetgeen nu het Jodendom op het gehele vasteland van Europa is aangedaan! Hoe ontzettend zullen dan wel de gevolgen hiervan voor de psyche van diegenen zijn, die dit hebben moeten doorstaan!

Maar zelfs als men aanneemt, dat, als door een wonder, dit alles in Nederland voor de geredde Joden niet gelden zal, als men geloven wil, dat hun physische en psychische toestand zich zeer spoedig zal herstellen, hoe, dat dient dan toch ook onder de ogen te worden gezien, worden zij wederom in het Nederlandse economische leven ingeschakeld?

En nu zegge men niet, dat dit geen bijzonder Joods pro-

bleem is, aangezien voor iederen Nederlander in de eerste jaren de bestaansstrijd zwaar zal zijn. Want daarbij vergeet men, dat reeds, vóór Hitler, in Nederland de economische verhoudingen voor de Joden abnormaal waren. Men brenge hiervoor de gegevens over de economische toestand der Joden in zijn herinnering terug.

Nederland zal worden opgebouwd, zo zal men zeggen. Maar daarbij zullen zeer zeker de primaire bedrijven de doorslag geven, en men bedenke dan, dat uit de statistiek van 1930 bleek, dat nog geen 9% der Joden in deze bedrijven werkzaam waren — voor de gehele Nederlandse bevolking was dit cijfer meer dan 53%!

Bovendien moet worden bedacht, dat na de oorlog de samenstelling van de Joodse bevolking zo geheel anders geworden is. Het zal blijken, dat van het Joodse proletariaat nagenoeg niemand gered zal zijn. Zij, die uit de kampen terugkeren, de ondergedokenen, de naar andere landen uitgeweken behoordten voor het grootste deel tot de gegoede middenstand of groot-bourgeoisie, die hun economisch bestaan vonden in handel en geldwezen. Slechts een zeer klein deel van hen had met het industriële bedrijfsleven te maken. En het is juist in de structuur van handel en geldwezen, dat zich de grootste veranderingen zullen voltrekken. Zoveel mogelijk zal op dit gebied worden uitgeschakeld en gecentraliseerd. En tevens vergete men hierbij niet, hoe de terugkerende Joden, ook zonder dit alles, door het verlies van hun vlottend kapitaal in hun bestaansstrijd zullen worden gehandicapt.

De Jood zal zich in Nederland economisch hebben om te vormen, zo zal de tegenwerping luiden. Maar zal dit dan en daar mogelijk zijn? In het Galoeth dringt de Jood nergens tot de primaire bedrijven door en de wil tot beroepsomvorming bij de Joden zal daarin weinig verandering brengen. De, in een vorig hoofdstuk reeds eerder geciteerde Dr. P. J. Kruijt schreef in zijn studie, verschenen in het verzamelwerk „Antisemitisme en Jodendom”: „In Joodse kringen wordt wel het denkbeeld van een Joodse „Berufsumschichtung” gepropageerd, een beroepsverandering, waarbij hersenarbeid wordt vervangen door de lichaamsarbeid van boer en ambachtsman. Het is duidelijk, dat dit alleen zin kan hebben, indien het Zionistische ideaal van de opbouw van een Joods Nationaal Tehuis voortgang kan vinden.” Terecht zag Dr. Kruijt in, dat voor de Joden beroepsomvorming „voor Nederland”

geen zin hebben kan. Elke poging daartoe is tot mislukking gedoemd en zal, wat nog erger is, bij een deel der Nederlandse bevolking vijandige gevoelens opwekken. De tijd der bezetting heeft daarvoor de gemoederen rijper gemaakt.

Een eigenaardige aanwijzing hiervan is een mededeling in „Vrij Nederland” van 30 December 1944, getiteld: „Een ontmoeting met het antisemitisme”. De schrijver deelt mede, dat er onlangs een functionaris met bijzondere bekwaamheden door het gouvernement werd gezocht. Een speciale vakman op een bepaald gebied was nodig. De schrijver was „daarbij op een Joodsen Nederlander gestoten, die meer dan twee jaar lang, voor den vijand verborgen, op een zolderkamertje had geleefd”, maar toen hij dezen man voor deze betrekking voordroeg, kreeg hij ten antwoord: „Nee, dat kan beslist niet, die man is een Jood en het is daarom beter hem maar niet voor die functie te benoemen”. De auteur geeft hiervoor in „Vrij Nederland” de volgende, merkwaardige psychologische verklaring: „... De Joden hebben tijdens de bezetting een tot nu toe ongekend probleem geschapen in Holland. Men moest naast alle andere narigheden deze minderheid beschermen tegen de felste fanatieke verdelingswoede, tegen voortdurende achtervolging en uitmoording. De vijand splitste plotseling ons volk in vervolgd en beschermers, die weer om hunnentwille moesten lijden, omdat de mens in zijn angst nu eenmaal dom en laf handelt. Beide groepen, de opgejaagden en de beschermers, hebben elkaars problemen niet geheel kunnen begrijpen en dat heeft verwijdering gebracht. Tenslotte is men de vervolgd en nog extra gaan haten. Zij maakten de bezetting immers extra moeilijk, schiepen extra problemen en brachten de landgenoten nog extra in gevaar!...”

Zo zal ook de *bijzondere nood*, waarin de Joden na de oorlog in Nederland zich zullen bevinden, en waaruit hun verlangen naar beroepsomvorming „voor Nederland” zal voortspruiten, hier en daar een voedingsbodem scheppen voor „gevoelens van verwijdering en haat” tussen niet-Joden en Joden.

Fysisch, psychisch en economisch zal de toestand der Joden in Nederland derhalve na de oorlog verre van gunstig zijn. Daaruit kan geen nieuw Joods leven meer opbloeien, terwijl immigratie van andere Joden volkomen

buitengesloten is. Wat zouden zij, economisch en geestelijk, gesteld dat toelating mogelijk ware, in dit wegwijnende milieu hebben te zoeken?

En in dat kleine hoekje van het „Avondland” zal dit ondergaande Jodendom wel het meest tragische schouwspel zijn. Het heeft geen toekomst meer, enkel nog verleden; het is nauwelijks meer werkelijkheid, enkel slechts historie.

Heine's gedicht, dat begon met de aan het einde van het vorige hoofdstuk aangehaalde woorden: „Der Vorhang fällt, das Stück ist aus!” beschrijft, hoe, als de voorstelling is afgelopen, de laatste lampen van het voetlicht uitdoven, met de volgende regels:

„Die letzte Lampe ächzt und zischt
Verzweiflungsvoll und sie erlischt.”

De beste elementen, de meest energieke, de jongeren, die een leven vol toekomst willen, zullen de roepstem horen, die nu sterker dan ooit tot alle Joden klinkt: Terug naar het Land der Vaders! Want daar alleen zullen de hun geslagen wonden kunnen genezen, daar, door de arbeid, de schakel tussen mens en natuur. Hun gespletenheid, waarvan het behoren tot twee volkeren één der duidelijkste oorzaken en symptomen was, zal opgehouden hebben te bestaan.

Maar in de herinnering van nog enige geslachten in Palestina zal Nederland blijven voortleven. Ook de Joodse historicus van de toekomst zal met liefde zich verdiepen in de lotgevallen van de kinderen van zijn volk, die meer dan drie eeuwen veilig woonden in de lage landen aan de Noordzee. Hij zal vermelden, hoe zij, tijdens de donkerste dagen in de geschiedenis der mensheid, daar door hun medeburgers zijn beschermd en verdedigd en met ontroering zal hij verhalen, hoe het Nederlandse volk, zoals geen enkel ander volk ter wereld, ter wille van de Joden heeft gestreden en geleden!

